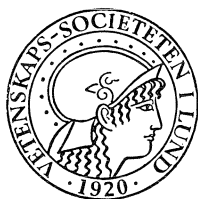

Vetenskaps societeten i Lund

Årsbok 1978

Vetenskaps societeten
i Lund
Årsbok 1978

*Yearbook of
the New Society of Letters
at Lund*

CWK Gleerup

*CWK Gleerup är produktlinjenamnet för vetenskapliga skrifter
utgivna av LiberLäromedel Lund*

*Tryckt med ekonomiskt stöd från Humanistisk-
samhällsvetenskapliga forskningsrådet*

Redigering: Bo Westerhult

Formgivning: Lars Tempte

Omslagsbild: Ektrappan i Lundagårdshuset från 1732. Foto: Erik Liljeröth, Allhems förlag

ISBN 91-40-04661-3

Berlings, Lund 1978

Innehåll

Artiklar

- 5 *Olof Arngart*: Notes on some English Place-Names
- 16 *Bertil Malmberg*: Det språkliga teckenbegreppet och dess historiska bakgrund
- 43 *Erland Lagerroth*: Sårbar kraftkarl, saklig romantiker. Två motsättningar i Vilhelm Mobergs väsen och verk
- 50 *Kjell Å. Modéer*: Fideikommissinstitutet i svensk rätt. En rättshistorisk skiss

Minnesord

- 77 Carl-Erik Quensel av *Carl-Erik Särndal*
- 85 Eiler Græbe av *Carl-Axel Acking*
- 89 Gunnar Aspelin av *Göran Hermerén*
- 96 Arthur Thomson av *Carl-Gustaf Andrén*
- 107 Klara Wijkander av *Bertil Ejder*

Vetenskapssocieteten i Lund

- 114 Matrikel
- 124 Verksamheten 1977
- 126 Räkenskaper
- 129 Revisionsberättelse
- 130 Skriftförteckning

Olof Arngart

Notes on some English Place-Names

1. Bedminster

The place-name Bedminster, Somerset (now part of Bristol), has been explained as '*Bēda's church*', but the writer would now prefer to see in it a counterpart of O[ld] E[nglish] *gebedhūs* 'prayer-house', O[ld] H[igh] G[erman] *gabethūs*,¹ that is an OE **gebedmynster*, taking *mynster* in the sense 'church, oratory'. Another analogue is The Bedern, Yorks (*Bedern(a)* 1275 etc.)² 'the prayer-house, the chapel', with similar instances quoted by A.H. Smith.³ On the association of *mynster* and *gebedhūs* reference may be made to Old English examples, like *Be mynstres gebedhūse (oratorio)* etc.⁴ A *gebedmynster* could have been a place of pilgrimage or a chantry for the singing of masses. The above interpretation is rendered likely by the absence (after *d*) of a medial vowel from the early spellings, which are normally *Bedmin(i)stre* etc.; furthermore, if the base of the first element was *Bieda (Bēda)*, some *-i-*, *-u-* spellings might be expected to occur in this south-western dialect,⁵ which is not the case. The prefix *ge-* would disappear in M[iddle] E[nglish], in fact a variant without it is recorded even in Old English.

2. Blechingley

Blechingley, Surrey, is regularly *Blaching(e)lei*, *-leg*, *Blec(c)hingeleg'* etc. in early sources,⁶ and is usually interpreted 'the *lēah* of the people of *Blæcca* or *Blecca*'. One would rather suggest an OE **blācinglēah* 'clearing (glade) where cloth was bleached or whitened', **blācing*

being a verbal noun from OE *blācan* 'to bleach, whiten'.⁷ In most of the place-name forms OE *-ā-* was shortened early to *-æ-*, whence ME *-a-*, but there was also a variant in which the long vowel remained up to the Middle English period, whence *ǣ* > *e*. On this assumption, Blechingley would be a compound analogous to *bleaching-croft*, *bleaching-field*, *bleaching-ground* (OED) etc. 'close, field, place where bleaching was done'. What inclines one to this explanation in preference to that previously proposed is the fact that fuller's earth is raised in the neighbourhood of Blechingley.⁸ Fuller's earth is a kind of clay used in fulling, that is in cleansing or, formerly, whitening cloth. The word occurs as *folleriserthe* ante 1350 etc. MED, and comes from OE *fullere* 'fuller, bleacher'.

The type of place-name formation instanced by Blechingley, which consists of a verbal noun in *-ing*, *-ung* and a terminal, is commoner than has usually been assumed. A number of examples were pointed out previously by the writer in another place,⁹ and the same type of composition can also be taken to occur in the names dealt with in the next note.

3. Pennington, Penton

Pennington, Hants, Lancs (olim *Penni(n)getun*, *Penintune* etc.), and Penton, Hants (two different; olim *Peni(n)tone*), have been derived by Ekwall¹⁰ and Smith¹¹ from the word *pening* 'penny', referring to homesteads paying a penny rent, but one may also have to take account here of OE *penn* 'pen, fold', from which was formed a verb *pennian* 'to enclose', attested only in the negative variant OE *onpennian* 'to unpen, open'. A quite normal derivation of OE *-pennian* would be **pennung*, an abstract verbal noun meaning 'penning, enclosing'. Just as Fawdington, Yorks (olim *Faldingtun*), means 'enclosure for folding livestock', **faldung*, *-ing* being a verbal noun from OE *faldian* 'to make a fold, hurdle off sheep',¹² so Pennington, Penton could plausibly be explained as 'enclosure for penning cattle', the first element being the above-mentioned verbal noun **pennung*, later also *-ing*.

4. Colway

This Dorsetshire name seems to contain a word otherwise but sparsely recorded in English. The forms of it given by Fägersten¹³ are the following, *Coleweye* 1242–3, 1308, 1388, 1396, *Coleheoh'* 13th, *Calwehagh* (-hegh, -hey) 1333, 1346, 1398, 1428, *Coleweheye* (-heys) 1335, 1340, *Coleheygh'*, *Colbe(y)gh*, *Colebegh'* 14th, *Colowhey* 1425, *Calewey* 1431, *Colewey-* 1437 (various additions to the name have been excluded here). It seems clear that the *Col-* forms are the original ones, and that *Calwe-* etc. is a later development, possibly from OE *calu* (infl. *calw-*) 'bare', as suggested by Fägersten,¹⁴ but more probably due to the late ME change of *o* > *a*, which is most common in the south-west.¹⁵ Fägersten's treatment of the name is not very conclusive, and his explanation of it from OE *cōl* 'cool' hardly convincing. An adjective **colig* 'pertaining to charcoal' has been taken to occur in the Lancashire place-names Collyhurst (*Colyhurst* 1322) and Cowlshaw.¹⁶ From the stem of *colig* was formed a ppl. **colgod*, as *hālgod* from *hālg-*, *hālig*.¹⁷ This form is found as *colwyd* in *The Promptorium Parvulorum* (MED), where it glosses *carbonatus* 'burnt with coal', and it is evidently also the source of the adj. *collede* (var. *kelwe*,¹⁸ *colmie*¹⁹) appearing in the romance *King Horn* (MED) and meaning 'blackened with coal or soot'. A further extension is seen in ME *colwi*, *colow(ȝ)y* (MED) 'like coals, sooty, grimy'. Hence Colway is to be explained as 'enclosure (OE (*ge*)*hæg*) associated with charcoal', that is one in which charcoal was burnt or otherwise handled. From ME *Coloȝi-*, *Col(o)wi-*, *Kolwe-*, there regularly developed the forms *Col(e)wehegh* (-hagh, -hey(gh), etc.) with the variants *Cal-* (*v. supra*), *Colow-*, *Cole-* (cf. *ll* from *lw* in *collede*, *King Horn*); the first quotation *Coleweye* given above as well as the last is a reduction of *Coleweheye*, possibly influenced by the word *way*, while *Colbe-*, *Coleb-*, -*heoh* are misspellings.

5. Guestling — Gostrow

The place-name Guestling, Sussex, is *Gestelinges*, *Ghestelinges* 1086, *Gestlinges* c. 1130, 1176, 1247, 1271, *Grestling* 1197, *Gistelyng* 1362 etc., but otherwise mostly *Gestling*, -*e* in frequent spellings from A.D. 1200 onwards.²⁰ It is the name of a village and hundred in the east of

the county between Winchelsea and the Channel, and should be taken along with Gestingthorpe, Essex (*Gyrstlingaþorpe* c. 975, *Gristlyngthorp* 1045, etc.).²¹ In PNSx the name is connected with OE *gristle* and *grost* 'gristle, cartilage', but this seems rather far-fetched. In DEPn, Ekwall considers the first element obscure, but in PNing²² he suggests the base *gorst* 'gorse'. The actual first element of Guestling and Gestingthorpe could be a derivative of OE *gorst*, formed with the suffix *-ila*, that is an OE **gyrstel*, allied in sense to *gorst*. Analogous derivations with the suffix *-ila* (*-ilō*) and of similar meaning are OE *brēmēl* 'bramble' from OE *brōm* 'broom, furze, gorse, bramble',²³ OE *þýfel* 'bush' from *þūf* 'tuft' or OE *tāsel* 'teasel' (*Dipsacus sylvestris*) from the base of OE *tāsan* 'to tear'; many other elements in *-ila* also occur in place-names.²⁴ That plants of the type gorse, broom, were of common occurrence at an earlier date too in the vicinity of Guestling is shown by the place-name Broomham (*Bromham* 1220 PNSx 509) close by. As regards Gestingthorpe, Essex, it could be noted that there is a field in the village called Broom Ley (*le Bromland* 1337 PNEss 628) and nearby is Gosfield, which has alternatively been suggested to be from OE **Gorstfeld* 'gorse-grown open land'.²⁵

If Guestling was originally **Gyrstlingas*, a plural name, its meaning, according to the explanation advanced here, could be something like 'people living in a gorsy place', and this is also apparently the source of the first element of Gestingthorpe. But Guestling could alternatively be a singular *ing*-name, for in these names the ending *-es* occurs occasionally, as in Clavering, Essex, which is OE *Clæfring*, but later also *Claveringes* 1177, 1200, 1270, 1306, *Clafiringes* 13th etc. PNEss, and means 'place where clover grows'. On these plural forms in *-es* of singular *ing*-names, see also PNing, p. 213, etc. Perhaps the most likely explanation given here is that there was sometimes a variation between a singular and a plural name and, if so, Guestling could be simply 'gorsy place'. It is to be noted that *-es* forms occur chiefly of the village name; cf. below.

Phonologically, the base proposed is quite in order, for both in east Sussex and in Essex OE *y* could appear as ME *e*. In *Gerst*- there would be regular assimilation of *rs* to *s(s)* in Middle English, but some spellings as *Grestling* 1197, *Gristlyngthorp* 1045, instead show metathesis of *r*.

In this connection it is also of interest to reconsider the interpretation of the name of Gostrow, Sussex, which denotes a hundred adja-

cent to Guestling hundred on the north. Gostrow is regularly *Gosetre*, *-trewe*, *-trowe* and similar forms in early sources,²⁶ and is said to derive its name from *The Gose-trowe* near Brede, some three miles from Guestling village. In PNSx, the meaning of Gostrow is taken to be 'Gōsa's tree', from an unrecorded personal name **Gōsa*, but in explaining it one must also compare the place-name Goostrey in Cheshire, which is *Gostrel* 1086, *Gostrey* 1119, *Gostre* 1190–1220, *Gosetre* 1119 *et passim*, but also *Gorestre* 1192–1208, *Goristre* c. 1220–30, 1233–9, *Gorstre(e)* 1265–91, 1267, 1283–8. The name thus shows many spellings similar to those of Gostrow, Sussex, but also several containing an *r* in the first syllable and pointing to *gorst*. An OE **gorst-trēo* could be compared to OE *gorst-bēam* 'bramble' or 'furze-bush' and to ME *gorstes tre* 'butcher's broom' (*Ruscus aculeatus*; cf. MED).²⁷

The parallel of Guestling pointed out here inclines one to accept the etymon **gorst-trēo* for Gostrow as well, although the Sussex name shows no trace of an *r* in its early spellings. Thus I now believe that the two adjacent hundreds of Guestling and Gostrow were both alike named from holding their moots 'at the gorsy place', OE *æt Gyrostlinge*, and 'at the gorse-bush', OE *æt Gorst-treowe*, while the people of Guestling village could alternatively have been known as *Gyrostlingas* 'those of the gorsy place'.

6. Lackford

The first element of the place-name Lackford, Suffolk, has been variously explained. Skeat thought that it was OE *lacu* 'stream',²⁸ but Ekwall²⁹ originally suggested OE **Lācford* 'ford where sports were held'. An obstacle to both etymologies is the *-e-*, *-ea-* spellings occurring in the earliest forms, as *Lecforde* 1045–98, *Leacforda*, *Lecforda* 1086, *Leacforde* c. 1095. These forms made Ekwall change his mind in DEP, where he assumed the base **Lēacford* 'ford where leeks grew', yet it could be noted against this that OE *ēa* before *k* regularly became Anglian *ǣ* > *ē* through smoothing, thus not resulting in modern *-a-* but in *-e-*. It could possibly be assumed that it developed differently in the Suffolk dialect or else that the development was arrested at the stage *ǣ* through early shortening to *æ*, ME *a*. A parallel could likewise be found in Yaxley, Suffolk, Hunts (OE *Geaceslea*), from OE *gēac*

'cuckoo' (DEPN). Still, I now partly agree with Skeat in assuming the first component of Lackford to be a word for 'stream', yet not OE *lacu* itself, but rather OE *læcc* (in charters), which is a derivative of it. Normally, the *k* of *læcc* would become assibilated, and it occurs in this shape in Latchford, Oxon, Cheshire (DEPN), which are comparatively late compounds, only dating from the time when the simplex had already got its assibilated form or else influenced by the assibilated simplex. Lackford is an earlier, more primitive formation, made before the period of assibilation but retaining its *k* unassibilated because of the consonant immediately following according to the usual rule.³⁰ The parallel Lackford–Latchford, early and late (or analogical) varieties of the same name, seems to me decisive in favour of the derivation suggested. The *e*, *ea* of the oldest spellings of Lackford are OE or early ME³¹ representatives of the *æ* of *læcc*, which also appears as *lec(c)* in OE charters.

7. Moggerhanger

No acceptable explanation has been found previously for the first element of the place-name Moggerhanger, Beds. Its second element is OE *hangra* 'wooded slope'. It is *Mogarhangre* 1216, *Moggehangre* 1220, *Mogerhanger* 1240 *et pass.*, *Moggurhangger* 1347, etc., but *Mougerhanger* 1287, *Mouerhanger* 1289, *Mowgranger* 1629, and *Mokehangre* 1242, *Moukeraungre* 1276, *Mokerhanger*, *-re* 1276 *et pass.*, and is now pronounced [*'mɔːrhæŋə*].³² In PNBedsHu the rarer *k*-form is supposed to be the primary one, with intervocalic voicing of *k* > *g*, and the *-w-* (*-u-*) forms are taken to be due to 'continuant *g* developing from earlier stopped *g*'. *Muker-* is suggested to have affinities with ME *mukeren* 'to hoard', whence an unrecorded **muker* 'miser', and it is queried whether the name was possibly 'misers' wood' from an ancient hoard discovered there. As *mucker*, ME *muk(e)ren* are derived from *muck* 'dirt', however, this meaning is not very plausible. Ekwall (DEPN) regards the first element as obscure, and the name is not included in his *Elements* by A. H. Smith. Like PNBedsHu, Ekwall considers the *k*-form the earlier, starting from a ME *moker-*, yet the forms *Muggeranger*, *Muggerhanger* quoted in PNBedsHu point to *-u-* rather than to *-o-*. He likewise thinks³³ that there was a change of '*g* to *gh*', but an alternative possibility of explaining the variation of *g*(*g*) and *w* (*u*) in the spellings

of the name could be a form containing the cluster *gw*, either of which was kept. From Smith's *Elements*, one gleans the information (as was indeed only to be expected from its meaning) that the word *hangra* was frequently combined with elements denoting trees or plants.³⁴ Putting together the three points thus made, namely a base containing *-u-*, *-gw-*, and referring to a plant, one could arrive at the suggestion that the first component of the name is OE *mucgwyrt*, *-wurt* 'mugwort', mod. dialect *muggart*, *muggert*, its meaning being 'slope growing with mugwort'. This was formerly used as a medicinal plant, so a place where it grew and used to be gathered could well come to be called in reference to that circumstance. A spelling like *Moggurhangger* points, I think, straight to this etymon. The *k*-forms possibly retain a trace of the reduced middle member, the *t* of which may have caused the unvoicing of *g > k* before finally disappearing. Mugwort is a compound of OE *mycg* 'midge' and *wyrt*, *wurt* 'plant'. In this combination the word *mycg* appears in the unmutated form *mucg-*,³⁵ and *cg* remained unassibilated [g] in front of the consonant immediately following,³⁶ as it still does today in the modern form of the word.

8. Wimbledon

The place-name Wimbledon is attested in a would-be Old English form, namely *Wimbedoun(yngemerke)*³⁷ in a charter which is dated 967 but is actually a fifteenth century copy. The spelling is not contemporary but late and of no authority. Early Middle English forms of the name are *Wim(m)eldun* 1202, 1212, *Wimbeldon* 1211, 1219 etc., and these are taken in *The Place-Names of Surrey*³⁸ to suggest that the name is OE *Winebealdes dūn* 'Winebeald's hill' or OE *Winebealding dūn*, of the same meaning. It is noted, however, that the forms are too late for any certainty. There are particularly good grounds for this reservation, for as a general rule a personal name appears in the genitive when compounded in a place-name,³⁹ but there is no trace of a genitive ending in any spelling of Wimbledon. Similar objections apply, *mutatis mutandis*, to the *Winebealding dūn* alternative. Furthermore, *-b-* forms are on the whole later than other forms of the name and, while there is no good cause for the supposed disappearance of the *b* from the earliest spellings, many parallels exist for the insertion of a *b*, as will be shown below. For the reasons stated, these explanations should be given up.

The authors of the PNSr also quote another OE form, *Wunemannedun*, from an Anglo-Saxon will of c. 950, mentioned together with Sheen (or Richmond), which is adjacent to Wimbledon. They say it is difficult to think that it can only be a coincidence that the names *Wunemannedun* and Wimbledon resemble one another so closely, yet there is no actual proof to establish the identity. Like *Wimbedoun*- in the charter copy, the form *Wunemannedun* is evidenced in a late transcript only (14th century), and both are in very poor texts. The PNSr interprets the *Wunemannedun* spelling as standing for *Wyne-mannedune*, with late OE or early ME *u* (= *ü*) for *y*, and takes this to represent *Wynnmanndun* or even *Wynemann(ing)dun* 'Wynnmann's (Wynemann's) hill', yet neither of these personal names is attested anywhere else. From the Old English base thus assumed a ME *Wimendoun* is inferred, which by Anglo-Norman dissimilation and addition of epenthetic *b* could become first *Wimeldoun* and then *Wimbeldoun*.

The evidence adduced in the PNSr thus gives rise to two different, mutually exclusive interpretations, and it is not difficult to see still further objections in addition to those already indicated. Though *Wune*- could stand for *Wyne*- (or possibly *Wynn*-), as stated in the PNSr, the authors overlook that none of the genuine ME spellings of the name show a *-u-*; all of them exhibit *i* or *y = i*. Hence it is obvious that the OE base was not one in *-y-*, for while OE *y* could appear in the ME Surrey dialect as *ü* or *e*, it would not result in the invariable *i* (*y*) spellings actually recorded. As regards the suggestion that *l* is from *n* through Anglo-Norman dissimilation, it is to be noted that to two ME forms in *-n-* only correspond no fewer than 25 forms in *-l-*, so *l* is evidently the more authentic variety.

The idea that the place-name Wimbledon contains a personal name for its first element should be abandoned altogether. The earliest ME forms *Wim(m)eldun* etc. should be the basis of the explanation. They indicate that Wimbledon was originally **Windmylndūn* 'Windmill Hill', and from that starting-point all the variant spellings except *Wunemannedun*⁴⁰ can be fully and completely accounted for.⁴¹ The cluster *ndm* was reduced to *m* through assimilation, in the first place of *nd* to *n(n)*⁴² and in the second of *nm* to *mm* and *m*. The element *myln* 'mill' would appear as *meln* in this part of Surrey through the development of late OE *y > e*, which in Middle English is characteristic of the south-east,⁴³ and *ln* would normally become *ll* (>*l*), as in the modern word, whence regularly *Wim(m)eldūn*. Alternatively, *ln* could

occasionally yield *n*, as in the two thirteenth century spellings *Wym-mendona*, *Wymendon*.⁴⁴ The *b* of the modern name form is intrusive (or epenthetic), as in many other cases in a similar position, e.g. *bramble*, *nimble*, *shambles*, *stumble*, *thimble*, *thumb* etc.

9. Winterley

The Cheshire place-name Winterley is of obscure origin. In *The Place-Names of Cheshire*⁴⁵ the following is said about its etymology,

From an unidentified dithematic place-name or personal name or a disyllabic compound and *lēah* 'a wood, a glade, a clearing' ... Professor Löfvenberg suggests an OE compound **wīn-tān* 'vine-shoot', referring to some wild climbing or trailing plant, analogous with OE *mistel-tān* 'mistletoe'.

The former solution has the somewhat doubtful advantage of comprehensiveness, but leaves the meaning quite vague; the suggestion on the other hand that the first component contains the word *tān* 'a twig, sprout, shoot' looks very plausible, and agrees with the early forms of the name. A representative 14th century spelling is *Wyntan(e)leggh*. Yet it is hard to believe that the first member of the compound in question is the word *wīn*. A better first element is *winde* 'a winding or twining plant', occurring in **bedwinde* 'bindweed' (DEPN, *s.n.* *Bedwyn*), OE *nēderwinde* 'adderwort', *wiðo-*, *wuduwinde* 'woodbine'. The simplex is not attested until 1399 (OED), it is true, but may have been used far earlier in local dialects, and has cognates in OHG *winta*, ON *vinda*. OE *-winde* is a weak feminine noun, and normally lost its thematic vowel in composition, just as did for example OE *heorte* in the first component of *heortcoðu* 'heart disease', *heortlēas* 'dispirited', *heortgryre* 'heart terror' etc., OE *molde* in *moldgræf* 'grave', and so on,⁴⁶ so a compound of *winde* and *tān* could assume the form *windtān*, whence *wintān* through the consequent assimilation of *dt* to *t(t)*. What particular climbing or trailing plant the word may have denoted it is hardly possible to tell, but it could well be either the bindweed or the woodbine.

Notes

- 1 See also *The Oxford English Dictionary* (OED) (Oxford, 1933), *s.v.* bead-house (north. dial. *beadus*, Welsh *Bettws* etc.).
- 2 Publications of The English Place-Name Society (EPNS), 14 (Cambridge, 1937), p. 281.
- 3 A. H. Smith, *English Place-Name Elements*, EPNS, 25–6 (Cambridge, 1956), *s.v.* **bed-ærn*.
- 4 J. Bosworth and T. N. Toller, *An Anglo-Saxon Dictionary*, Supplement (Oxford, 1898–1921), *s.v.* *gebed-hūs*.
- 5 Cf. Ilfracombe, Devon, from OE **Ielfrēd* (*Ælfrēd*), EPNS, 8 (1931), p. 46.
- 6 *Ibid.*, 11 (1934), p. 308.
- 7 ME *blechinge* ‘bleaching’ is recorded from 1360–70 by *The Middle English Dictionary* (MED), ed. H. Kurath, S. M. Kuhn, *et al.* (Ann Arbor, 1952 ff.).
- 8 *Everyman’s Encyclopaedia* (1949–50 ed.), *s.v.* Bletchingley. Fuller’s earth, a rare and valuable substance, was at one time chiefly mined here only and at two more places in England, so it seems very probable that the circumstance of its occurrence and use at Blethingley was the factor that gave rise to the name. In how far other names, as Blatchington, Sussex, Blatchinworth, Lancs., Bletchenden, Kent (OE *Blecing denn*), could be associated with OE **blæcing* there will probably never be any means of finding out. The element **blæcing* ‘black place’ posited by Dr. Gillian Fellows Jensen, *Sydsvenska ortnamnssällskapets årsskrift* (Lund, 1974), p. 55, is not an acceptable base here, since the [k] would remain; cf. E. Ekwall, *English Place-Names in -ing* (PNing) (Lund, 1923, 2nd ed., 1962), pp. 80, 184. – On OE *æ* in Surrey, see B. Sundby, *The Dialect and Provenance of the Middle English Poem ‘The Owl and The Nightingale’*, *Lund Studies in English*, 18 (Lund, 1950), p. 143.
- 9 *Studia Neophilologica* (SN), 44 (1972), 269 f.
- 10 Eilert Ekwall, *The Concise Oxford Dictionary of English Place-Names* (DEPN) (Oxford, 1936, 4th ed., 1960), *s.n.*
- 11 *Op. cit.*, *s.v.* – Dr. Fellows Jensen (*op. cit.*, pp. 42, 58) reckons with the elements *penn* ‘hill’, **penning* ‘enclosure’.
- 12 See SN, *l.c.*
- 13 A. Fägersten, *The Place-Names of Dorset* (Uppsala, 1933), p. 287.
- 14 Cf. also DEPN, *s.n.*
- 15 See Richard Jordan and H. Ch. Matthes, *Handbuch der mitttelenglischen Grammatik* (Heidelberg, 1934), § 272; E. J. Dobson, *English Pronunciation 1500–1700* (Oxford, 1957), § 87.
- 16 See Eilert Ekwall, *The Place-Names of Lancashire* (Manchester, 1922), p. 35, and cf. OED, *s.v.* *coaly*, *colly*, A. H. Smith, *op. cit.*, *s.v.* **colig*, and *An Anglo-Saxon Dictionary: Enlarged Addenda and Corrigenda*, ed. A. Campbell (Oxford, 1972), p. 16.
- 17 See MED, *s.v.* *colwed*, and OED, *s.v.* *collow*, *v.*
- 18 A scribal error for *kolwe* (MED); cf. below.
- 19 From ME *colme* ‘coal dust, soot’ (MED) or an error for *colwie*.
- 20 See A. Mawer and F. M. Stenton, *The Place-Names of Sussex* (PNSx), EPNS, 7 (1930), p. 508 f.; and my *English Hundred-Names* III. 105 f.
- 21 P. H. Reaney, *The Place-Names of Essex* (PNEss), EPNS, 12 (1935), p. 430.
- 22 P. 35. Otherwise the explanation Ekwall had in mind is different from that suggested here.
- 23 A. H. Smith, *op. cit.*, *s.v.* *brōm*.

- 24 *Ibid.*, s.v. -el.
 25 PNEss, p. 432.
 26 PNSx, p. 514.
 27 See J. McN. Dodgson, *The Place-Names of Cheshire*, EPNS, 45 (1970), p. 226 f., who suggests the same explanation for Gostrow too and notes that *gorst* also could mean 'juniper'.
 28 W. W. Skeat, *The Place-Names of Suffolk* (Cambridge, 1913), s.n.
 29 Eilert Ekwall, *English River-Names* (Oxford, 1928), p. 236 f.
 30 A. Campbell, *Old English Grammar* (Oxford, 1959), § 435. Note the form *Lacford* 1236 of Latchford, Oxon, pointing to a variant in -k- of that name as well; see EPNS, 23 (1953), p. 129.
 31 For the *ea*-spelling, see Jordan-Matthes, *op. cit.*, § 32. It occurs in twelfth century copies.
 32 A. Mawer and F. M. Stenton, *The Place-Names of Bedfordshire and Huntingdonshire* (PNBedsHu), EPNS, 3 (1926), p. 91 f.
 33 DEPN, p. xxxiv.
 34 E.g. Bockhanger, Bramingham, Oakhanger, Rishangles, Solinger; cf. further EPNS, 41 (1965), s.v. hangra.
 35 Campbell, *op. cit.*, § 204 (1); cf. also OED.
 36 *Ibid.*, § 435 ff.
 37 The form actually means 'the (land)mark of the men of Wimbledon'.
 38 PNSr; EPNS, 11 (1934), p. 38.
 39 There are certain exceptions, but hardly any from this part of the country (I am here thinking of underived names, not of derivations in *-ing(a)-*).
 40 The resemblance between *Wunemannedun* and Wimbledon is rather overestimated by the authors of PNSr, especially as *u* can hardly be taken to be = *ü*. The absence of gen. -s- suggests very strongly that *Wunemanne-* is not in reality a sing. form at all but rather a gen. plur. in ME -e for OE -a. The first *n* of *Wunemannedun* could be an error caused by the following three *n*'s of the name, since the text is a very poor one, and its origin instead be *Wudemanna dūn* 'the hill of the woodmen or woodcutters'.
 41 The word 'windmill' is attested in 1297 by OED, but references to windmills occur in the twelfth century, and they were probably in use even before that period; cf. Ekwall (DEPN) on Croft, Leics., which is *Craeft* A.D. 836, and assumed to denote a windmill or water-mill. As there is no contemporary OE form of Wimbledon, we do not even know whether the name existed at that date. If *Wunemannedun* (< *Wude-*) was after all the same place as Wimbledon, there was possibly a change of name, a windmill having been put up on the 'woodmen's hill'. On such variation and change, see Ekwall in *Vetenskapssocietetens i Lund Årsbok*, 1962, pp. 3-49.
 42 Cf. the pronunciation of *handful* as [ˈhænfʊl] etc.
 43 There is also the possibility that the *e* is due to weak stress.
 44 PNSr, *l.c.*, and in a 13th century copy of a deed of 1154-61, EPNS, 15, p. xlii, 17, p. xxxvii.
 45 EPNS, 46 (1971), p. 14.
 46 See Joseph Wright, *Old English Grammar* (Oxford, 1925), § 618.

Bertil Malmberg

Det språkliga teckenbegreppet och dess historiska bakgrund*

Den följande framställningen förutsätter, för att bli fullt begriplig, förtrogenhet med begrepp och termer, vilka blivit gängse inom vissa former av struktural språkforskning men som inom andra discipliner är obekanta eller nyttjas annorlunda.

I sin klassiska, postuma "Cours de linguistique générale" (1916 o. ff.) gav den schweiziske språkforskaren Ferdinand de Saussure en definition av det språkliga tecknet (*le signe linguistique*), vilken har kommit att spela en avgörande roll i språkteoretisk debatt. Med tecken avser Saussure varje (enkelt) språkelement, som har ett innehåll, dvs. som är en kombination av ett betecknande (*signifiant*, uttryck) och ett betecknat (*signifié*, innehåll), m.a.o. språkets samtliga lexikaliska och grammatiska element. För Saussure avsåg tecken främst enkla sådana (de minimala tecknen, ord och former). För senare forskare har termen ibland blivit använd även med syftning på sammansatta tecken (syntagm, satser och längre utsagor utan teoretiskt definierad begränsning; så i mina egna senare arbeten). Väsentligt är alltså att ta fasta på att tecknet (*le signe*) inte är lika med det betecknande (*le signifiant*), dvs. fonemen resp. bokstäverna, utan avser kombinationen av båda. Det är denna teckendefinition, som eliminerar föreställningen av språkets elementa som en nomenklatur, en samling etiketter, som på diverse grunder utplaceras på preexisterande ting, företeelser, föreställningar, klasser osv. Om detta tecken formulerade Saussure den alltjämt hett debatterade tesen, att det är arbiträrt. Denna tes avser två av varandra principiellt oberoende förhållanden: 1) det mellan betecknande och betecknat ("ljud och betydelse" i populära termer) – en relation, vars godtycklighet är lätt insedd och lätt verifierbar ehuru med påfallande undantag, som ibland har negligerats; 2) förhållandet mellan tecknet och dettas referent (ett begrepp, som saknas hos Saussure men som är en följd av hans premisser), dvs. allt det utanför språket, som vi talar och skriver om och som språkets tecken syftar på. Det arbiträra i detta förhållande blir klart, om vi ser på språkens olika sätt att indela den

* Föreläsning inför Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab och Lingvistikredsen i København den 26 april 1977.

Det språkliga teckenbegreppet och dess historiska bakgrund

värld vi lever i – denna olikhet, som gör översättning mellan språken till ett så stort och svårlöst problem, teoretiskt och praktiskt. Det är denna senare betydelse hos "arbiträr", som utesluter tolkningen av språket som en nomenklatur och orden som etiketter. Begreppens arbiträrt olika avgränsning i språken innebär, att dessa inte finns i och för sig utan först i den mån de är kopplade till ett (likaledes arbiträrt och av särspråkliga konventioner bestämt) uttryck. Utsagornas sönderdelbarhet i enkla tecken (ord, morfem) och uttryckens vidare uppspaltning i minsta särskiljande (men icke betydelsebärande) element (fonem och grafem) har benämnts den dubbla artikulationen. Denna är människospråkets specifika kännemärke.

Till detta skall läggas, att tecknet – eller snarare dess uttryck – enligt Saussure också är lineärt, dvs. har en tids- eller rumsdimension. Jag återkommer till detta men vill redan här erinra om språkets två relationsserier: den paradigmatiske (Saussure sade associativ; enligt Hjelmlev en 'an-tingen-eller'-relation), dvs. förhållandet till andra existerande möjligheter i systemet, och den syntagmatiske (Hjelmlevs 'både-och'-relation), dvs. förhållandet till övriga element i sekvensen (stavelsen, ordet, satsen, texten). Saussure hade talat om termer *in absentia* och termer *in praesentia*.

Till denna snabba skiss av tecknet skall ytterligare fogas den hos Saussure grundläggande, välbekanta distinktionen mellan språk och tal (*langue* och *parole*), dvs. mellan det abstrakta systemet och den konkreta talhandlingen, vilken kommer att skymta i den följande framställningen, utan att jag får tillfälle att närmare utveckla den. En hänvisning till Hjelmlevs utveckling härav till en tredelning av *la langue* i ren form (av relationellt bestämda abstraktioner), norm och språkbruk är här på sin plats. Väsentligare för vår diskussion är Saussures tes om språket som en form, inte en substans. Hjelmlev ställde mot varandra texten (=varje språklig produkt, talad eller skriven, lång eller kort) och det system, som denna manifesterar och i kraft av vilket den låter sig interpretera. Vi skall senare se, att Saussure själv, av texten i "Cours" att döma, inte drog alla slutsatser av sin egen tes om formen.

Det torde ha framgått även av denna korta presentation, att Saussures beskrivning av *le signe linguistique* är ett viktigt, för all vidare debatt grundläggande försök till tolkning av förhållandet mellan språket och den s.k. verklighet, som detta refererar till ('språket och tingen'). Vi skall bara akta oss för att tro, att det var nytt.

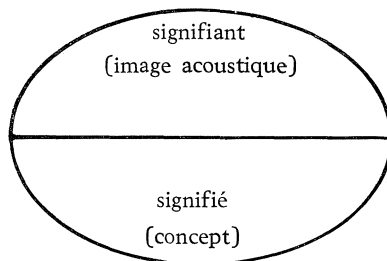

Fig. 1. En av Saussures varianter av schemat för *le signe linguistique*.

I det följande brukas tecken i den här ovan beskrivna betydelsen, medan symbol tillägges en vidare innebörd med syftning på varje representerande element (språkligt eller icke), oavsett om detta har den dubbelartikulerade strukturen eller blott står som (global) representant för ett (globalt) innehåll (flaggan för en stat, korset för kristendomen). Termerna innehåll och uttryck står (som hos Hjelmlev) som översättningar av Saussures *signifié* och *signifiant*. Någon distinktion mellan semiologi och semiotik har här nedan inte gjorts.

*

Långt innan någon organiserad språkforskning hade sett dagen, torde människor ha ställt sig frågor om förhållandet mellan språket och den s.k. verklighet, som detta refererar till. Vi känner debatten i Platons dialog »Kratylos» om det motiverade eller det arbiträra – det naturliga (*physei*) eller det konventionella (*thesei*) – hos språkets ord. Och vi skymtar bakom Platons förmedlande position en antydan om hur orden en gång uppkommit. De ord är bättre, vilka har någon naturlig anknytning till det symboliserade – en uppfattning, som är diametralt motsatt Saussures. Men i Platons dialog möter vi föga av den problematik, som genom mer än två årtusenden skulle utgöra ledmotivet i tänkandet om »orden och tingen». Denna dialog förutsätter ju, att tingen (begreppen, tankarna) finns och att språkelementen knytes till dessa av skiftande grund (sociala konventioner eller naturlig motivering). En föreställning om att det som betecknas, skulle kunna vara till innehåll och omfattning bestämt av samma faktorer som det betecknande och därmed skifta från språk till språk, skymtar men utan att vara explicit formulerad. Det säges dock i »Kratylos», att »namnet» (*ὄνομα*) är det som avgränsar (»was das Wesen abgrenzt», säger Coseriu i sin översikt av den antika lingvistikerna).¹ Den skulle snart dyka upp i klart preciserad form.

För Aristoteles är frågan, om »namnen» (= orden) är »riktiga», meningslös. Allt är *thesei* (konvention). »Namnet» är tecken eller symbol, »ljud + betydelse». Enligt Aristoteles skulle det inte finnas några naturligt motiverade tecken. Inte ens de imitativa bildningarna får enligt honom sin betydelse av någon likhet med referenten. De har avsiktligt närmats till tingen. Hela *physei*-läran från »Kratylos» avvisas. Frågan, om det består ett konventionellt förhållande mellan ord och ting, förnekas med den intressanta argumenteringen, att ordformerna inte är symboler för tingen utan står för »medvetandehåll». Det som finns i rösten, är symbol för det som själen förnimmer. Coseriu fram-

Det språkliga teckenbegreppet och dess historiska bakgrund

håller i sin analys av Aristoteles' språkfilosofi, att vi här för första gången i språkteoriernas historia möter en entydigt definierad skillnad mellan »signifiant» och »signifié» (ordform och ordinnehåll), genom att ordinnehållet (*signifié, contenu*) ställs i motsättning till »tingen» och att orden alltså inte står i något direkt samband med dessa utan symboliserar medvetandehåll, dvs. mänskliga erfarenheter. Jag tar i Coserius utläggningar av Aristoteles vidare fasta på begreppet »arbiträr» (*κατὰ συνθήκην*, lat. *secundum placitum*), som inte avser förhållandet mellan uttryck (ljud) och innehåll – en enligt Aristoteles meningslös frågeställning – utan avser »namnet», dvs. tecknet, inte det betecknande.

Aristoteles' språkteori har gått till eftervärlden som ett uttryck för den enkla nomenklaturtolkningen och har i vulgariserad form överlevt till våra dagar. Och den möter alltjämt, närhelst filosofer och psykologer ger sig i kast med språkets problem. För en filosof och sociolog som Torgny Segerstedt tycks problemet inte alls existera,² för filosofen Hans Regnell inte heller,³ och hos psykologen Ragnar Rommetveit är »signification» definierad som »a correspondence between a sign or sign compound on the one hand and external objects on the other», och ingenting mer.⁴ Hela problemkomplexet är för sådana forskare reducerat till uppkomsten av och funktionen hos en relation mellan pre-existerande begrepp och språkets ord, som är symbolerna för dessa. Det är skapelseberättelsens enkla modell. Gud skapade världen och allt levande och till sist människan. Men det var Adam, som fick till uppgift att benämna alla av Gud skapade djur, allteftersom dessa fördes fram inför honom. »Och Herren Gud danade av jord alla markens djur och alla himmelens fåglar och förde dem fram till mannen för att se, huru denne skulle kalla dem; ty såsom mannen kallade var levande varelse, så skulle den heta. Och mannen gav namn åt alla boskapsdjur, åt fåglarna under himmelen och åt alla markens djur» (Första Mosebok 2, v. 19–20). Begreppen, klasserna, »tingen», var Guds verk eller för senare tänkare en skapelse av naturen, förnuftet eller något annat – benämningarna var människans. Det var enheten i denna av den första människan skapade terminologi, som skulle gå förlorad i Babel till straff för människornas högmod.

Detta är alltså den ena – den för det naiva tänkandet naturliga – modellen för tolkning av relationen ord-sak. Den andra – Ferdinand de Saussures – möter vi fullt utvecklad redan hos de stoiska filosoferna. Och det är bland dessa Sextus Empiricus (i »Adversus Mathematicos»,

andra hälften av första årh. e.Kr.),⁵ som svarar för de precisaste formuleringarna. Enligt Sextus är tre element förenade i tecknet: det betecknande (*semainon*), det betecknade (*semainómenon*, eller *lektón*), och det »vanliga föremålet» (*tynkánon*), alltså det som i vår terminologi kallas referent. Redan före Sextus hade det betecknade (»le signifié») varit en mental enhet (Aristoteles; och Port-Royal skulle komma att tala om »l'idée d'une chose», Saussure om »concept»). Men hos de tidigare stoikerna (Zenon, Cleantes) synes frågan ännu stå öppen, om dessa mentala enheter finns före språket eller tillskapas av detta.

Emellertid blir svaret snart nog formulerat, och i otvetydiga termer, i och med att systematiseringen av den yttre verkligheten uppges ske genom det språkliga betecknandet. Härigenom avvisas definitivt den filosofiska tradition, som i verkligheten såg idéer och former, som fanns före vår kunskap om den. »För första gången (säger Melazzo i sin studie över tecknet hos stoikerna)⁶ är den i vår kultur djupt rotade uppfattningen av språket som en nomenklatur avvisad.» Och enligt Sextus finns det inte någon förutbestämd verklighet, av vilken språket och dess »signifié» är en återspeglning. Språket ses inte längre som något passivt, som en spegel, som inskränker sig till att reflektera en redan etablerad verklighet. »Det är den aktiva, verkande kraft, med vars hjälp människan formar och överför sin erfarenhet» (Melazzo, s. 211). Det är en ny uppfattning – i förhållande till både Platon och Aristoteles. För de senare stoikerna existerar alltså dessa psykiska fenomen inte före språket. De formas och urskiljes av detta. »Det handlar inte längre om att reproducera en bild utan helt enkelt att frambringa den» (Melazzo, s. 212). Det är, när *to lektón* – begreppet, det uttryckbara – blir buret av ett uttryck (*semainon*, *signans*), som det blir till ett betecknat (*semainómenon*, *signatum*). Det är m.a.o. själva processen (*significatio*) bakom det av Saussure formulerade teckenbegreppet, som här har fått sin första beskrivning. Frågan om man med tecken bara bör avse de enkla beståndsdelarna i språket eller också dessas kombinationer i sekvenser, diskuteras också hos stoikerna. Vi skall återkomma till detta.

Det skulle dröja länge, innan modern lingvistik – trots Saussure och trots hela den komparativa lingvistik, som förutsatte den – skulle bli medveten om att motsättningen mellan en form och en substans också gällde det språkliga uttrycket (*le signifiant*, det betecknande), dvs. att uttrycket har en abstrakt form (fonemstruktur), som manifesteras konkret i ljud och ljudsekvenser. Och likväl talas det i Port-Royals

Det språkliga teckenbegreppet och dess historiska bakgrund

grammatik om »l'idée d'un son». Hos Humboldt möter vi en klar fonemdefinition, och Saussure skulle tala om en »image acoustique». Både Platon och Aristoteles hade gjort en distinktion mellan det oartikulerade ljudet (djurens läten osv.) och talets artikulerade (strukturerade) uttryckselement. För Sextus Empiricus assimileras uttrycket (*semainon*) till en ljudproduktion (*foné*), alltså till något materiellt. Men denna *foné* är inte vilken ljudproduktion som helst (hostning o.d.), utan den är ett ljud förbundet med innehåll (*semainómenon*). Detta är alltså ren och skär fonologi, bättre formulerad än hos Port-Royal och lika klart uttryckt som hos von Humboldt. Stoikernas definition skulle också bli Adolf Noreens beskrivning av fonemet (i dennes speciella användning av termen).

I motsats till djurens läten är alltså den mänskliga ljudproduktionen artikulerad. Och lägger vi samman, vad som sagts om utsagornas uppbyggnad av minimala tecken, med beskrivningen av »artikulationen», av sönderdelningen av *lexis* i minsta, odelbara element, så har även den moderna principen om tecknens dubbla artikulation klart formulerats. Men principen blev aldrig genomförd. Bokstäverna (läs: fonemen) bygger upp stavelser, stavelserna ord, former, verb, nomina osv. Amerikansk lingvistik har den dag som i dag är inte nått utöver denna enkla hierarki. Seneca hade indelat dialektiken i ord och betydelser, eller det som säges, och de ord, med vilka det säges (innehållet och uttrycket), och Chrysippos hade ställt mot varandra tecknen och de betecknade tingen (Mondolfo).⁷ Och även där termerna är oklara (t. ex. när tecken ibland står för det betecknande, så även på ett par ställen i Saussures Cours), kvarstår som det väsentliga i teorien motsättningen mellan det betecknade och saken (det utanför språket liggande). Sextus betecknar ordet (dvs. uttrycket) och saken som materiella, medan det mellanliggande innehållet (*signifié*), även kallat det uttryckbara, är immateriellt (Port-Royals »idée d'une chose»). I sådana formuleringar blir steget emellertid ännu långt till den genomförda distinktionen mellan form och substans.

Till frågan om det arbiträra hos tecknen i denna filosofi skall jag citera ett avsnitt ur Pierre-Maxime Schuhl's företal till Pléiadeseriens utgåva av stoikerna: »C'est une seule et même raison qui, dans la dialectique, enchaîne les propositions conséquentes aux antécédentes, dans la nature lie ensemble toutes les causes, et dans la conduite établit entre les actes le parfait accord».⁸ Det är parallellismen mellan verklighetens struktur och språkets, som här markerats. Det skall bli anled-

ning återknyta till detta i samband med rationalismens språkuppfattning och i vår senare diskussion om det arbiträra.

Hos Augustinus har de stoiska begreppen latiniserats. Vi möter där ett *signum*, som säges bestå av ett *signans* och ett *signatum*, i den senare återgivningen (Saussure) *signe*, *signifiant* och *signifié*. Men tanken hölls inte levande. Den latinska grammatiken stelnade efter hand i pedagogiska frågeställningar. Det var Priscianus' och Donatus' verk, som lade grunden till medeltidens latinstudium. Först modisterna förnyade språkanalysen. Själva namnet på det program dessa förde fram under 1100- och 1200-talen, är värt några ord. De tog fasta på olika sätt att beteckna (*modi significandi*). Samma fenomen kan betecknas *per modum permanentis* (substantivets form), *per modum fluxus* (verbets) osv. och olika ordformer väljas alltefter beteckningssättet. Om man brukar substantivet *dolor*, verbet *dolere* eller adjektivet *dolens* beror inte på saken i sig – smärtan är språkligt ambivalent – utan på hur en talare väljer att genom språket beteckna. Dessa möjligheter blir olika, eftersom det finns lika många grammatiska system, som det finns språk. Men det finns där bakom en universell grammatik. Det blev därför nödvändigt att se de olika språken som varianter av ett och samma grundläggande schema, så som Roger Bacon valde att formulera det i sin klassiska tes: *grammatica una et eadem est secundum substantiam in omnibus linguis, licet accidentaliter varietur*.

Modisterna utgör en kort men lysande epok i den medeltida lingvistikens historia. »Si l'on se demande ce qui a bien pu changer, dans l'étude des langues, d'Aristote à Port-Royal, de Priscien à Chomsky, le moyen âge requiert une particulière attention» (Stéfanini).⁹ Den danske latinisten Jan Pinborg har i sin fina studie av semantiken hos de medeltida grammatikerna berört viktiga frågor inom denna skola.¹⁰ Robins tror sig i sin »Ancient and Medieval Grammatical Theory in Europe»¹¹ hos Siger de Courtrai (1100-talet) finna formuleringar, som förebådar Saussures teckendefinition. Modisternas språkmodell synes mig intressant genom att innebära en motsättning till den traditionella i den meningen, att de olika beteckningssätten är egenheter hos språket, inte hos tingen. Nomen och verb är språkliga kategorier och språkliga beteckningssätt, inte en i företeelsen själv grundad olikhet mellan statiskt och dynamiskt, mellan ting och skeende. Om pronominet heter det, att det endast är *apprehensio indeterminata* (»berett att ta emot och representera vilken som helst form»; en *capacitas formarum*, Brøndal; »une matière en attente de forme», Stéfanini).¹² Det har med

Det språkliga teckenbegreppet och dess historiska bakgrund

rätta hävdats, att medeltidens grammatiker skarpare än tidigare avgränsade grammatiken från logiken (G. L. Bursill-Hall).¹³

Vi kan också notera vissa idéer hos Michel de Montaigne om språkets samband med tanken och med kommunikationssituationen. Språket transformerar verkligheten (»transpose«). Hos Scaliger¹⁴ formas teorien om språket och verkligheten till en kritik av begreppet ordklass (»partie du discours») och av definitionen av ordet som något som existerar före utsagan och som inte kan definieras fysiskt, lika litet som uttryckets element kan reduceras till blott luftvågor. Stavelsen finns, innan den uttalas, nämligen i den talandes medvetande. Bakom de fysiska manifestationerna ligger alltså en form, en medvetandeverklighet, som de fysiska skeendena manifesterar. Men trogen den aristoteliska traditionen ser han i innehållet något som föregår uttrycket och som finns oberoende av detta. Den av Sextus Empiricus så klart definierade *significatio*-processen – tecknets tillkomst genom en koppling av två primärt oberoende nivåer – är främmande för Scaliger, liksom den är det i rationalismens grammatik.

I den i ljuset av Descartes' filosofi¹⁵ och enligt Lakoffs forskning under direkt inflytande från den spanske grammatikern Sanctius¹⁶ utvecklade grammatiska beskrivning, som uppstod i och omkring Port-Royal, visar vissa grundläggande idéer klart framåt: den dubbla artikulationen (formulerad redan i början av 1200-talet av grammatikern Jordanus av Sachsen: »prima et secunda articulatio»); det arbiträra förhållandet mellan uttryck och innehåll; språkets kreativa karaktär (formulerad av Géraud de Cordemoy, när han säger, att tala inte är att upprepa samma ord, som träffat örat, utan det är att frambringa andra med anledning av dessa). Det talas i grammatiken om denna underbara uppfinning att ställa samman 25 eller 30 ljud och därmed åstadkomma denna oändliga rikedom på ord, som utan att i sig själv ha något som liknar, vad som tilldrar sig i vår själ, inte desto mindre låter andra, som inte kan tränga in i den, upptäcka allt vad vi upplever och alla de olika skiftningarna i vår själ (éd. Paulet, s. 22). Men det är alltjämt samma tankar, som formas på olika språk. Descartes framhöll emfatiskt just detta. Orden är alltså alltjämt arbiträra etiketter på universellt giltiga tankar. Donzé säger i sin avhandling om Port-Royals grammatik, att det arbiträra ännu inte utsträckts till att gälla »la chose pensée» (s. 53), dvs. innehållet.¹⁷

Men man behöver bara gå till »La logique» av Arnauld och Pierre Nicole (1662) för att märka, att en ny syn håller på att tränga fram.

Vi finner där en definition av tecknet, som uttryckligen står i överensstämmelse med stoikernas och Augustinus': »ainsi le signe enferme deux idées: l'une de la chose qui représente; l'autre, de la chose représentée; sa nature consiste à exciter la seconde par la première» (Donzé, s. 50). I sammanställningen av *l'idée du son* och *l'idée de la chose* har vi en formel, som pekar mot en klart abstrakt uppfattning av tecknets båda hälfter. I det tredje av Port-Royals verk, Arnaulds »Apologie pour les Religieuses de Port-Royal» (1665), finner man slutligen klart utformad tanken på orden som ansvariga för den form våra tankar tar i utsagorna (»former dans l'esprit de ceux qui écoutent les idées de certaines choses»). Det är därför, som ordens betydelse är arbiträra, innan de blivit reglerade. Men sedan de väl har blivit det, är det inte möjligt att ändra betydelsen efter eget godtycke. Man måste följa det som Augustinus hade kallat *Pacta societatis humanae*. Vi vet, att Saussure har precis samma påpekande till sin tes om det arbiträra. Slutligen har Arnauld i »Apologie» klart exemplifierat skillnaden mellan innehållet (det betecknade) och referenten (det som tecknet hänför sig till). Han använder liksom modisterna pronomina som exempel och visar, hur pronominet *hoc* från kontext till kontext skiftar referent men alltid bibehåller samma innehåll (»un attribut très-général et très-confus de tout objet»). Särarten hos dessa Jespersens »shifters» var alltså helt medveten för Arnauld och illustrerar genom att vara ett extremt fall principen för relationen ord-ting. För Paul Valéry var den deiktiska funktionen i språket primitivare än den representativa.¹⁸

Under klassicismen är alltså det från antiken välbekanta begreppet »arbiträr» allmänt (i olika språklig form: *secundum placitum*; *ad placitum*; *juxta arbitrium humanae voluntatis* [Isidorus av Sevilla], och senare i tysk återgivning som *willkürlich* i motsats till *notwendig*).

Donzé ställer i sin avhandling frågan om möjligen Saussure i »La logique» kan ha funnit skissen till sin teori om tecknet (s. 179). Man kan emellertid ännu inte ur denna språk teori dra ut idén om språket som ett system, inom vilket varje element bestämmas av sina relationer till alla andra. Det fr.o.m. Leibniz allt skarpare hävdade kravet på empiriskt material och kontrastiv analys förmår alltså inte bryta den rationalistiska traditionen och studera språket utan hänsyn till några antagna mentala operationer. Språkstudiet är ännu inte helt frigjort från filosofien (trots modisternas ansatser 500 år tidigare). Leibniz sökte ju genomföra en allmän begreppsklassifikation och en begreppsskrift.

Det språkliga teckenbegreppet och dess historiska bakgrund

Emellertid är rationalismens språkvetenskap mera ägnad utsagorna (*les énoncés*) än formernas och syntaxens s.k. *accidents* – så kallade, emedan de var marginella och tillfälliga varianter av en förnuftig (*raisonnée*) universell struktur. Vi skall senare se, hur det arbiträra förhållandet mellan språkstruktur och referent minskar med tecknens längd. De hierarkiska relationerna mellan sats, perioder, paragrafer, kapitel och volymer följer relationerna mellan tingen, skeendena och de utomspråkliga sammanhangen. Ju mindre en språklig enhet är, desto tillfälligare är dess relation till referenten. I de minimala tecknen är denna tillfällighet maximal. Det är alltså i och för sig helt naturligt, om 1600-talets och det begynnande 1700-talets filosofer-grammatiker varit mera benägna att se det allmänna och det universella, medan 1800-talets historiker-komparatister var mera inriktade på det särskiljande och språkspecifika hos de minimala tecknen – den enda rimliga utgångspunkten för diakroniska och genetiska konklusioner (Saussures vertikala axel).

Michel Foucault har (i »*Les mots et les choses*», s. 76) erinrat om att på 1600-talet förhållandet mellan natur och konvention hos orden är motsatt vad det var för Platon och ännu under närmast föregående sekel. Det naturliga hos tecknet är stelt, obekvämt. Det institutionella tecknet är tecknet i sin fulla och hela funktion. Det är det som skiljer människan från djuren, som transformerar föreställningen till viljemedvetande, den spontana iakttagelsen till reflexion, instinkten till förnuftig kunskap.

Jag nämnde inledningsvis, att tecknet hos Saussure var lineärt – eller riktigare dess uttryckssida. Vi möter i Port-Royals språkteori en motsättning mellan »*la réflexion*», vars element är samtida, liggande inne i varandra och utan annan ordning än den hierarkiska, som bestämmer deras kombinatoriska relationer, och »*le discours*», som är en sekvens av element i en av språkets konvention bestämd ordning, ibland i överensstämmelse med idéernas hierarki, ibland avvikande eller direkt motsatt. Den utomspråkliga tanken är punktuell. Den utsaga, som formar den, är lineär. Denna princip är utförd hos l'Abbé de Condillac, som erinrar om att vår tanke (»*l'esprit*») inte kan uttala idéerna, såsom den varsebliver eller medvetandegör dem, men att den, om den kunde, skulle uttala alla på en gång. Detta är inte möjligt, emedan tanken är en enkel operation, dess uttryckande en successiv operation.

Det kan vara instruktivt att konstatera, att det var med utgångs-

punkt från en i talet nödvändig lineär ordning, som man nådde fram till en beskrivning av det arbiträra hos denna ordning, i och med att vissa språk (enligt Encyclopedien) placerar handlingen mitt i satsen, andra sist; vissa språk nämner först huvudföremålet för föreställningen, andra de tillfälliga bestämningarna. Och idén om språket som en form – det enskilda språket som en av flera möjliga – är ännu inte nog explicit, för att »le discours» (utsagan) skall kunna klyvas i en syntagmatiskt struktur, där blott en given ordning råder, och en konkret manifestation, där denna ordning är tids- eller rumsrelaterad. Det är först med idén om tecknet som sammansatt av innehåll och uttryck, båda arbiträrt valda och arbiträrt förenade, som lineariteten kan utsträckas från syntagmen (de sammansatta tecknen) till det minimala tecknet och som såväl de komplexa som de minimala enheternas arbiträra struktur blir i samma utsträckning uppenbar – i den mån nu det arbiträra verkligen är för handen. Jag snuddade vid det nyss och återkommer till det.

Om utsagan representerar en anordning av elementen enligt en arbiträr modell – ofta oförenlig med de hierarkiska relationerna i tankekomplexet –, så blir det också i denna, som talaren-skribenten på jakt efter stilistiska effekter bryter den fastställda ordningen och väljer en annan, mera direkt innehållsrelaterad, av referenten dikterad sekvens. Det är på sådana nivåer, som tecknets arbiträra karaktär gradvis viker för den motiverade symbolen. Det var, som jag ser det, den av den framväxande komparatismen framtvingade koncentrationen på de minimala tecknen (morfemen och dessas fonologiska struktur), som ledde fram till komparatisten Saussures klassiska definition av det arbiträra tecknet. Och det skulle bli en återgång till texternas struktur och till språkets stilistiska (emotionella, emfatiska, poetiska, retoriska) funktioner, som skulle komma en senare generation att i följe Jakobson förneka eller modifiera både det arbitära och det lineära hos tecknen.

Men innan vi går vidare, till dagens debatt, skall vi i korthet dröja vid två 1700-talstänkare: Maupertuis (»Réflexions philosophiques sur l'origine des langues et la signification des mots», 1750) och l'Abbé de Condillac (»De l'analyse du discours», 1775).¹⁹ Den förre menar, att det intressanta är att konstatera olikheterna mellan språken i att »couper les expressions des idées»; den senare ser i de »artificiella» (= arbiträra) tecknen medel att »décomposer les opérations de l'âme». Denna metod brukar i olika språk olika tecken. Att studera grammatik

Det språkliga teckenbegreppet och dess historiska bakgrund

är att studera de metoder, som människorna har följt i analysen av tanken. Det är medelst språket, som vi klassificerar tingen. Språken är alltså inte längre, som för traditionen fram t.o.m. rationalismen, åter speglings av verkligheten. André Joly, som i en upplaga (från 1972) av Thurots berömda översättning av James Harris' »Hermes» har analyserat dennes noter,²⁰ ser i denna glidning i tanken från Port-Royal till Condillac införandet av begreppet relativitet, som skulle bli en huvudtanke i Wilhelm von Humboldts princip om språket som uttryck för en »Weltanschauung», växlande från språk till språk. Joly menar, att det är Condillac och Johann Georg Hamann, som representerar brottet med den kartesianska traditionen och förbereder marken för von Humboldt.

Hos Thurot är begreppet arbiträr om tecknet explicit. Och även om han i ordalagen alltjämt tycks bruka *signe* i betydelsen *signifiant*, så förefaller han att söka efter en terminologi, som sätter honom i stånd att skilja innehåll och referent. Det är svårt att ur hans text sluta, om Thurot hade nått lika långt på vägen mot von Humboldt och Saussure som Condillac. Både Francis Bacon och John Locke hade använt liknande formuleringar som Thurot och som Harris, hos Locke med klart framhävande av att de betecknade idéerna är allmänna.

Det råder för mig ingen tvekan om att den humboldtska språkfilosofien med sin relativitet, sin »innere Sprachform», sin distinktion mellan variant och invariant och med sitt särhållande i tecknets båda plan av en form och en substans, även om termerna är andra, likväl rymmer alla för en struktural språk teori nödvändiga ingredienser. Jag har vid flera tillfällen ställt frågan, varför en sådan inte i det slutande 1700-talet – ur Condillacs och Humboldts läror – växte fram och tog form. Svaret är enkelt. Och jag formulerar det med en avsiktlig skärpning av ordalagen med att säga, att den växte fram, men i en form, som blev bestämd av den mellankommande omsvängningen till diakroni och till komparatism. Jag behöver inte här dröja vid milstolparna i denna utveckling (Bopp, Grimm, Rask, Verner).

Den komparativa metoden förutsätter två grundprinciper, utan vilka den är meningslös: 1) att språket är form, 2) att tecknen är arbiträra (i den första av de båda betydelseerna här ovan). Det är funktionellt bestämda element, inte fysiskt beskrivna ljudenheter, som är komparatismens jämförelseobjekt. Identiteten mellan elementen ligger i funktionell överensstämmelse, inte i fysisk likhet. Om tecknen (ord och former) är motiverade (t.ex. av likhet med referenten), då

är det ju denna likhet, och inte någon antagen ursläktskap, som betingar överensstämmelsen. Komparatism är strukturalism ställd på längden i stället för på tvären. Det var som komparatism, som strukturalismen övervintrade under historicismens och romantikens snötäcke. Och det var, som alla vet, när en av komparatisternas störste, den 20-årige Ferdinand de Saussure, på ett komparativt problem strikt tillämpade formprincipen, och långt senare, i sina föreläsningar i Genève, genomförde en språkteoretisk framställning av tecknen, som arvet från von Humboldt kunde utvecklas till en ny fas i lingvistikens historia. Det var, när Saussure mot sin samtid hävdade den synkroniska beskrivningens grundläggande roll i språkforskningen, som strukturalismen föddes – en mogen frukt av formtänkandets överförande på (eller återförande till) samtidighetsaxeln.

Jag går tillbaka till egenskaperna arbiträr och lineär hos tecknen. Vi såg, att man ibland på 1700-talet satte arbiträr (*willkürlich*) i motsättning till nödvändig. Med detta senare torde ha avsetts, att ett visst samband mellan uttryck och innehåll var nödvändigt i den meningen, att ett visst innehåll borde ha ett visst uttryck och omvänt en viss fonemkedja svara mot ett visst innehåll. Luckrar man upp innebörden i »nödvändig» en smula, och låter termen betyda »sannolik», »någorlunda förutsägbar» e.d., då får vi fram en motsättning mellan arbiträr och (statistiskt) förutsägbar, som väl är den tolkning man vanligast har givit av dikotomien i fråga. Men detta är marginella och tämligen ointressanta ting, så länge vi inte vill ge oss in på problemen om språkets för- och urstadier och de arbiträra tecknens successiva framväxt ur motiverade symboler.

I den långa rad av inlägg i debatten om det arbiträra tecknet, som *Acta linguistica* [Hafniensia] publicerade i början av 40-talet,²¹ välbekant i varje fall för en äldre generation, skall jag ett slag dröja vid ett av de viktigaste, Emile Benvenistes.²² Han betecknade det arbiträra i att kalla ett visst djur för *boeuf* och inte för *Ochs* som sant men banalt, och han förlägger genast debatten till ett djupare plan. Han förebrår Saussure att mot sin egen princip dra in referenten (djuret) i diskussionen. Denna hör inte dit. Men kopplingen mellan innehåll och uttryck är nödvändig (*nécessaire*). I själva verket är detta en ofrånkomlig konsekvens av den från stoikerna traderade definitionen av tecknet som kombinationen av ett innehåll och ett uttryck. Ingendera teckenhalvan finns utan den andra. Jag har i mina egna analyser av teckenbegreppet och i nära anslutning till Pierre Naerts studier²² hävdad,

Det språkliga teckenbegreppet och dess historiska bakgrund

att tecknet är nödvändigt, därför att det är arbiträrt.²⁴ Det nödvändiga är en definitionsmässig konsekvens av det arbiträra. De båda är inte bara förenliga: de betingar varandra. Det är relationen tecken-referent, som är arbiträr, m.a.o. relationen till det utomspråkliga. I tecknet gäller det relationen mellan två i förhållande till varandra arbiträra strukturer.

Vad man emellertid inte tillräckligt beaktat i teckendebatten, är det arbiträra hos uttrycket i dettas förhållande till den utomspråkliga verklighet, till vilken detta har sin referens (ljudvärlden utanför språket). Tecknets två enheter representerar var för sig ett arbiträrt snitt ur en oformad eller annorlunda formad massa. Uttrycksformens substans är ett av många möjliga val bland språkets fonetiska (eller grafiska) möjligheter, liksom innehållets substans i sitt förhållande till mänsklig erfarenhet representerar ett godtyckligt urval.

Benveniste har i långt senare inlägg²⁵ presenterat en teckendefinition, som är klart saussureinspirerad i sin nära överensstämmelse med Hjelmsevs principer. Om vi utgår ifrån Saussures teckenfigurer (enl. Cours) men avstår från den ovala formen, kan vi ställa upp ett schema av följande typ:

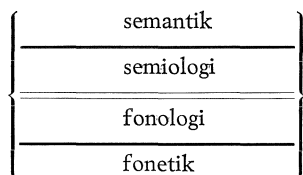

Fig. 2.

Modellen företer en tilltalande överensstämmelse mellan uttryckets och innehållets struktur – terminologiskt återspeglad: fonologi-semiologi, fonetik-semantik. »-ogierna» känner alltså bara de särskiljande egenskaperna; »-etikerna» har därjämte de tillkommande egenskaper, som deras manifestation som ljud(-typer) och som betydelseenheter kräver, och därtill alla de kontextuella egenskaper, som deras inordning i sekvenser föranleder (kontextvarianter av fonem, kontextbetydelser hos morfem), och de där ovanpå lagrade, språkligt irrelevanta drag, som betingas av resp. talaras produktionsegenskaper och individuella erfarenheter (associationer osv.), dvs. det konkreta språkljudet och det konkreta ordet i sin fulla och hela uppbyggnad (med sina sociala och individuella konnotationer osv.). En viss olikhet mellan de båda ni-

våerna är välbekant och skall inte kamoufleras av denna yttre parallellism: den större komplexiteten hos uttrycksenheter, vilkas stavelser t.ex. saknar motsvarighet i innehållsplanet. En fundamental distinktion har Benveniste etablerat mellan *reconnaître* och *comprendre*, den förra med avseende på den semiotiska funktionen, den senare på betydelsen (*le sens*). Dessa båda distinktioner tillåter en definition i otvetydiga termer av skillnaden mellan 'mening' (*sens*) och 'innehåll' (*contenu*; term som saknas hos Benveniste). Innehållet, definierat i semiotiska termer och genom sina betecknade relationer, är alltså grundat uteslutande på fastställandet av identitet mellan det föregående och det aktuella (i saussureska och glossematiska termer genom sin plats i paradigmet). Meningen (*le sens*) förutsätter varseblivning av innebörden i en ny utsaga. Språket är m.a.o. enligt Benveniste det enda system, vars betydelsefunktion artikuleras i två dimensioner; alla de andra är endimensionella, antingen semiotiska eller semantiska.

För att ha en mening (*sens*) – säger Benveniste – bör språkelementet med sin semiotiska funktion kombinera en semantisk, uppkommen av grupperingen (syntagmet) transformerad till utsaga (*énonciation*). Det skulle alltså vara förmedelst »le discours», som relationen etableras med referenten. När man så ofta har lärt, att ordet i isolering inte kan ha någon betydelse, bara en definition (lexikonets), då har man i andra termer tillämpat Benvenistes distinktion mellan semiotiskt och semantiskt. Denna demarkationslinje underlättar också inbegripandet i det semantiska fältet av alla de kontextfenomen och konnotationer, som *a priori* är uteslutna ur teckenbeskrivningen. Om jag har rätt förstått Benveniste, så skulle ordet uppträda först på den semantiska nivån (»le discours»). Lexikonet skulle bara innehålla tecken.

Skillnaden mellan Benvenistes teckenteori och den jag gjort mig till talesman för, är alltså väsentligen, att Benveniste med tecken bara menar de minimala (de enkla morfemen), medan jag själv med tecken förstår även de sammansatta (komposita, syntagm, satser, paragrafer, kapitel, texter av i princip obegränsad längd). Jag gör det, emedan någon gränsdragning från komposita, enkla syntagm och uppåt inte synes mig möjlig. Den måste bli godtycklig, men jag gör det också därför, att det kan vara teoretiskt värdefullt och praktiskt ändamålsenligt att behandla alla betydelsebärande element lika. Jag är medveten om att därvid komplicera debatten om det arbiträra, genom att distinktionen mellan innehållsstrukturen och strukturen hos referenten efter hand reduceras och till sist suddas ut.

Det språkliga teckenbegreppet och dess historiska bakgrund

Saussures inskränkning av teckenbegreppet till att gälla de minimala enheterna gjorde, att han placerade sekvenserna och därmed de syntagmatiska strukturerna inom *la parole*. Syntaxen blir »un fait de parole». Det är på motsvarande sätt hos Hjelmslev och hos Brøndal. Om åter texterna är tecken, blir konsekvensen, att dessas struktur är en form, manifesterad i en lineärt arrangerad struktur. Det är denna abstrakta hierarkiskt uppbyggda form, som jag i annat sammanhang valt att kalla *skiss* i dess motsättning till den fonologiskt eller grafiskt manifesterade texten (»le discours»). Jag insisterar inte här på denna term, däremot på idéen att – som en motpol till särdragen – se även de stora och de största elementen som uppbyggda av två nivåer, en form och en substans. Det är välbekant, att Brøndal hade etablerat en skillnad mellan »le mot» som »unité de la morphologie» och som »membre de phrase» (= »chaînon de la pensée articulée»), m.a.o. som »unité de la syntaxe». Ordet, säger han vidare, ingår i det morfologiska systemet, satsdelen i den »syntaktiska rytmen» (»le rythme de la syntaxe»).²⁶

Lineariteten var den andra av de kontroversiella egenskaper, som Saussure tillade tecknet. Det är därvid att märka, att det var uttrycket (*le signifiant*) som var lineärt. Det består av sekvenser av element, vilkas inbördes ordningsföljd är distinktiv. Men i själva verket har ju Saussure genom sin hänvisning till uttalsnödvändighet givit den hierarkiska ordningen mellan fonemen en tidsdimension, som står i strid med hans tes om språket som form. Det är den konkreta manifestationen, som är tidsmässigt ordnad, inte den abstrakta strukturen. Denna senare har en hierarkisk ordning, vars förverkligande som tidsbestämda följder är en fråga om dess fysiska förverkligande. Vidare: denna tidsordning gäller fonemen i stavelserna och stavelserna i grupperna. Fonemen själva har ingen tidsdimension ens som konkret manifesterade ljud. Men de har en hierarkisk struktur, som bestämmer kombinationsmöjligheterna. De distinktiva dragen kan inte kombineras hur som helst. I förbigående erinrar jag om att jag har försökt att genomföra formsubstans-distinktionen ända ned i botten genom att se även särdragen (*features*) som dubbelsidiga enheter, med en funktionell aspekt (återspeglad i språkliga beteenden, t.ex. i samband med synkretismer) och en fysisk (en ljudegenskap, den må sedan definieras akustiskt eller artikulatoriskt). Men att hos fonemet tala om att en viss egenskap i realisationen kommer före eller efter en annan, är en meningslöshet. Man kan inte säga, att labialiteten i /y/ kommer efter eller före palatali-

teten. Det är vid övertagande från andra språk, i främlingars bristfälliga uttal, i barnspråket eller i vissa fall i den diakroniska utvecklingen, som den punktuella anhopningen av särdrag löses upp i tidsmässigt ordnade sekvenser, eller omvänt vissa sekvenser omtolkas som kombinationer av särdrag hos en och samma enhet (t.ex. vid palatalisering, nasalering o. d.). Skillnaden mellan fonemet och t.ex. stavelsen är, att den hierarkiska ordningen mellan enheterna i det förra inte kan manifesteras i någon tidsmässig sekvens av »före och efter», medan stavelsens struktur måste manifesteras just på detta sätt. Fonemet är punktuellt, stavelserna och de längre sekvenser, som dessa bygger upp, är lineära, liksom alla teckenföljder i satser och texter också är det.

Jag griper tillbaka på min i början gjorda distinktion mellan globala symboler och (dubbelt) artikulerade tecken. Jakobson har definierat skillnaden mellan poetisk och icke poetisk funktion hos språket genom att säga, att hos den förra språket är utsagans eget objekt. J. Kristeva talar om språket som »une *infinité potentielle*, saisissable dans les réseaux linguistiques du langage poétique aussi bien que dans les pratiques sémiotiques marginales».²⁷ Och jag har själv i min bok »Teckenlära»²⁸ talat om språkets symbolfunktioner, i betydelsen av att de språkliga elementen som sådana symboliserar vissa värden: fonemen, vilka som ljud kan spegla poetiska och expressiva innehåll; innehållen ensamma, som genom vissa urval och kombinationer kan komma att stå för avsedda effekter; och teckensekvenserna (textens struktur o.d.) och över huvud allt vad vi med en oklar men nödvändig term kallar för stil. Det som skiljer stilen hos en juridisk facktext från den hos ett litterärt kåseri är – förutom själva sakinnehållet (referenten) – en rad språkdrag: innehåll, uttryck och kombinationer av båda (meningsbyggnad, referenser, upprepningar, ordval osv.). Alla dessa stildrag står tillsammans som symboler för ett givet innehåll, ett stilvärde, som traditionellt knytes till en viss typ av text och ger denna dess särprägel. Tillsammans är alltså dessa drag en global symbol för ett globalt innehåll (en stilistisk valör). De finns tillsammans i texten och kännetecknar denna som enhet, utan att det är möjligt att tilldela dem någon given plats i en tidsmässigt eller rumsligt realiserad sekvens. Texten som symbol är punktuell.

Jag konkluderar alltså, att språkets minsta och språkets största enheter känner en punktuell uppbyggnad, där de karakteriserande särdragen inte känner någon tidsdimension, bara en inbördes bestämd rangordning, medan det däremellan finns ett brett område – språkets

Det språkliga teckenbegreppet och dess historiska bakgrund

centrala funktioner –, där det råder en ständig kamp mellan punktuellt och lineärt, återspeglad i språkinläring och i diakroniska förändringar i båda riktningarna.

Det var under 1800-talets sista fjärdedel, som den amerikanske filosofen Charles Sanders Peirce (död 1914) utformade sin lära om teckenfunktionen. Han var inte språkforskare och behandlade föga de språkliga tecknen. Hans filosofi skulle, som Tullio de Mauro uttrycker det, ha förblivit en isolerad och marginell episod,²⁹ om inte hans samtida Saussure och hans efterföljare Morris och Jakobson hade dragit in semiotiken i teorien om språket. Det är Peirce, som är upphovsman till den sedan av bl.a. Jakobson utvecklade tredelningen av symbolerna i ikoniska, motiverade och arbiträra. Han ser i teckenfunktionen en triadisk relation genom att mellan tecknet (som inte är Saussures tecken) och dess objekt (vår referent) införa begreppet *interpretant*, i sin tur ett tecken, vars betydelse tillåter tolkningen av det förra och utan vilket detta inte skulle vara ett tecken. Språket skulle, menar Umberto Eco i sin analys av Peirce,³⁰ på så sätt vara ett system, som tolkas av sig självt genom successiva konventionella system, tolkade antingen i oändlighet eller av en final interpretant: bruket (den sociala vanan). Det finns alltså två slag av interpretanter: ett tecken och (den sociala) vanan. Jag ser i denna sista idé ett försök att lösa problemet om hur det skall bli möjligt att s.a.s. komma ut ur det i sig slutna systemet och etablera en kontakt med något utanförsliggande. Vi återkommer till detta. En annan punkt i Peirces system är hans term *representamen* om tecknet, där han, enligt min mening helt riktigt, i den representerande funktionen ser symbolernas och tecknens primära roll för människan. Kommunikation, transmission är sekundära och förutsätter representation. Det är språket, som har gjort det möjligt för människor att föreställa sig typer, klasser, abstraktioner och att därmed kunna tänka i djupare mening än som en enkel referens till enstaka exemplar. Det är betecknandet (*significatio*), som skapar detta objekt för föreställning. Jag vet inte alls, om Peirce skulle ha godtagit denna utläggning av sitt *representamen*-begrepp, men den leder i varje fall direkt fram till Saussures, Hjelmslevs och Benvenistes teckenbegrepp.

Om nu Peirces interpretant är ett tecken, så betyder detta (enl. Eco), att varje enhet kan fungera som *signifiant* och som *signifié*. En intressant anmärkning har gjorts av Eco i detta sammanhang, i och med att

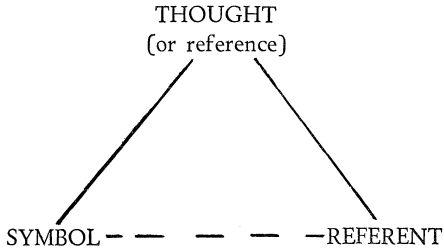

Fig. 3. Ogdens och Richards' klassiska tredelade schema.

han vill avföra referenten («saken») ur debatten som ett metafysiskt element, som bör ersättas med en intern (inom systemet gjord) tolkning eller med en följd av system, som förklarar varandra ömsesidigt. Jag återkommer strax till detta.

Det välbekanta, i otaliga semantiska och allmänlingvistiska läroböcker återkommande triadiska schema, som är signerat C. K. Ogden och I. A. Richards,³¹ har det fundamentala felet att inte beakta, att uttrycket lika väl som innehållet har dels en form, dels en referens (via en formad substans; jfr Hjelmlev) till något utanför språket liggande (ljud osv.). Schemat borde alltså antingen vara en fyrkant eller blott innehålla triangelns vänstra ben (se fig. 3). Det är typiskt för hela den betydelseforskning, som har utgått från Ogden och Richards, att uttrycket får en perifer, obeaktad plats i modellen och gärna reduceras till något, vars egenskaper är ovidkommande (sekvenser av ljud, bokstäver o.d.). Om detta är begripligt utifrån betydelseforskarnas angreppspunkt på språket, så blir filosofers och psykologers ännu enklare, ännu naivare modell helt oförsvarlig, när t.ex. Ogdens och Richards' »thought» (*signifié*) förväxlas och identifieras med referenten, så att hela teckenfunktionen blir till ett enkelt förhållande mellan något (en symbol) och något annat (en sak). Och detta sker alltså ofta i samma andetag, som man i noter hänvisar till Saussure och dennes exegeter. Det är märkligt, hur olika vetenskaper i generationer kan fortsätta att tala förbi varandra. Jag hänvisar till de ovan citerade filosoferna.

Semantikens födelse som autonom vetenskap kan exakt dateras. 1897 publicerade den franske lingvisten Michel Bréal sin »Essai de sémantique»³² och lanserade därmed en term, som har stannat kvar. Det var alltså under den junggrammatiska skolans högkonjunktur, som denna studie utkom, ett bland många vittnesbörd om att den meka-

niska synen på språkförändringarna inte på samma sätt dominerade i Frankrike som i Tyskland – liksom den vid samma tid skulle på skandinaviskt håll modifieras genom bl.a. Axel Kock och Otto Jespersen. Bréals syfte var främst att visa, att ordbetydelseerna och dessas förändringar inte lät sig återföra på samma mekaniska utvecklingsschema som språkljudens. Gisela Schneider har i ett arbete från 1973 analyserat lagbegreppet hos Bréal.³³ Bréals studie torde ha uppmärksammats utanför de egentliga språkmännens krets. Anatole France har ägnat den några funderingar. Och i »Mercure de France» (jan. 1898) finns att läsa en anmälan signerad Paul Valéry. Det står m.a.o. klart, att den unge Valéry redan före sekelskiftet hade noterat förekomsten av en ny vetenskap om språket, analysen av betydelseerna. Att denna anmälan varit mer än en nyck av en ung skald, framgår klart av Valérys numera publicerade »Cahiers».³⁴ Det är uppenbart, att betydelsefrågorna har sysselsatt Valéry under hela dennes liv, lika uppenbart, att han har lämnat anmärkningsvärda bidrag till semiologi och semantik. »Cahiers» avslöjar Valéry som en stor föregångare till den strukturala lingvistik. En avhandling av en tysk lingvist Jürgen Schmidt-Radefeldt³⁵ har starkt underlättat inträngandet i Valérys språkliga tankevärld.

Redan kring 1900 har Valéry stannat för idén om språket som ett spel, precis som schackspelet ett slutet system (jfr Saussure), och för problemet om relationerna mellan det formella och det signifikativa (»le formel et le significatif»), varvid han också brukar den hos Saussure centrala termen *valeur*, till vilka han lägger en tredje faktor »l'accidentel» (= det kontextuella). Liksom så många språkvetare hävdar han, att intet språkligt fenomen existerar isolerat, utan kontext (jfr Benveniste). Men han sammanfattar genom att säga, att språkmekanismen innefattar tre element: formen (el. systemet), referenten till något utanför detta system (= *le sens*) och den situation eller kontext, i vilken den konkreta talhandlingen äger rum. Valéry intresserar sig för det konstanta och det funktionella i kommunikationen. Han ser i varje talakt en serie element, som mottagaren måste forma genom att skapa sig en föreställning, och detta sker i den mån frasen kan sönderdelas (»décomposé») och därmed begripas. »Le langage est transformation». Denna transformation äger rum i flera etapper, innan den slutliga transformation skall ske, ur vilken den språkliga formen växer fram.

Den stora fråga, som Valéry har ställt sig ända från början och som sysselsatte honom under hela hans liv, var hur denna transformation

fungerar, hur en bild, ett behov osv. formas av de korrekta orden och av de adekvata syntaktiska strukturerna. Ännu under slutet av sitt liv är han på jakt efter ett språk (»une notation»), som kan innefatta allt, handla om allt (*de omni re*), på samma sätt som den analytiska geometrien kunde beskriva alla figurer. Valéry's ofta påpekade cartesianism tog sig enligt Schmidt-Radefeldt bl.a. uttryck i att han ville se allt i språkets dimension. Alla tankar har för honom en språklig struktur. Det var åt uppgiften att själv smida sina termer, sin metod och sina teorier, som han ägnade sitt liv. Var det månne avsaknaden av svar på de stora grundläggande språkfrågorna, som förklarar den långa tystnaden (mer än 15 år) före utgivandet av »La jeune Parque» (1917)?

Det synes klart, att Valéry redan före 1930 och synbarligen utan kontakt med sin tids lingvistiska och filosofiska vetenskaper hade nått fram till en definition av de språkliga tecknen, som bortsett från vissa terminologiska olikheter sammanfaller med Saussures. För Valéry är motsättningen mellan tecken och »ting» alldeles klar. De förra står i motsättning till varandra som avgränsade element (vi säger diskreta), och de olikheter, som ställer dem mot varandra, sammanfaller inte med olikheterna mellan tingen (»entre les mots et les choses il n'y qu'une relation apparente ou fictive»).³⁹ Allt vad vi upplever, transformeras till tecken (»l'esprit change tout en signes»). Det som inte transformeras till tecken, existerar inte för oss. Relationerna mellan elementen bestäms av deras inbördes förhållanden, vilka med sitt antal bestämmer systemets form. Han kallar också utsagan för »un spectre d'une idée». Man kan här än en gång tänka på Hjelmsevs nätverk, som med sina maskor är kastat över den amorfa massan. Det språkliga »igenkännandet» (»reconnaître») är lika med identifikationen med en klass och med konstaterandet av tillhörigheten (»l'appartenance»), »une valeur» eller en likhet (»ressemblance»), utan vilken ingen form skulle existera och följaktligen ingen varseblivning och ingen föreställning. Symbolismens mysterier har tidigt fascinerat Valéry. Han liknar Wittgenstein genom att i sin ungdom ha trott på tecknens ikoniska karaktär men sedan svängt över till den motsatta ståndpunkten och hävdad, att tecknen nödvändigtvis är arbiträra. Det är detta, som utgör deras »valeur». Men de är också på samma gång nödvändiga (»nécessaires»), som för Benveniste och Naert. Även för Valéry kompletterar och betingar det arbiträra och det nödvändiga varandra.

Förhållandet signifiant-signifié-referent (»réalité») blir alltså för Valéry ett centralt tema. I början tänkte han utifrån samma triadiska

Det språkliga teckenbegreppet och dess historiska bakgrund

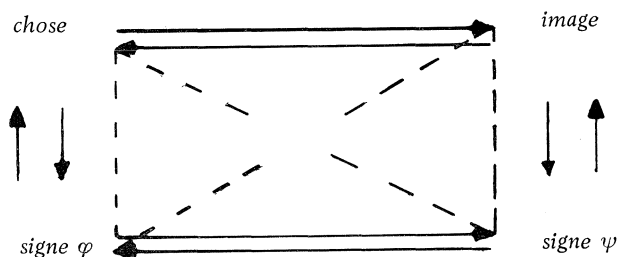

Fig. 4. Valéry's senare, fyrkantiga språkmodell (från 40-talet; *chose* = »vision d'un cheval réel»; *image* = »image d'un cheval»; *signe ψ* = »l'acte qui produit ce son (cheval)»; *signe φ* = »l'idée de ce son» (begreppet 'häst' som exempel).

schema som Ogden–Richards men väljer från 1940 ett kvadratisk schema genom att etablera en indelning av vad vi kallar uttrycket, i en konkret akt (ljudet) och »l'idée de ce son», en märklig återklang av Port-Royals uttryckssätt (Saussures »image acoustique»). Kan detta schema vara en återspeglning av den rationalistiska lingvistikens, av Valéry's cartesianism? Jag bara ställer frågan.

Man kan alltså se, hur Valéry's språk teori har utvecklats sig parallellt med den gängse lingvistikens under 30- och 40-talen och detta utan att någon dokumenterad kontakt har förelagat. Valéry's inställning till sin tids språkmän var alltigenom negativ. Den strukturala lingvistikens framväxt har han knappast varit medveten om, fastän han kände till och personligen var bekant med Viggo Brøndal. Ehuru djupt intresserad av språkljudens symbol- och uttrycksvärden nämner han aldrig Grammonts namn och har bara förakt till övers för fonetikernas ljudregistreringar och därpå grundade kalkyler av meter och rytm. Han talar om en »métaphysique naïvement déguisée». ³⁷

Valéry's analyser av och teoretiseringar över språkljudens, rimmens och rytmernas roll för den poetiska representationen för oss över till en annan av språkets funktioner än den rent denotativa och till uttryckselementens omvandling till globala symboler för globala innehåll (den poetiska realiteten). På de nivåer, där valet av uttryck är direkt relaterat till valet av innehåll och där, rent av, uttrycket kan bli till innehåll, där kan tecknen inte längre vara arbiträra. Hos en språkforskare som Roman Jakobson, som nalkats lingvistikens från poesien och poetiken, är det normalt att finna en Saussures helt motsatt inställning till språkets tecken. Det var enligt Jakobsons eget vittnesmål poesien, som gjorde honom till fonolog. ³⁸ Det var de minsta

och enklaste ljudelementen – dessa som i olika kombinationer ligger bakom allt språkets uttryck – som han ville nå fram till som *ljud*, som produktion och som perception. Att substansen under sådana förhållanden får en central semiotisk roll, är ju uppenbart.

Det står därför till sist klart, att de egenskaper hos de språkliga tecknen, som Saussure i äldre språktänkarens efterföljd tillade »le signe linguistique», endast är giltiga under strikt definierade betingelser – vilka dessa är, torde i stort sett ha framgått av det här sagda – ja så strikta, i själva verket, att man kan ha rätt ställa frågan om de över huvud någonsin är till 100 procent tillgodosedda. Endast de artificiellt tillskapade tecknen i vissa vetenskapliga formelspråk skulle fylla dessa krav.

Det ligger inbegripet i Saussures uppfattning av språket som ett system av inbördes relationer, att varje enskilt tecken är motiverat av – och förutsägbart utifrån – sin plats i detta system. Tillhörigheten till ett paradigm utgör redan den en inskränkning i det arbiträra. Henri Frei menar, att Saussures tankegång har utvecklats i riktning mot en sådan inskränkning av tesen, och han citerar (ur Englers upplaga³⁹), vad Saussure själv sade i maj 1911, innebärande att allt som har att göra med språket som system kräver att angripas utifrån synpunkten om det arbiträrans begränsning. Och Frei tillägger: »Une théorie qui prétendrait fonder le système des valeurs linguistiques sur l'arbitraire en rejetant tout ce qui limite cet arbitraire serait la négation même de la pensée de Saussure telle qu'elle apparaît dans son dernier développement».⁴⁰

Adolf Noreens schema är med sin avvikande terminologi i allt väsentligt lika med Saussures. Viktigast är att framhålla, att *semem* och *fonem* (dvs. innehåll och uttryck) ömsesidigt förutsätter varandra. Ingenting kan vara semem, som inte är företrätt av ett fonem, och omvänt. Tillsammans utgör de morfemet, dvs. tecknet. Även Noreen har alltså tagit avstånd från den traditionella nomenklaturlinjen, som f.ö. vid samma tid av den amerikanske komparatisten Whitney hade formulerats med orden: »first we have an idea, then we create a name for it».⁴¹ Detta är alltså i ett nötskal den idé, som hela utvecklingen från stoikerna till Saussure och Hjelmlev har syftat till att motarbeta. Gustave Guillaumes⁴² från början Saussure-inspirerade språkmodell ställer föreställandet (*représentation*) i förgrunden och erinrar därigenom om Peirce. Hos honom tar termen *signifiant* över funktionen hos

Det språkliga teckenbegreppet och dess historiska bakgrund

Saussures *signe* och kommer följaktligen att bestå av *signifié* och *signe*. Dikotomien *langue-parole* får en motsvarighet i den mellan *puissance* (*la somme des possibilités*) och *effet* (*actualisation; discours*). Jag nöjer mig med detta korta omnämnande av Gustave Guillaume men drar samtidigt slutsatsen, att en rad språktänkare under samma period – jag inbegriper också Valéry – har mer eller mindre oberoende av varandra nått fram till en i förhållande till den traditionella mera utvecklad och differentierad teckenmodell, dels genom att dra in det betecknade i tecknet och ställa detta i motsättning till den utomspråkliga referenten, dels genom att fullt ut tillämpa motsättningen form-substans också på uttrycket (med fonologiens framträdande på scenen). Lucien Tesnières trädschema har en påfallande likhet med generativisternas.⁴⁸ Det kan inte förnekas, att originaliteten i Saussures teser – några med urgamla anor, andra formulerade under århundradena närmast före, eller av tänkare utan varje kontakt med honom – något reduceras. Vad är då nytt eller revolutionerande hos Saussure, om allt eller det mesta, tidigare eller samtidigt, hade blivit sagt av andra? I vilket fall som helst var dessa tankar – utgångspunkten för strukturalismen – ett utflöde av den komparativa ideologi, för vilken formtanken och därmed det arbiträra var en nödvändig förutsättning. Som så ofta i vetenskapernas historia låg kanske Saussures storhet främst i att han vid den rätta tidpunkten drog de rätta konklusionerna och gjorde de riktiga sammanställningarna och sammanfattningarna.

Men jag måste emellertid ännu en gång få gripa tillbaka på Saussure för att kunna bringa denna framställning till en rimlig avslutning. Vi har sett, hur tecknet eller ett av dess delar genom att ingå i andra strukturer (uttrycket t.ex. i ett system av sonora effekter) kan s.a.s. nå utanför sig självt, på andra plan i mänsklig föreställning och kommunikation. Om språket och tecknen (teckenkomplexen) är en struktur *sui generis*, sluten i sig och ogenomtränglig för andra strukturer, blir då inte teckenfunktionen en evig tomgång, en maskin, som genererar sig själv och bara spottar ut sina egna produkter? Det måste ju finnas en förbindelselänk mellan denna slutna struktur och något utanför liggande. För Saussure var detta något ett oformat *continuum*, en nebulosa, som fick form genom språkets indelningar. Hjelmstev talade om språkstrukturen som ett nätverk, vars maskor delade in en underliggande verklighet i separata enheter. Det är inte längre möjligt att hålla fast vid dessa bilder som metaforer för språkets förhållande till »verkligheten». Eugenio Coseriu⁴⁴ har för länge sedan påpekat, att den ofor-

made massan är oåtkomlig för varseblivning och för kunskap och alltså måste lämnas ur räkningen. Det är inte den vi vill, eller kan, nå fram till genom att söka oss utanför tecknet. Det är nu, som Saussure kommer oss till hjälp på nytt. Han ville ju också se språket som en del av ett större semiologiskt system av sociala beteenden och vanor, och han förutsåg tillkomsten av en övergripande vetenskap om dessa sociala tecken- eller symbolstrukturer. Det är genom denna integrering av tecknen i större semiotiska sammanhang, som vi får en möjlighet att etablera en förbindelse mellan språkets slutna verklighet och dess referenter, inte som några »Dinge an sich» utan som element i andra större, allmännare eller helt enkelt annorlunda strukturer för social ordning, mänskliga beteenden och mänsklig samlevnad. Det är förtroendet med dessa referenssystem, som sätter oss i stånd att tolka texterna (de talade och de skrivna). Vi vet, att det var genom sin kontakt med den då framväxande sociologien, som Saussure fördes in på sociologiska tankegångar. Och vi vet också, att Hjelmslev var inne på samma linje, när han talade om språkets innehållsform som samfundsfaktor.

Låt mig bara till sist säga, att det är denna öppning mot andra strukturer – det må vara andra samhällsstrukturer eller språkets egna underliggande och enklare strukturer –, som bryter det dödläge, som den arbiträra tesen och det slutna systemet har inneburit för många – en oöverkomlig svårighet, inte minst för översättning och tolkning mellan språken. Här har givetvis djupstrukturbegreppet – som jag av tidsskäl inte har kunnat kommentera – spelat en viktig roll. Jag kan bara kort påpeka det självklara faktum, att språket också konfronteras med alla de naturgivna strukturer, som levande varelser med eller utan språk ständigt möter och ständigt upplever.

Det har varit genom att ta den långa, en smula komplicerade vägen via Saussures och hans föregångares teckenbegrepp, som det blivit möjligt för en senare vetenskap att bringa problemet om förhållandet mellan språket och den s.k. verkligheten närmare en lösning. Det dubbelt artikulerade tecknet är människans särmärke. Det var steget från den enkla globala, motiverade symbolen – belagd t.ex. hos schimpansen – till det arbiträra dubbelt artikulerade tecknet, som markerade övergången från för-människa till människa – samma steg som varje litet människobarn tar i ett-årsåldern. Gåtan om tecknets uppkomst är gåtan om människoblivandet – hos släktet och hos individen.

Noter

- 1 διακριτικὸν τῆς οὐσίας; Eugenio Coseriu, Die Geschichte der Sprachphilosophie von der Antike bis zur Gegenwart, Tübingen 1970, s. 63.
- 2 Ordens makt (2 uppl., Uppsala 1968). Se t.ex. s. 33.
- 3 Ordet och tanken (Stockholm 1964; bl.a. s. 15 ff.) och Semantik (2 uppl., Stockholm 1921; bl.a. s. 9 ff.).
- 4 Words, Meanings, and Messages (New York–Oslo 1968; bl.a. schema, s. 10, där *sign* helt enkelt betyder 'uttryck', 'betecknande', 'signifiant').
- 5 Malmberg, Signes et symboles (Paris 1977, s. 37); Coseriu, Die Geschichte der Sprachphilosophie, s. 96; Lucio Melazzo, La teoria del segno linguistico negli Stoici (Lingua e stile X: 2, 1975, s. 199–227).
- 6 I not 5 citerad artikel, s. 211: »Viene così per la prima volta superata quella particolare concezione della lingua come nomenclatura, che pure sembra essere radicata nella nostra cultura.»
- 7 Rodolfo Mondolfo, El pensamiento antiguo, 2 uppl., Buenos Aires 1945.
- 8 Les Stoïciens; textes traduits par Émile Bréhier, édités sous la direction de Pierre-Maxime Schuhl (Bibl. de la Pléiade, Paris 1962, s. XVII). Citerat ur Bréhier, Chrysippe et l'ancien stoïcisme (s. 293; Paris 1910, 2 uppl. 1951).
- 9 Semiotica VIII: 3, 1973, s. 265.
- 10 Some problems of Semantic Representation in Medieval Logic (History of Linguistic Thought, Contemporary Linguists, ed. H. Parret, 1975).
- 11 R. H. Robins, Ancient and Medieval Grammatical Theory in Europe, London 1951 (s. 82–83).
- 12 Anf. arb. s. 269.
- 13 Speculative Grammar in the Middle Ages: The Doctrine of Partes Orationis (Approaches to Semiotics II, 1971).
- 14 Se J. Stéfanini, Une étape de la grammaire aristotélicienne: J. C. Scaliger et son 'De causis linguae latinae' (1540), i Studies in the History of Linguistics, vol. 9, Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Science III, Amsterdam 1976 (s. 35–60).
- 15 Det var närmast indirekt, som Descartes fick betydelse för språktänkandet: »Descartes ... created in L(ancelot) & Arnaud a favourable climate for them to accept these linguistic ideas» (Robert Lakoff, History of Linguistic Thought, s. 353).
- 16 F. Sanctius, Minerva, seu de causis linguae latinae, 1587.
- 17 R. Donzé, La grammaire générale et raisonnée de Port-Royal (Berne 1967).
- 18 Se Malmberg, Signes et symboles, kap. 12 (Paul Valéry et les signes).
- 19 Se t.ex. A. Jacob, Points de vue sur le langage (Paris 1969), s. 67–69 (Condillac), och Varia linguistica (textes rassemblés et annotés par Charles Porset; Paris 1970), s. 13–77 (Mauvertuis) och 145–201 (Condillac).
- 20 James Harris, Hermès ou recherches philosophiques sur la grammaire universelle; traduction et remarques par François Thurot (1798). Édition, introduction et notes par André Joly, Genève–Paris 1972.
- 21 I, 1939 (Benveniste, Lerch); II, 1940–1941 (Buyssens, Pichon, Sechehaye–Bally–Frei); III, 1942–1943 (Borgeaud–Bröcker–Lohmann).
- 22 Främst i Studia linguistica I, 1947, s. 5–10 (jfr Malmberg, Signes et symboles, s. 139–140 m.fl.).
- 23 I, 1939, s. 23–29. Hela teckendebatten är utförligt och kritiskt refererad fram till 1950-talet av H. Spang-Hanssen i Recent Theories on the Nature of the

- Linguistic Sign (Travaux du Cercle linguistique de Copenhague IX, København 1954).
- 24 Senast i Signes et symboles (särskilt kap. 5).
 - 25 Semiotica I: 1, 1969, s. 1–12; I: 2, s. 127–135 (även i Problèmes de linguistique générale II, Paris 1974, s. 43–66).
 - 26 »Système et rythme, langue et parole, voilà les deux aspects complémentaires du langage» (Essais de linguistique générale, København 1943, s. 117–118).
 - 27 Semiotiké; recherches pour une sémanalyse (coll. Tel Quel, Paris 1969, s. 45).
 - 28 Teckenlära, Lund 1973 (kap. 5, s. 66–87).
 - 29 The Tell-tale Sign; ed. Sebeok, The Peter de Ridder Press, Lisse, 1975, s. 10.
 - 30 Le forme del contenuto, Bompiani, Milano 1971, s. 34.
 - 31 The Meaning of Meaning, London 1923 ff.
 - 32 Science des significations. Slatkine Reprints, Genève 1976.
 - 33 Zum Begriff des Lautgesetzes in der Sprachwissenschaft seit den Junggrammatikern (Tübinger Beiträge zur Linguistik 46; Tübingen 1973).
 - 34 Fullständig utgåva genom C.N.R.S.; ett fylligt urval i Pléiade-serien, Gallimard, vol. I-II (édition établie, présentée et annotée par Judith Robinson), 1973–1974.
 - 35 Paul Valéry – linguiste dans les Cahiers (Paris 1970). Se också det åt Valéry ägnade kapitlet i min bok Signes et symboles.
 - 36 Citerat hos Schmidt-Radefeldt, s. 99.
 - 37 Œuvres (Pléiade), vol. I, s. 1285 (jfr G. Mounin i Entretien sur Paul Valéry: Actes du colloque de Montpellier 1971; textes recueillis par D. Moutote, Paris 1972; s. 128).
 - 38 Se t.ex. Jakobson i samlingen Hypothèses (coll. Change, Paris; s. 48) och i L'arc 60, 1975 (s. 18–19).
 - 39 Cours de linguistique générale, édition critique par R. Engler, fasc. I–IV, Wiesbaden 1968–1974 och ff.
 - 40 Le mythe de l'arbitraire absolu (Studi Saussuriani per Robert Godel, Bologna 1974, s. 130).
 - 41 William D. Whitney, Language and its Study, 2 uppl. London 1880, m.fl.
 - 42 Se t.ex. Roch Valin, Principes de linguistique théorique de Gustave Guillaume; recueils de textes inédits (Québec-Paris 1973); Gustave Guillaume, Langage et science du langage (2 uppl. Paris-Québec 1969); och Gérard Moignet, Gustave Guillaume et la science du langage (Travaux de linguistique et de littérature de l'Université de Strasbourg II, 1, 1964, s. 10 ff.).
 - 43 T.ex. Esquisse d'une syntaxe structurale, Paris 1953.
 - 44 Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje (Montevideo 1954; även i Teoría del lenguaje y lingüística general (Madrid 1962); på tyska (Form und Substanz bei den Sprachlauten) i Sprachtheorie und allgemeine Sprachwissenschaft, München 1975.

Erland Lagerroth

Sårbar kraftkarl, saklig romantiker

Två motsättningar i Vilhelm Mobergs väsen och verk

Vilhelm Moberg var en kraftnatur och ett kraftcentrum. Och ändå kunde han framstå som en egendomlig förening av styrka och svaghet.

Jag glömmer aldrig min överraskning, när jag under arbetet med en samlingsvolym om Utvandrarromanen kom att läsa en liten uppsats kallad »Vilhelm Moberg as we knew him»; den ingick i en liten skrift utgiven av The American Scandinavian Institute i Minneapolis. De som lärde känna honom var två svenskamerikaner i Minneapolis: Ingrid Johansson, som skrivit artikeln, och hennes man. Paret Johansson hade träffat Moberg redan vid hans första besök i Amerika strax efter kriget, men minnesbilderna härrör sig från hösten 1950. Då var Moberg tillbaka i Minneapolis – i motsats till första gången utan familj – för att arbeta på andra delen av Utvandrarromanen.

En dag ringde han Johanssons och berättade att han blivit sjuk och tagits in på ett svenskt sjukhus för undersökning. Men läkarna fann inget fel på honom – utom att han var ensam och nervös. Paret Johansson bjöd honom då att bo hos dem över weekenden. Moberg mådde bra av det, men han blev inte frisk, och en dag förklarade han, att han måste ge upp, resa tillbaka till Sverige och lägga in sig på sjukhus. Han var rädd att han led av en obotlig sjukdom. Med läkarnas samtycke erbjöd sig paret Johansson då att flytta in i den villa Moberg hyrt åt sig och bo där med honom; de tog honom också med på resor runt om i svenskbygderna. Det tycks ha hjälpt, men helt bra blev han inte, förrän någon förstående vän i New York sände honom den hushållerska som han länge förgäves hade sökt efter. Hon hette Anna-Lisa och hade tre

Artikeln baserar sig på ett föredrag i föreningen Norden i Oslo efter Vilhelm Mobergs död 1973.

stora förtjänster: hon var småländska, hon kunde laga svensk mat och hon kunde skriva maskin lika fort som han dikterade.

När man tänker efter, borde den här sidan av Mobergs väsen dock inte vara så överraskande. En av delarna i hans romanserie från 30-talet om Knut Toring heter *Sömlös*, och det är tydligt nog, att den sömlöshet, som här skildras, också prövats av författaren. Svårare är det att förbinda Roberts susande i öra i *Utvandrarromanen* med Moberg själv, men också det grundar sig på egna erfarenheter. I ett brev skrev han till mig året före sin död:

Nu måste jag omtala, att jag i sommar återfått »Roberts Öra» igen, och denna gång svårare än någon gång sedan år 1955, då jag satte in det i utvandrarromanen. Har alltså i fyra månader haft en surrande och susande geting inne i vänstra örat. /-- --/ Har tillbringat en stor del av sommaren i Stockholm, sittande inne i fem olika öronläkares väntrum / . . /. Först den femte läkaren har lyckats hjälpa mig hyggligt / . . /. (5.10 1972)

Men det var inte bara sömlöshet och öronsusningar han led av. Det fick jag klart för mig, då jag korresponderade med Moberg om ett framträdande han lovat göra i Vetenskapssocieteten i Lund. Sjukdom och lidande är sällan långt borta i hans brev, fast man först inte tänker på det för allt raljerande och spexande. Efter att ha avslutat andra delen av *Min svenska historia* är han »intill döden trött». Han skall komma till Lund, om »Gud vill och jag fortfarande har hälsan». Detta var hösten 1971, och det skulle visa sig, att Gud inte ville: Moberg halkade och fick läggas in på sjukhus för ryggskada.

Hösten 72 är det nya problem: han drabbas av svår bronkit och reser på läkares ordination till en kurort i Småland. Han blir bättre, men, som han skriver på det sätt som var hans, »supkraften är nedsatt med 40 procent» (19.11 1972). Mycket riktigt: när han med glans har klarat av sitt föredrag inför en jublande, rekordstor publik, är kraften slut. Kontrasten mot ett besök i Lund några år tidigare är stark: *då* hade han hållit oss vakna till sex på morgonen med att berätta historier utan slut, precis som Jonas Petter i *Utvandrarromanen*; *nu* när vi ställt till med nattsexa för att ge fler tillfälle att lyssna till honom, måste han inta sängläge.

Det sista brevet fick jag i januari 1973, samma år som han dog:

Min bronkit är jag av med efter 4 månader. Det visar sig ha varit en virus av speciellt djävulsk natur och lider jag nu av sviterna av den: en trötthetskänsla

av en rent förkrossande tyngd. Min doktor sa mig i går att den här tröttheten /.../ kommer att räcka ett par månader till ...

Hur kunde då Vilhelm Moberg utveckla en sådan kraft och fylla ett sådant livsverk, när han var så sårbar och plågades av så många lidanden? Några ställen i hans skrifter kan bidra till att lösa det problemet. Så tidigt som i en »Betraktelse om romanskrivning», som han publicerade i samlingen *Avsikter* 1945, beskriver han författarens tillstånd efter ett arbetspass vid skrivbordet så, att »han blir tvär, tyst, sur, retlig, frånvarande».

Och över honom kommer en sådan förunderlig oro; han erfar en oändlig tristess, han erfar liksom en kall kramning kring sin ömmande själ. Och han känner sig tömd, urlåst. Och nu vet han det: när han nyss skrev alldeles utan ansträngning, så ansträngde han sig till det yttersta. Ty här har han reaktionen.

Helt andra proportioner har symtomen fått i en egendomlig sjukrapport, som avslutar »Romanen om utvandrarromanen» (sådan den trycktes i *Berättelser ur min levnad* 1968). När Moberg fullbordat de tolv årens arbete med Utvandrarromanen, överföls han »av en plågsam tomhet och ödslighet i själ och sinne och av en oro, som ingen s.k. avkoppling /.../ kunde stilla». Det närmade sig »ren livsleda», och tillståndet blev så långvarigt, att han »betraktade det som sjukligt». Till sist angreps han av en olidlig huvudvärk och sökte läkare. Men ingen organisk orsak kunde upptäckas: alla läkare ställde samma diagnos: stress efter långvarig överansträngning.

Något botemedel tycks läkarna inte ha funnit. Men Moberg fann det själv. »Min tomhet och saknad efter det stora arbetet kunde endast avlägsnas med ett nytt liknande arbete.» Då, och först då, försvann huvudvärken. »Min erfarenhet är alltså att överansträngning hos en författare endast kan botas med arbete», konkluderar han.

Förhållandet mellan svagheten och styrkan, sjukdomarna och kraftutlevelsen, är tydligen inte det att kraften utvecklas *trots* ömtålighet och sårbarhet utan så, att sjukdomarna är en *följd* av den väldiga kraftanspänningen. Lidandena kan rentav ses som *tecken* på styrkan, ett mått på den oerhörda satsningen och uthålligheten.

Jämför man rapporterna från 1945, 1968 och från de båda sista åren, så framträder en tydlig stegring. Att bota överansträngning med arbete måste ha varit en hästkur, som inte ens en rese som Moberg kunde stå

ut med i längden. Det måste ha inneburit en ackumulering av påfrestningar med åtföljande sjukdomar och försvagning. Den punkten måste ha nalkats, då plågorna skulle ta överhand över skaparförmågan. Mobergs sista ord i den egendomliga sjukrapporten i »Romanen om utvandrarromanen» och därmed i hela volymen *Berättelser ur min levnad* tyder på medvetenhet om detta:

När den dagen slutgiltigt är inne då jag inte längre kan skriva, vill jag endast hoppas att dörren till oåtkomlighetens rum också slutes om mig. /---/ till dess fortsätter jag att i arbetet söka meningen med den tillställning på jorden, där jag har råkat vara med.

Till mig skrev han året före sin död: »Om jag tyar med någon tredje del av Min svenska historia, det är mycket ovisst», och han upprepade det i det sista brevet i januari 1973: »Om det blir någon mer del är högst ovisst». Han hade hängett sig åt sitt arbete med en lidelse och självutgivelse, som han själv inte var herre över. Med något av en mystikers hängivelse offrade han kraft och hälsa för de uppgifter han gjort till sina. Resultatet blev ett livsverk, som få kan visa maken till. Men priset var högt, högre än hans läsare anade.

Finns denna motsättning mellan kraft och sårbarhet också i Vilhelm Mobergs verk? Det gör den, i varje fall på ett håll, i *Utvandrarromanen*. Men där inte förenad i en gestalt utan uppdelad på *två*, två bröder: Karl Oskar och Robert. Karl Oskar är kraftgestalten, viljemänniskan, som vet vad han vill och genomför det till punkt och pricka. Robert är hans motsats, människan som lever i fantasin och därför misslyckas i verkligheten, utvandrar som dras till guldets i Kalifornien men på vägen insjuknar till döds. Hos honom finns inte bara Vilhelm Mobergs susande öra, inte bara hans fantasibegåvning och dragning mot de svåraste företagen, de största målen, utan också allt det känsliga och sårbara i Mobergs väsen. *Tillsammans* representerar de båda bröderna sin författares väsensart – den *sårbara kraftkarlen*.

* * *

Långt mer framträdande i Vilhelm Mobergs verk är dock en annan motsättning. De flesta minns kanske överraskningen, när man fann att inledningen till *Utvandrarna* bestod av en nyktert saklig redogörelse för förhållandena i Ljuders socken i Småland vid mitten av 1800-talet. Den kunde ha stått i vilket topografiskt arbete som helst – om man bortser

från den kritiska tendensen. Och slutet på hela det väldiga verket är ännu sakligare: det består av en efterskrift i form av en litteraturförteckning, introducerad med orden: »Av de arbeten som utgör den dokumentariska grunden till min roman har följande i främsta rummet utnyttjats».

Ännu tydligare finns denna dokumentariska ambition, sanningssökandet, forskarlidelsen, uttryckt i »Romanen om utvandrarromanen». »Jag ville skriva strängt sakligt, på en dokumenterad verklighets grund – det var en / . . / av mina arbetsprinciper.» Men den svenska historieforskningen gav honom inte någon ledning – den hade ännu inte hunnit fram till ämnet Amerika-emigranterna. »Jag var tvingad att själv försöka forska i deras öden för att skaffa en dokumentarisk grund till romanen», konstaterar han med illa dold stolthet. Resultatet kan vem som vill ta i betraktande i Utvandrarernas hus i Växjö – Moberg skänkte nämligen sitt material från arbetet med Utvandrarromanen dit. Samlingen där av böcker, brev, dagböcker, avskrifter, fotografier, utkast, manuskript osv. vittnar om en arbetsinsats av väldiga mått.

Den här sannings- och forskarlidelsen är naturligtvis central i Mobergs gärning – den utgör en viktig drivkraft på alla de tre områden, där han verkade: dikten, samhällskritiken, historieskrivningen. Men den är ingalunda allena rådande, utan den bryter sig mot en tendens, som kan verka rakt motsatt: en dragning mot det stora och monumentala, det stiliserade och symboliska, det heroiska och mytiska, ja mot det romantiska, om man så vill.

Den sidan av hans läggning och diktning har Moberg däremot inte sagt mycket om själv – tvärtom ville han gärna, åtminstone på senare år, förneka den och framstå som en renodlad forskare och sanningssökare »på en dokumenterad verklighets grund». Men två av hans diktarkolleger, Artur Lundkvist och Olof Lagercrantz, har haft så mycket bättre sinne för denna andra sida. »Det finns», skriver Artur Lundkvist, »dubbla, motspänstigt förenade böjelser hos Moberg: dels mellan realism och symbolism, dels mellan känslan för renodlat enskilda livsöden och sinnet för allmänna sammanhang». Han diktar helst om de stora elementära ämnena: kärlek och död, arbete och rättskänsla. I hans stil märker Lundkvist ekon från Bibeln och nittitalsromantiken.

Lagercrantz ägnar nästan hela sin sammanfattande recension av Utvandrarromanen åt denna sida. Karl Oskar minns vi genomgående i situationer »nära det elementära och storslagna», skriver han. »Han bryter sten i den småländska mon. / – – / Han stakar ut jungfrulig mark

vid den gamla indiansjön.» »Han fäller ekarna /. . ./ och fördärvas under en av dem» osv. »I allt detta är Karl Oskar inte bara människa utan också halvgud. Han är den personifierade bondekraften. /- - -/ Han är en episk hjälte i förbund med en sädesbärande jord, osårbar, odödlig. /- - -/ Han får inte mätas med smårealistiska mått. En del av hans väsen sträcker sig in i myten och sagan.»

Detta är, tror jag, riktigt och viktigt. Man kan se det också om man nalkas Karl Oskar från ett annat håll, från vad man kan ta reda på om svenska utvandrare i början av 1850-talet genom samtida källor. Inte så, att Mobergs skildring skulle vara orealistisk i vanlig mening – författaren står riktigt nog på dokumentarisk grund i nästan allt han skriver. Men ändå är Karl Oskar inte *representativ*: ingen svensk utvandrare på den tiden tycks omedelbart ha kommit till ett så jungfruligt land som Karl Oskar och hans grupp, utan nästan alla genomled en deprimerande period som vilсна diversearbetare i själlösa småstäder, innan de fann vägen till de stora nya jordarna. Moberg har helt enkelt *rätat ut linjen*: han för sina utvandrare direkt från det gamla nordiska bondesamhället till en romantisk rousseauansk vildmark och låter dem vinna framgång där. Alla de praktiska, triviala momenten, som inte passar ihop med den stora episka tonen, har lämnats därhän. Effekten blir monumental: Karl Oskar blir *Odlaren* och *Utvandraren* som heros.

Ännu mindre representerar Karl Oskar den vanlige utvandraren, om man ser på senare decenniernas stora utvandrarvågor. Den emigrationsforskning som nu sent omsider har kommit igång i Utvandrarromanens kölvatten har lärt oss, att de flesta utvandrare för längre eller kortare tid hamnade i misär, oftast i de stora städerna. Men detta är naturligtvis inte *Mobergs* utvandring – han tycks aldrig ha tänkt på att skriva om något annat än bönders utvandring till det nya stora bondelandet.

Artur Lundkvist menade att realism och symbolism var »motspänstigt förenade böjelser hos Moberg», men det kan jag inte hålla med om. Tvärtom tycks de gå samman fullständigt tvångslöst – underverket i hans diktning ligger väl just i det. Den mytiska visionen i Utvandrarromanen förenas med den dokumentära ambitionen till synes utan svårighet, ja utan att författaren ens tycks märka att här skulle föreligga ett problem. Resultatet skulle man kunna kalla *saklig romantik*.

Hur är detta möjligt, måste man fråga sig. Svaret kan bara bli en gissning. Men är det inte så, att Moberg *själv* på det sätt, som jag i början antydde, hade just de heroiskt-mytiska proportioner, som han förlänat sina gestalter? Det var därför naturligt för honom att skildra

sina huvudpersoner på det sätt han gjorde: han såg ingen ööverensstämmelse med verkligheten. I en minnesruna över Moberg är Lagercrantz inne på en sådan linje – han karakteriserar Moberg på alldeles samma sätt som han i recensionen karakteriserade Karl Oskar. Moberg liknade »en bonde på gränsen mellan skogen och fälten» eller »en av de bönder som genom tusentals år stått på tinget och fört folkets talan». Läsaren av hans svenska historia får »en halvt mytisk känsla av att det är personliga minnen han berättar även när det gäller Dackefejden eller Gustav Vasa». »Till sitt temperament var han en 'utvandrartyp'», och han hade en rättskänsla som i folksagorna. Till sist förliknas han vid ett stort träd som faller.

Jag tror det ligger något djupt riktigt i detta. Vilhelm Moberg var av samma art och format som sina stora gestalter. Och de som han. Däri ligger bådadernas storhet.

Ingrid Johanssons uppsats ingår i Bulletin of the American Swedish Institute (Minneapolis) nr 11 1956. Ett utdrag har tryckts i Perspektiv på Utvandrarromanen, utg. av E. och U.-B. Lagerroth, Sthlm 1971 (s. 17–21).

Artur Lundkvist citeras från artikeln Bönder i uppror (DN 12.3 1967) och Olof Lagercrantz från recensionen Mobergs stora bygge färdigt (DN 17.10 1959) resp. från ledaren i DN den 9.8 1973.

Avvikelsena i Utvandrarromanen från det normala svenska emigrantödet behandlas närmare i min uppsats Fakta och fiktion i gestaltningen av det amerikanska stoffet, vilken ingår i Perspektiv på Utvandrarromanen. Om massmigrationen från Sverige, se bl.a. Ulf Beijbom, Swedes in Chicago. A Demographic and Social Study of the 1846–1880 immigration, Sthlm etc. 1971.

Kjell Å Modéer

Fideikommissinstitutet i svensk rätt

En rättshistorisk skiss

1

En utflykt från Lunds centrum behöver inte bli lång för den som önskar trampa fideikommissbunden jord. Några kilometer norr om stan ligger renässanslottet Svenstorp – tillhörigt familjen Gyllenkrook och lagt under fideikommiss 1743. I östra delen av Lunds kommun, vid Romeleåsens fot, ligger huvudsätet i det Gyllenkrookska fideikommisset, Björnstorp, med sitt corps de logie uppfört av den mäktiga karolinerdamen Christina Törnflycht-Piper ca 1750. Söder om Bokskogen ligger fideikommissegendomen Skabersjö – sedan mer än 300 år tillbaka i familjen Thotts ägo. Och i väster, i Värpinge, – Trolleberg – tidigare en del av det stora Trolle-fideikommisset, tillhörigt familjen Wachtmeister och ända fram på 1900-talet fideikommiss inom denna släkt.

I alla fyra väderstrecken från Lunds horisont har vi således en jordnära anknytning till fideikommissinstitutet, vars historiska utveckling i svensk rätt jag här kortfattat skall teckna.

2

Fideikommissinstitutet kan föras tillbaka till den romerska testamentsrätten. Institutet hade där dock en annan innebörd än den har i nuvarande rättsliv. *Fidei commissum* var i den klassiska romerska rätten gods, som hade blivit överlämnat till någon i förtroende (*fiduciarius*), med förpliktelse av vidareföra egendomen till annan (*fideicommissarius*).¹

Det fideikommissinstitut som vi möter i Tyskland i början av 1500-talet har en annan konstruktion. Här har den justinianska rättens regler sammansmält med feodalrättsligt tankegods. Familjefideikommisset

uppkommer nu genom en privaträttslig viljeförklaring varigenom, vanligen i testamentets eller gåvobrevets form, ständiga förordnanden (s.k. perpetuella förordnanden eller fideikommissariska substitutioner) kom till stånd och familjeegendomen knöts till manliga avkomlingar, i första hand de förstfödda (s.k. primogenitur). Själva egendomen benämnes fideikommiss, innehavaren fideikommissarie.

Det moderna fideikommissinstitutets ursprungshistoria är delvis höljd i dunkel. I äldre framställningar har man sett tillkomsten av det moderna familjefideikommisset som en vidareutveckling av det romerska rättsinstitutet. I modernare forskning vill man se förebilden i majoraten i medeltidens feodala Spanien och att institutet därifrån recipierats till kontinentens länder.² Den frågan får här lämnas öppen. Vi tar vår utgångspunkt i 1500- och 1600-talens Tyskland, där institutet under denna tid vann allt större utbredning, framför allt bland lågadeln. Denna kunde inte falla tillbaka på den autonomi som högadeln besatt. För dem blev det nu i stället fideikommissförordnanden, som gav dem möjligheten att bygga upp imponerande familjeförmögenheter.³

Från denna tid har vi ett stort antal avhandlingar och andra rättslärdas framställningar, som behandlar institutet. Det av dessa arbeten som i Tyskland spelat den största rollen för fideikommissets utveckling är den traktat »*De fideicommissis familiarum nobilium – von Stammgütern*» som författats av en stadssyndikus PHILIPP KNIPSCHILD och publicerades första gången 1626. Arbetet utkom i sin åttonde och sista upplaga i Augsburg 1750.⁴ Knipschilds arbete låg också till grund för institutets reglering i Allgemeines Landrecht för Preussen 1794.⁵

Under det trettioåriga kriget användes institutet allt mera frekvent, och det var således en rättslig företeelse som de svenska officerarna vid denna tid kom i kontakt med på kontinenten.

3

Det var inte bara foror och skeppslaster med böcker, konstverk och annat styckegods, som de svenska officerarna förde med sig hem efter krigsåren på tysk botten. Också rättsligt tankegods hade de med i bagaget. Ett exempel, hämtat från straff- och straffprocessens områden är duell-institutet. Det var vanligt förekommande i krigets arméer, och det spred sig som en plåga för regeringsmakten i vårt land årtiondena efter Westfaliska freden.⁶ Ett annat exempel på rättsligt receptions-

gods, hemfört av officerare och adelsmän är fideikommissinstitutet.⁷

Liksom duellen i ståndssamhällets Sverige blev en naturlig företeelse för de adelsmän och deras vederlikar, som önskade att själv taga sig rätt för att försvara sin ära, så erbjöd ståndssamhället en ypperlig jordmån för en reception av fideikommissinstitutet. Hade man – som många krigare – lyckats kravla sig upp ett stycke på samhällsstegen, hade man krupit upp ett par pinnar i rangrullan, ja, då ville man stanna kvar där. Familiefideikommisset blev ett sätt att konservera släktens ekonomiska ställning och att uppbära dess heder.

Fideikommissförordnandena var, som sagt, privaträttsliga dispositioner. Ser vi på grevskapen och friherreskapen i vårt land tillkomna från 1561 och framåt så finner vi där offentligrättsliga donationsförordnanden med liknande principer. De gick också i arv på manssidan efter förstfödsrätt och med avyttringsförbud. Dessa principer vidareutvecklades i Norrköpings beslut 1604 enligt vilket döttrarna uteslöts från donationen vid konkurrens med sönerna. Medan dessa offentligrättsliga donationer under 1600-talet till stor del återreducerades till kronan kom fideikommissbestämmelserna att bli allt vanligare. Under 1600-talets första hälft finner vi exempel på fideikommissbestämmelser, som sade att förvärvad jord, s.k. avlingejord, skulle fogas till arvsmassan, och att denna egendom skulle ärvas på samma villkor som grevskapet.⁸

När fideikommissförordnandena på 1660-talet såsom tvistiga når Svea hovrätt och rådet så är det änkor till fältmarskalkarna som klagar. Förordnandet kolliderade med ankans giftorättsanspråk ur det gemensamma boet. Även om det fastslogs att änkan skulle erhålla denna rätt så accepterades – fast till en början konkludent – rätten att förordna om ett fideikommiss.

Principen sattes på sin spets i ett rättsfall i början av 1680-talet. Generalguvernören i Bremen-Verden, fältmarskalken Hans Christoffer von Königsmarck hade 1662 upprättat ett testamente i vilket egendom, sedan vissa legat hade utgått, i dess helhet skulle tillfalla hans båda söner Kurt Kristoffer och Otto Wilhelm med fideikommissrätt.⁹ Efter Kurt Kristoffers död uppstod tvist mellan hans änka Maria Kristina Wrangel, halvsyster till den pommerske generalguvernören Carl Gustaf Wrangel, och hennes söner om makens-faderns testamente, upprättat i Hamburg 1672. I denna urkund hade Kurt Kristoffer fullföljt de testationsprinciper som hans far hade dragit upp: Huvudmassan av egendomen skulle tilläggas sönerna som fideikommiss. *Gemeines Recht*

utgjorde den rättsliga grunden för förordnandet. Den giftorättsandel som svensk rätt tillerkände Maria Kristina hade inte utlagts. Hon hade endast erhållit ett legat, ett livgeding. I Svea hovrätt hävdade Maria Kristina att fideikommissförordnandet var stridande mot svensk rätt och därför skulle ogiltigförklaras: »Lagen ignorerar sådana monstra». Hennes söners ombud, kanslern i Bremen-Verden Esaias von Pufendorf – bror till lundaprofessorn Samuel von Pufendorf –, hävdade däremot avtalsfrihetens princip till stöd för sina huvudmäns talan. Egendomen var av avlinge natur. Testator hade därför rätt att förordna om den hur han ville. Sådana förordnanden var »honesta et christiana».

Hovrätten – och sedan också rådet – fastslog, fortfarande med beaktande av änkans giftorättsanspråk, att fideikommissklausulen var giltig. Det rådde dock oenighet såväl i hovrätten som i rådet om dispositionsfriheten vid testamente. Karl XI var personligen skeptisk till Hans Christoffers fideikommissstiftelse. Han rådde parterna till förlikning för att inte processen skulle pågå hela deras resterande livstid, ett råd som de också följde.¹⁰

Detta rättsfall är centralt inte bara för belysande av fideikommissinstitutets ställning i svenskt rättsliv på 1600-talet, utan även för utvecklingen av hela vår testamentsrätt. Samma dag som Maria Kristinas process var före i rådet, den 10 januari 1685, föranledde tvisten en allmän diskussion på testamentsrättens område mellan rådets ledamöter, och man enades om att ett brev med frågepunkter skulle avgå till hovrätterna. Frågorna anknöt dels till den aktuella processen dels till andra testamentsprejudikat.

Svaren på dessa frågepunkter inkom samma år och revisionssekreteraren Erik Lovisin utarbetade med hjälp av dessa ett förslag till testamentsstadga, som efter några smärre ändringar, antogs i juli 1686.¹¹

1686 års testamentsstadga, en av 1600-talets stora delreformer på civilrättens område, fastslog för fideikommissinstitutets vidkommande två viktiga principer, nämligen att med avlingejord fick testator förordna efter gottfinnande, och att fideikommissinstitutet legaliserades. I stadgans punkt 5 angavs rätt för var och en att till sin »families heder och conservation» göra »en perpetuell förordning att barn eller andra icke skola hafva macht något testamenterat gods, huus, fruchtbart capital eller jouveler, at dela, förminska eller föryttra».¹² Stadgan gav dock de omyndiga barnen ett skydd. Ett testamentariskt förordnande fick icke beröva dem vad de behövde för sin uppfostran.

Samma år som testamentsstadgan antogs, 1686, tillsatte Karl XI den

stora karolinska lagkommissionen. I sitt arbete med ärvdabalken tog kommissionen upp fideikommissinstitutet på nytt till behandling. Trots att stadgan nyligen antagits visade sig dock kommissionens ledamöter vara splittrade. Den som i kommissionen talade för fideikommissinstitutet var stadgans författare, juristen Erik Lovisin. Representanterna för städerna, borgmästaren Mikael Törne och rådmannen Brunel, båda från Stockholm, var dock mer reserverade, även om de inte direkt framträdde som motståndare till institutet. Törne underströk, att fideikommissegendomen inte fick ta så stor del av arvsmassan, att det inte räckte till barnens och de efterlevandes uppfostran. De omyndiga barnen skulle inte behöva lida på grund av testators dispositioner. Det framfördes också, från kommissionens ordförande Erik Lindskiölds sida, ett krav på laglott (portio legitima) till bröstarvingarna.

Det är således rättvisesynpunkterna som i första hand artikulerades vid kommissionens diskussion. Men städernas representanter kritiserade också den opraktiska konstruktionen, att man inte kunde pantsätta fideikommissegendom, vilket enligt deras förmenande skulle medföra svårigheter för innehavarna att få kredit. Lovisin bemötte emellertid denna kritik med att avkastningen alltid utgjorde en säkerhet, som borgenärerna skulle komma att acceptera.

Medan representanterna för städerna framförde en moderat kritik mot institutet präglad av det praktiska livets problem, så kan man säga att Lovisin tillbakavisar den kritiken som representant för det agrara ståndssamhället och dess rättssyn.

I ärvdabalksförslagen 1690, 1694 och 1717 infördes ett kapitel med fideikommissbestämmelser »Om wilkorligt testamente».¹³ I det av juristen och stilisten Gustav Cronhielm 1722 färdigställda förslaget har dock kapitlet utgått. Förklaringen finner vi i den stilistiskt koncisa lagteknik han använde sig av.¹⁴ I det av Cronhielm överarbetade förslaget från år 1717 finns en marginalanteckning gjord av kommissionssekreteraren Carl Fredrik von Stenhagen den 25 maj 1721: »Hela detta Capitel går uth, emedan allt synes wara inneslutet i de orden *med eller utan wilkor*». Anteckningen är sannolikt Cronhielms förklaring till varför kapitlet strukits.¹⁵

Genom bestämmelsen i ärvdabalken 16: 1 i 1734 års lag fastslogs således endast att testamente må upprättas med eller utan villkor. Regeln innefattade också möjligheten att kunna upprätta fideikommiss.

1700-talet blev fideikommissförordnandenas blommande sekel. De flesta av våra fideikommissurkunder tillkom under detta århundrade.

Det var inte bara adelsmännen utan också borgerskapet som upprättade fideikommiss till förmån för sina efterkommande.

Också seklets juristprofessorer intresserade sig för ämnet. David Nehrman, Lars Johan Colling och Lars Tengvall var tre lundaprofessorer som i avhandlingar och kommentarer behandlade fideikommissinstitutet.¹⁶ Tengvall var till och med så pragmatisk att han gav sina läsare ett formulär till fideikommissbrevs inrättande i sin avhandling 1790.¹⁷

Det var åtskilliga juridiska problem som knöts till fideikommissinstitutet. Hade fideikommissarien äganderätt till fideikommissegendomen? Nehrman menade det. Tengvall ansåg att äganderätten utövades som en familjens gemensamma äganderätt. Eller hade fideikommissarien endast en nyttjanderätt till egendomen? Var fideikommiss en stiftelse, vars avkastning gick till en fideikommissarie eller flera? Fideikommissinstitutets rättsliga karaktär i den rättsvetenskapliga diskussionen kan här bara antydast, men det är frågeställningar som varit aktuella så sent som i samband med avvecklingen av fideikommissegendomarna – den långa via dolorosa, som vi nu skall beträda.

4

På kontinenten medförde den franska revolutionen 1789 att fideikommissen ställdes i blickfånget. Både politiska och ekonomiska förhållanden talade för ett avskaffande. Upplysningens män, med Montesquieu i spetsen,¹⁸ talade för denna reform. I revolutionens Frankrike krävde man frigörande från alla egendomsband och ett upphävande av privilegierad successionsrätt. År 1792 upphävdes också fideikommissen i Frankrike, och inrättandet av nya fideikommiss förbjöds – ett förbud som återkom i Code civil 1804.

Hos fysiokratismen finner vi en bärande tanke för institutets avskaffande. Denna läras företrädare hävdade, att jordbruket var den enda »skapande näringen». Den utgjorde samhällets grund. Inget jordbruk kunde drivas annat än på den fulla individuella äganderättens grund.

Fysiokratismen utgjorde ett led i hela det omfattande tankegods som omsattes i konkreta reformer i samband med grundlagsriksdagen 1809. Utvecklingen ute i Europa utgjorde förutsättningen för en förändrad konstitution. Nationen var skakad efter det finska debaclet och av en dålig regering. Nu artikulerades kraven på ett nytt samhälle. Privile-

gierna skulle bort! Alla skulle vara lika inför lagen! Envar skulle ha frihet att förvärva all slags jord genom laga fång!

Just det vid 1809 års riksdag i sistnämnda fråga tagna beslutet rimmade enligt borgmästaren Mikael Lindström från Härnösand illa med fideikommissinstitutionen. I borgarståndet framlade han ett den 1 november 1809 dagtecknat memorial, i vilket han framhöll att ett fortsatt fideikommissstiftande i fast egendom till slut skulle resultera i att »alla fastigheter i vårt Land, skola bestå af FideiCommissar, till hwilka ingen rätt ägare finnes».¹⁹

Lindström väckte frågan, men det var i lagutskottet som de konkreta reformerna rörande fideikommissinstitutionen utarbetades. Utskottet konstaterade, att även om fideikommissförordnanden en gång i tiden hade varit nyttiga, så var de nu inte längre i tidens anda. De utgjorde många gånger ett direkt hinder både för egendomens och samhällets bästa.

Lagutskottet tog upp två frågor. För det första hade förbudet att med inteckning belasta fastigheten lett till den orimliga konsekvensen att fideikommissariernas borgenärer saknade möjlighet att erhålla säkerhet i fastigheten, och därigenom saknade de också exekutionsrättsliga möjligheter att erhålla gottgörelse ur fastigheten. För det andra borde ÄB 16: 1 i 1734 års lag ändras genom ett tillägg, att den som bortgav fast egendom icke fick villkora dess förvaltning i förordnandet längre än till den förste emottagaren och dess makas livstid.²⁰

Dessa båda lagförslag förelades nu de olika stånden. Vi skall här fokusera intresset till debatten i Ridderskapet och adeln. För prästerna var reformförslagen inga centrala frågor. I borgarståndet fanns det visserligen företrädare för de borgerliga fideikommissen, och som bevakade sina intressen i dessa frågor. Bönderna var för reformen. Men det är på riddarhuset som vi finner den intressanta debatten.²¹ Där uppträdde till en början flera talare som talade mot den föreslagna lagändringen. Flera jurister målade upp de konsekvenser som ett rubbande av avtalsfrihetens princip skulle medföra. Snart nog skulle även de befintliga fideikommissen, som utgjorde »så mångfaldiga medborgares hela välfärd» ej längre hållas i helgd. Motivationen för arbete skulle försvinna: »Flit och arbetsamhet under egendomens förvärvande skulle försvinna då friheten att efter behag förvalta sin egendom skulle förfalla».

Också konservativt tankegods, med argument som vi sedan återfinns hos den historiska skolan, framfördes av en annan talare: Tåta

förändringar i lagarna tillhörde de större olyckor som kunde drabba ett land. Då rubbas äganderätten och den personliga säkerheten, de två förnämsta pelarna i ett fritt samhälle.

Även om ett flertal konservativa talare således stod upp och försvarade sina privilegier så fanns det på riddarhuset en icke oföraktlig liberal falang i ståndet. Hur de upplevde debatten kan belysas med en replik av baron Rutger Macklean på Svaneholm. Denne spelade en viktig roll på grundlagsriksdagen²² och han var själv reformvän. På grund av tandlöshet var han emellertid oförmögen att uppträda som talare. Justitiekanslern Hans-Gabriel Trolle-Wachtmeister återger Mackleans utrop under debatten på riddarhuset:

– Det finnes ta mig t-n dj-r ej en skymt af liberalité hos alla dessa.

Alla fideikommissarier, min kusin, äro odugliga människor!

Jag tackade honom för min del i komplimenten, noterade fideikommissarien Trolle-Wachtmeister.²³

Till slut steg dock även talare upp och argumenterade för lagutskottets hemställan. Reformvännerna valde att föra fram två tunga namn, två av 1809 års män, männen bakom revolutionen, nämligen Adolph Göran Mörner och Gustaf Abraham Silfverstolpe. Mörner framhävde att man ej kunde låta avtalsfrihetens princip få orimliga konsekvenser. Visst skulle man förhindra att enskilda icke »blifva underkastade obilliga inskränkningar af sin dispositionsrätt öfver den egendom de förvärfwat. Men jag frågar om af denna rättighet följer att deras stadganden skola sträcka sig in infinitum, att de skola göra lag för flera århundraden?»

Utskottets förslag föll på riddarhuset med knappast möjliga marginal (22–23). Men adeln kunde inte hindra reformens genomförande. De övriga ständerna hade godkänt utskottets hemställan.²⁴

Regeringsformen 1809 (§ 87) hade beträffande ändringar av allmän civil- och kriminallag m.m. fastställt att Högsta domstolen skulle höras, innan lagen fick föreläggas riksdagen för antagande. Går vi till Högsta domstolens protokoll för år 1810 möter vi alltså här ett av domstolens allra första yttranden i lagfrågor, och det i en fråga som mot bakgrund av HD:s då jämna sammansättning av frälse och ofrälse skulle kunna tänkas ge ett heterogent utslag. Men så är inte fallet. Enig HD tillstyrkte lagändringen. Justitierådet Gabriel Poppius hälsade reformen som en ibland de viktigaste som varit föremål för lagstiftarens uppmärksamhet och forskning. »Änteligen hade upplysningen om det verkliga nyttiga och gagneliga för samhället hunnit genomtränga

även de tjockare Moln av Seclers fördomar och misstag», framhöll han på sitt bildrika språk. Också den i många andra frågor konservative justitiestatsministern Fredrik Gyllenborg kom i ett längre votum fram till ett tillstyrkande.²⁵

I statsrådet blev det däremot en stormig debatt. Trolle-Wachtmeister har färgstarkt skildrat hur de verbala klingorna korsades inför Karl XIII:s och kronprinsen Karl Augusts ögon:

»Engeström alltid, liksom Rosenblad, värre aristokrat än om de varit jarlsöner i stället för professorssöner, stridde häftigt mot förslaget, och, såsom vanligt, förgick sig. Adlersparre var på min och högsta domstolens sida, yttrade sig efter vanan kort, men bittert och stickande, förklarade sin högaktning för mig och dem som hyllade den mening, hvilken Engeström sökte stämpla såsom syftande till adelns och samhällsbandens upplösning. Rosenblad och Adlerbeth hade väl haft lust att protestera, men de voro rädda för Adlersparre. De slog ned ögonen och tego beskedligt. Sedan jag, som i egenskap af den yngste i laget, skulle yttra mig först, hade läst upp mitt diktamen, som följdes af ett i motsatt riktning af Engeström, blandade jag mig ej vidare i diskussionen, utan lät Engeström i fred, efter det skrifnas uppläsande, muntligen få utgjuta sin harm och huggas med Adlersparre. Gubben Karl XIII, klämd mellan favoriten Engeström och busen Adlersparre, var förlägen; och när grälet blef varmt och högljudt, lutade han pannan ned på sin krycka och vaggade dermed af och an par contenance. Slutligen reser han sig upp, och för att komma ifrån käbblet och dilemman uppropar han oss till votering. Engeström blef solus in voto. – – Jag hade under hela tiden haft ögonen på kronprinsen. Det ventilerade ämnet var onekligen af intresse för medborgaren, för statsmannen, för filosofen. Men om det hade angått något i Mesopotamien, eller om öfverläggningen hade förts på ett språk, som prinsen alls icke förstått, eller om han varit stendöf, kunde hans blick och hans kontensans ej varit mera orörliga eller mer uttryckslösa. Hvarken öga eller öra syntes han låna oss, hvilket han dock verkligen gjorde, såsom det förmärktes, då han skulle afgifva sin mening. När omsider kungen vände sig till honom, sist af alla, för att höra hans mening, yttrade han helt kort och med en gest åt ändan af bordet, der jag satt, att han instämde med mig, eller som orden föllo, »med de herrarna».²⁶ Förordningen utgavs den 27 april 1810.

1810 års reform innebar, som ovan nämnts, inte blott ett förbud mot att instifta nya fideikommiss i fast egendom. Tre veckor tidigare, den

3 april 1810 gavs genom en K.F. också möjlighet att utnyttja K. Mts dispensmakt för att – efter H.D:s hörande – kunna in-teckna fideikommisssegen-dom och att kunna byta ut dylik egen-dom i jord. I lag-förklarings form skulle också obsoleta bestämmelser i fideikommiss-urkunderna kunna ändras. Denna dispensationsmöjlighet blev mycket omdebatterad.²⁷

Reformpaketet 1810 förde visserligen inte frågan rörande fideikommissens avskaffande framåt. Men för juristerna fick det en viktig konsekvens. I den kommande debatten i denna fråga hade man i denna reform fått ett viktigt rättsligt argument. Genom dispensmöjligheten hade man ju kullkastat tanken på fideikommissurkundernas orubblig-het och därigenom de facto övergett tanken på förordnandets ställning som lag.

5

Ute i Europa kom diskussionen om fideikommissens vara eller icke vara att fortgå under 1800-talets första hälft. Napoleon hade, sedan han infört kejsaradel, tillåtit fideikommissförordnanden i Frankrike. Också i Tyskland återinfördes fideikommisset. I samband med de revolu-tionära frihetsrörelserna på 1830- och 1840-talen kom de emellertid i skottgluggen. I flera tyska stater upphävdes fideikommissen, i vart fall temporärt, år 1850.

I Ryssland bibehöll man de kejsrerliga majoraten, vilket fick conse-kvenser för familjer i Finland efter skilsmässan från Sverige.²⁸ Även om man i Norge endast hade ett fåtal fideikommisssegen-domar fastslogs det principiellt i Eidsvoldsförfattningen 1814 (§ 108) ett förbud mot inrättande av villkorade testamentariska förordnanden.²⁹ I Danmark inskrevs i 1849 års grundlag – efter kontinental förebild – ett förbud mot fideikommiss och att en särskild lag skulle utfärdas, i vilken de bestående skulle övergå till fri egen-dom.³⁰

I vårt land kom de lagstiftande kommittéerna att diskutera frågan i sina förslag till ärvdabalk. Lagkommittén, som tillsatts 1811 med uppgift att revidera balkarna i 1734 års lag, kom i sitt förslag till ärvda-balk 1818, ävensom senare i förslaget till allmän civillag 1826, att hålla fast vid 1810 års linje och förbjuda inrättandet av fideikommiss i fast egen-dom. En minoritet, anförd av den kände liberale juristen Johan Gabriel Richert, föreslog dock att testamente överhuvudtaget icke skulle få gälla till förmån för någon som inte var till vid testators död –

oberoende av om egendomen var av fast eller lös karaktär.³¹ I Gamla lagberedningens förslag till ärvdabalk 1847 godtogs den av Richert introducerade principen.³²

Det skulle emellertid inte stanna vid förbud mot nya fideikommissstiftelser. År 1845 hade successionsprincipen tagit ett steg mot ett utjämning genom förordningen om den lika arvs- och giftorätten. Vid 1856–58 års riksdag finner vi det första försöket att få de befintliga fideikommissen avskaffade.³³

Motionären är en skåning, Per Nilsson i Alstad, tillhörig bondeståndet. Hans motion bars upp av de ännu »livkraftiga fysiokratiska tankegångarna». Fideikommissegendomarna var, hävdade han, till stort men för landets uppodling. Ofta fick de likt »en nedgrävd skatt» ligga ouppodlade. Per Nilsson anförde också intrånget i den arvsrättsliga successionen till stöd för sin motion. Han tog fideikommisset Övedskloster i hans egen hemort som ett exempel. Där hade genom ett just aktualiserat dödsfall fideikommissarien avlidit och hade efterlämnat flera barn i två äktenskap. Övedskloster, denna imponerande egendom som av Gustav III betraktades som »trop royal pour un particulier», skulle nu falla ned på den äldste sonen. Alla de övriga skulle »tvingas ut» i ämbetsmannakarriären och därigenom tillhöra den »tärande» i stället för den »närande» jordbrukarklassen.

Lagutskottet gick dock på den traditionella linjen, och höll på att fideikommissstiftelserna hade tillkommit under helgden av landets då gällande lagar och kunde därför inte i strid mot stiftarnas förordnanden upphävas eller förändras.³⁴ Motionen föll, endast bondeståndet gav sitt bifall till densamma.³⁵

6

Under tiden 1882–1914 väcktes i riksdagen sammanlagt 14 motioner, samtliga med i stort samma innehåll: Ett krav på fideikommissens avskaffande i fast egendom. Fram till år 1909 föll motionerna på grund av första kammarens envisa motstånd. Man tänker osökt på den samtida liberalen S. A. Hedins kända princip, att reformkraven ständigt måste upprepas för att de så småningom skall gå igenom.³⁶

Vi skall något botanisera i denna motionsflora, för – trots att det är samma krav och många gånger också samma personer som återkommer år efter år i debatten – så är det efter hand nya argument som framträder samtidigt som ju riksdagen under den här aktuella tidsperioden

fick en alltmer strukturerad politisk sammansättning.

Redan när den första motionen lades fram 1882 hade det industriella samhället börjat göra sitt intåg på arenan. Bondesamhällets successiva förvandling till ett industrisamhälle hade inletts.

Motionären 1882 var grundaren av Stockholms enskilda bank, A. O. Wallenberg. Han kom under sina sista levnadsår att framföra krav på en successiv avveckling av fideikommissen.³⁷ Ett fullt genomförande av den lika arvsrätten var målet för hans motioner. Men, även om det inte framgick explicit av motionerna, så klargjorde Wallenberg senare i debatten i kammaren, att det inte var fideikommissen i lös egendom, »i juveler och dylikt», han ville reformera.³⁸ Det var den fasta egendomen, företrädesvis lantegendomarna. Lagutskottet ansåg i denna första omgång att fideikommissegendomarna i vårt land – till skillnad från förhållandena i flera utländska länder – ur nationalekonomisk synvinkel var av så obetydlig omfattning, att man inte kunde åberopa denna grund för deras upphävande. De uppgick till knappt 5 % av landets totala mantal.³⁹ Wallenbergs motioner var mjuka i sina krav. De önskade en successiv avveckling av de befintliga fideikommissen.

I Danmark hade man på 1860–70-talen ivrigt diskuterat möjligheten att med samtliga rättsägares hörande och medgivande förordna om fideikommissens upphörande. Det blev för dem en möjlighet att kunna infria grundlagslöftet utan att behöva göra något större ingripande i fideikommiss-institutionen. Det var också en tanke som fördes fram i den svenska riksdagen på 1880-talet. Justitierådet Åbergsson föreslog, att K. Mt genom en utvidgad dispensregel skulle få denna möjlighet.⁴⁰ Några år senare anknöt häradshövdingen Carl Birger Hasselrot till denna tanke. Han krävde upphörande av de mindre fideikommissen, däremot inte av de större, och att en generell möjlighet till upphävande av fideikommiss skulle lämnas.⁴¹

År 1889 var reformen nära att genomföras. Detta år svängde nämligen lagutskottet och tillstyrkte motionen för första gången, och i FK skiljde endast tre röster (54–57) från ett bifall till utskottets hemställan.⁴²

Utskottet konstaterade nu att fideikommissegendomarna i fast egendom vid 1885 års utgång representerade ett taxeringsvärde på 109.404.407 kronor. Ur allmän synpunkt, menade utskottet nu, kunde man inte anse att denna egendom var av ringa betydelse. Vidare fastslog utskottet, att vi borde kunna tumma på principen om avtalets helgd. Det hade man gjort i åtskilliga länder, och vi måste vidtaga

denna åtgärd för att avskaffa orättvisan i den fideikommissariska successionsordningen. Den drabbar yngre och framför allt kvinnliga bröstarvingar. Detta utskottsutlåtande åberopades ofta i debatten vid de följande riksdagarna.

När vi kommer in på 1890-talet föres ett nytt argument in i debatten, nämligen de *jordpolitiska, sociala synpunkterna*. År 1890 motionerade lantbrukaren Erik Åkerlund i andra kammaren om åtgärder för mindre bemedlade att bilda egna jordbruk.⁴³ Arbetarefrågan hade nu blivit ett centralt problem både på kontinenten och i vårt land. För statsmakterna gällde det att ge de stora arbetarekadrarna en tryggad ställning, så att, som man uttryckte det, »giltig anledning ej må förefinnas för dem att sluta sig till de socialistiska och andra samhällsupplösande lärorna». Den alltmer påtagliga omstruktureringen från bondesamhälle till industrisamhälle hade frestat på. 1890 hade redan 500.000 människor emigrerat i brist på arbete. Så kunde det inte få fortsätta.

Erik Åkerlunds idé, och här var han pionjär, det var att ge arbetarna möjlighet att med full äganderätt förvärva så pass mycket jord att de genom träget arbete skulle kunna försörja sig och sina familjer. Det är den s.k. egnahemsrörelsen, som vi här möter för första gången.

Detta hans initiativ är icke ointressant för vår framställning. Under åren 1893 och 1894 så yrkade nämligen Åkerlund att fideikommissen i fast egendom på landet skulle upphävas.⁴⁴ Detta yrkande passade som hand i handske för hans egnahemsidé. Fideikommissen var ideala objekt. Dels var de ofta endast i ringa utsträckning gäldbelastade. Dels fanns – i synnerhet i Mellansverige – fideikommissjord som i stor utsträckning låg obruten, till stor del beroende på oförmåga hos fideikommissarierna att kunna anskaffa erforderligt rörelsekapital.

»Må den enskilde genom fabriksanläggningar, kommunikationsleders åstadkommande, handel m.m. så långt det är förenligt med statens sanna intressen samla och föröka förmögenhet, men skydda jorden från penningmännens spekulationer, i annat fall blir hela folkets tillvaro beroende av ett fåtals godtycke», framhöll Åkerlund.⁴⁵

Lagutskottet accepterade också Åkerlunds argumentation för fideikommissens upphävande – men fortfarande avslås motionerna.⁴⁶

Det är ett ofta framfört påstående att unionsupplösningen 1905 medförde en accellererad reformiver i vårt land. Fideikommissfrågan kan tagas som ett exempel på riktigheten av detta påstående. Vid 1906 års riksdag blåstes det liv i debatten efter några år av passivitet.⁴⁷

Lagutskottet gjorde en förnyad granskning av institutets rättsliga

karaktär. Man fastslog, att vad som tillkommit i skydd av gällande lag fick inte rubbas. Men ofödda kan inte vara bärare av rättigheter. All rättsvetenskap var ense om att en rättskränkning endast kunde tillfogas en person som innehade eller uppbar själva rättigheten. Ville man upphäva fideikommissinstitutionen så var det dock inte längre i första hand en juridisk teoretisk fråga. Det var en social och praktisk angelägenhet. Det gällde att få fideikommissegendomarna räntabla. God hushållning med skogen var en viktig nationell angelägenhet.⁴⁸

Första kammarens motstånd har tidigare framhållits. I denna kammare hade persongalleriet nu förändrats. Nya namn framträder, som bättre kunde lägga tyngd bakom sina argument. Jag skall något stanna vid två ledamöter av kammaren, vilkas anföranden blev av stor betydelse för frågans vidare behandling, nämligen justitierådet Ivar Afzelius och professorn Pontus Fahlbeck.

Afzelius' anförande är – som vanligt – utomordentligt väl genomarbetat, nyanserat och välformulerat. För honom, juristen, stod inte den statsekonomiska sidan av saken utan successionsprincipen i förgrunden. I fideikommissen var den ingenting annat än en rättslig anomaly. Han biträdde också principiellt tanken på att upphäva fideikommiss. Han var införstådd med att en fideikommiss-stiftelse »kan med lag häfvas. Men det är en allvarlig sak. Lagstiftaren får ej förbise att dessa fideikommiss hafva vuxit upp på fullt laglig grund och att de med oändligt många rottrådar hänga tillsammans med bestående förhållanden. Det måste vara viktiga skäl som kunde motivera en sådan rubbning».⁴⁹ Därför ville han inte ha till stånd ett ovillkorligt upphävande av alla fideikommiss. Han krävde en mera förutsättningslös utredning, som inte enbart tog sikte på ett upphävande utan undersökte »under hvilka förutsättningar och på hvad sätt en dylik stiftelse må kunna upphävas».⁵⁰

Professor Pontus Fahlbeck från Lund gick något längre. Han ansåg att fideikommissen hade spelat ut sin roll – i och för sig. Men man kunde gå andra vägar än att upphäva och han anvisade två möjligheter.⁵¹

Den ena möjligheten var att införa det tyska *Anerbenrecht*-institutet, som på 1870-talet hade upplevt en renässans i Tyskland. Där hade framför allt bondejord familjeanknutits genom denna rättsliga möjlighet. Institutet var smidigare än fideikommisset. En av sönerna eller en måg kunde vid arvfall ta över jordbruket. De övriga arvingarna blev inte lottlösa, och man fick den som var intresserad.⁵² Här möter vi så-

ledes ett exempel på hur tyska civilrättsliga institut sökte sina vägar mot den svenska lagstiftaren, men också i detta fall avvisades förslaget.

Den andra möjligheten som Fahlbeck föreslog var att omvandla jord- eller fastighetsfideikommiss till kapital. Denna tanke var inte helt ny. Den hade redan 1886 framförts i en motion av den till arbetarrörelsen knutne fabrikören Johan Ohlsson i Stockholm. Denne hade förordat en fri försäljning av fideikommissjorden, och kapitalet skulle som fideikommiss placeras i allmänt förvar, medan räntan som avkastning skulle få disponeras av innehavaren.⁵³ Fahlbeck föreslog nu att man skulle kunna frigöra kapital, som skulle kunna användas för förkovran av fideikommissegendomen.

I andra kammaren kom socialdemokraten, borgmästaren i Stockholm, Carl Lindhagen, att i debatten ta upp Fahlbecks förslag. Han såg – med Hjalmar Brantings instämmande – i detta förslag lösningen på fideikommissproblemet. Genom en utvidgad möjlighet att försälja fideikommissjord skapades livsuppehälle och självständighet åt en större befolkning, samtidigt som man respekterade testators vilja. Man kunde med denna praktiska lösning gå runt de stridbara rättsliga argumenten, och därigenom – menade Lindhagen – skulle man äntligen kunna få första kammaren att acceptera reformen.⁵⁴ Första kammaren stod dock vid omröstningen fast i sitt tidigare ställningstagande. Först 1909, då motionen kom igen accepterades den av båda kamrarna.⁵⁵ Efter 27 år enas kamrarna efter sammanjämkning om att hos K. Mt hemställa om lagbestämmelser, om på vilka villkor lantfastighet, som utgjorde fideikommiss skulle kunna säljas helt eller delvis mot att köpeskillingen istället sattes som fideikommiss.⁵⁶

Vid 1914 års riksdag – innan någon åtgärd vidtagits från K. Mts sida – yrkade greve Raoul Hamilton på Ovesholm, föregångsmannen i Kristianstads län för egnahemsrörelsen,⁵⁷ i en motion fullt ut. Han hemställde, dels om utarbetande av bestämmelser som innefattade förbud mot instiftande av fideikommiss i lös egendom, och dels om regler rörande upphävande av alla befintliga fideikommiss samt ordnande av rättsförhållandena vid avvecklingen.⁵⁸ Nu var motståndet brutet. Lagutskottets majoritet gick på motionärens linje,⁵⁹ och kamrarna accepterade, första kammaren dock med mycket svag majoritet (57–55).⁶⁰

Skall man försöka sammanfatta debatten i kamrarna under de drygt 30 år som behandlats, så kan man konstatera att frågan – i vart fall till en början – inte var partianknuten. Den skär över partigränserna. De som för fram reformkravet är ofta liberaler och frisinna. Möjligen

kan man säga att när tanken om frigörande av fideikommissbunden jord förs fram av Erik Åkerlund, Carl Lindhagen och Hjalmar Branting möter vi en gruppering bland de vänsterorienterade och därigenom en politisering.

Vidare finner man att de som deltar i debatten huvudsakligen är bondebefolkning från Götaland, i första hand från Skåne och Västergötland, samt från mälardelarna. Ytterst sällan möter man några engagerade talare bosatta norr om Dalälven. Det är också naturligt. Det är i landets södra landskap vi finner de omdebatterade fideikommisssegen- domarna. En annan viktig iakttagelse är att de rättsliga fiktionerna efter hand alltmer får vika för samhällets krav och realiteter.

7

Det blev envoyén Albert Ehrensvärd som fick regeringens uppdrag att utreda frågan och framlägga förslag till regler rörande upphörande av fideikommiss. Han kom dock på grund av utlandstjänst aldrig att slutföra sitt uppdrag,⁶¹ och han överlämnade i mars 1919 resultatet av sitt hittillsvarande arbete⁶² till justitieminister Eliel Löfgren, som lät upp- giften övertas av den utredning, som under namn av *jordkommissionen* samma år fått i uppdrag att utarbeta förslag till jordförvärvslag. För den kommitté som skulle undersöka i vad mån bolags och enskilda per- soners jordförvärv var till men för jordbrukets utveckling blev det naturligt att också behandla frågan om upphävande av fideikommiss- stiftelser i fast egendom särskilt, som det stod i direktiven »med hän- syn till denna frågas bedömande ur sociala och ekonomiska synpunk- ter».

De rättsliga frågorna fick lösas i annan ordning. Frågorna rörande fideikommiss i lös egendom hänsköts till lagberedningen.

År 1923 föreslog jordkommissionen, påverkad av förhållandena i Danmark, där fideikommissen upphävts genom lag 1919,⁶³ en proviso- risk lagstiftning som skulle medge försäljning och, till dess annat be- stämts, låta fideikommissnaturen tills vidare övergå å löseskillingen.⁶⁴ Den drivande kraften bakom reformarbetet under hela 1920-talet var Carl Lindhagen. Han var i jordkommissionen ansvarig för utredningen rörande fideikommissen. Vad Lindhagen mest dundrade över under 1920-talet var att K. Mt, enligt hans förmenande, missbrukat den dis- pensmakt som regeringen erhållit genom 1810 års förordning. Den hade ofta gått över sin befogenhet och i praktiken på administrativ väg givit tillstånd till försäljning av arrendegårdar under fideikommissen. Fanns

det då någon anledning för Lindhagen att reagera mot detta förfarande? Låg inte denna utveckling i praxis i linje med hans önskan om att fideikommissegendom skulle kunna bli föremål för försäljning? Nej, Lindhagen ville ha stopp på denna, som han menade, olagliga praxis. Han ville istället *lagfästa* möjligheten att försälja fideikommissjord. 1924 manades riksdagen av Lindhagen till en begäran om försäljning av fideikommissjord på de villkor jordkommissionen föreslagit.⁶⁵ Ett sådant förslag utarbetades också under Torsten Nothins tid som justitieminister, men förslaget underkändes av lagrådet och frågan lades på is. När Lindhagen interPELLERADE justitieministern Johan Thyrén i frågan 1927 vidgick denne, att lagstiftning var önskvärd i frågan, men det förelåg svårigheter »så länge som fideikommissinstitutionen principiellt bibehålles på sin gamla grundval».⁶⁶

Med detta uttalande avsåg Thyrén att den principiella frågan, dvs. den rättsliga, först skulle få sin lösning i lagberedningen, som under Birger Ekebergs presidium höll på att utarbeta ett förslag till lag om testamente. Det förslaget framlades 1929.⁶⁷ I detta förslag fastslogs att perpetuella fideikommiss inte skulle få upprättas vare sig i fast eller lös egendom. Beredningen hade också diskuterat avvecklingsfrågan, men avstod från att i detta sammanhang ta ställning till den frågan.

I enlighet med förslaget intogs i testamentslagen 1930 (1 kap. 2 §) ett förbud att inrätta fideikommiss i lös egendom.⁶⁸ Det förbudet var dock endast ett principiellt ställningstagande.⁶⁹ Det var inte någon betydelsefull reform i fideikommissinstitutets historia.

En politisk fråga, som också fördes fram av Lindhagen, gällde arrendatorernas ställning på fideikommissen. Frågan hade egentligen först förts på tal av en av försvararna av fideikommissinstitutionen, friherre Werner von Schwerin på Skarhult redan 1906.⁷⁰ Hur skulle de gå för arrendatorerna, som ofta i upptill tre generationer hade haft en säker och trygg förankring, om fideikommissen upphörde? Lindhagen tog upp frågan under sitt arbete med den sociala arrendelagen 1923 och i samband med sitt krav på lag om försäljning av fideikommissjord.⁷¹ När arrendegårdar avvecklades på administrativ väg gavs inte något lagligt skydd för arrendatorerna. De hade visserligen 1921 fått rättsligt skydd i förhållande till ny fideikommissarie,⁷² men denna rättsställning hade de inte vid försäljning. Arrendatorernas företrädesrätt, inlösningsmöjlighet och värderingsprinciper vid försäljning var frågor som krävde sin lagliga lösning.

Under den socialdemokratiska regeringen tillsattes 1935 justitierådet

Emil Sandström som enmansutredare med uppdrag att framlägga förslag till lag om avveckling av fideikommiss. Han framlade samma år sin utredning, i vilken han avvisade mycket av den tidigare framförda kritiken.⁷³ Hans huvudsakliga skäl för en avveckling var, att även om arrendatorerna var väl behandlade, så var det *ur allmän synpunkt* att föredraga att jorden befann sig i besittning av en självägande bondeklass. Därigenom blev böndernas band till jorden och bygden starkare.

Sandströms utredning är en elegant framställning, men präglad av utredarens direktiv. Det politiska målet att nybilda mindre självständiga jordbruk skulle motarbetas om fideikommissen bibehölls. Sandström föreslog en tvåstegsavveckling vid de två närmaste successionsfallena. Vid det första skulle en mindre del av fideikommissförmögenheten lösgöras, att fördelas enligt lag mellan fideikommissariens arvingar. Efterträdaren skulle erhålla huvuddelen av förmögenheten. Vid efterträdarens död skulle vanlig arvsfördelning mellan arvingarna tillämpas. Därigenom, menade Sandström, kunde avvecklingen sägas »rätt väl motsvara vad en nutida fideikommissarie såsom bonus pater familias skulle bestämma om han hade att träffa dispositioner med hänsyn till en upplösning av fideikommissinstitutet».⁷⁴ Förslaget mötte i remissinstanserna ett i huvudsak positivt gensvar, men det blev aldrig framlagt som lag.

8

Andra världskriget kom emellan. Trots att justitiedepartementet under samlingsregeringen hade åtskilliga extraordinära lagar att utarbeta och expediera så fortskred arbetet. I januari 1942 kunde justitieministern, rättshistorieprofessorn K. G. Westman på en enkel fråga i riksdagen meddela att arbetet på en lagstiftning rörande avveckling av fideikommiss hade avslutats sedan ett år tillbaka.⁷⁵ Samlingsregeringen lyckades dock aldrig samla sig till reformens genomförande.

När socialdemokraterna efter kriget kom till regeringsmakten så fanns det för dem till en början angelägnare uppgifter än denna fråga. Men till slut började tålmodet att tryta i riksdagen. I början av 1950-talet riktades allt mer otåliga enkla frågor och interpellationer till justitieministern Herman Zetterberg med frågor om när riksdagen kunde förväntas få förslaget sig förelagt.⁷⁶

Man skyllde från regeringens sida på angelägnare arbetsuppgifter och brist på arbetsresurser. Men det var andra orsaker som låg i botten.

Den här frågan var nämligen inte så enkel som det tunna Sandströmska utredningsförslaget hade gjort gällande. Tidigare anförda argument var nämligen inte längre slagkraftiga. Sedan Karl Staaff och Carl Lindhagen kämpade för sin »Sörgården-Önnemo-idé» – den romantiska drömmen om den röda stugan med vita knutar och flaggstånd för envar – egnahemsidén – hade flera decennier förflutit. Jordbruket och skogsbruket hade sedan dess industrialiserats. Maskinerna hade ersatt arbetarna. Det ropades på stora brukningsenheter, centraliseringar och sammanläggningar. Fideikommisssegenomarna visade sig i många fall vara mönsterjordbruk. De kom att på ett nära nog idealiskt sätt att förverkliga tanken på ett rationellt modernt jordbruk. Hade de bara inte varit fideikommiss!

En annan aspekt hade också kommit att väga allt tyngre i debatten, och det var frågan om de oersättliga kulturvärdena, som var knutna till fideikommisssen. Den tanken togs upp redan av jordkommissionen och lagberedningen på 1920-talet och sedermera också i den Sandströmska utredningen. Argumentet fick dock genom efterkrigstidens saneringsraseri större slagkraft.

Regeringen tillsatte 1952 en sakkunnig, borgmästaren Björn Widegren i Södertälje, att som sakkunnig utreda frågan om fideikommissens avskaffande. Efter hand tillkallades fler sakkunniga, och de tog 1956 namnet *fideikommissutredningen*. Som experter till utredningen knöts tre fideikommissarier, friherre C. J. C. Bonde på Ericssberg, greve T. G. A. von Seth på Bratteborg och greve C. Trolle-Bonde på Trolleholm.

För utredningen, som framlade sitt betänkande 1959,⁷⁷ var det ett betydande allmänt intresse att jord- och skogskomplexen bevarades under enhetlig förvaltning. Att bilda aktieföretag av fideikommissen förkastades, då en sådan bildning skulle strida mot grunderna för jordförvärvslagen. I stället föreslog utredningen en teoretisk och verklighetsfrämmande hybrid, *bygdegods*. De fastigheter, på vilka jord- eller skogskomplexet var beläget, skulle behandlas som om de utgjorde en enda sammanhörande fast egendom. Man skulle inte kunna lagfara, in-teckna eller utmäta de olika fastigheterna var för sig. De skulle bestå som särskilda registerfastigheter, men bilda ett enhetligt objekt för äganderätt och andra rättigheter. Innehades bygdegodset av flera, blev envar delägare innehavare av en ideell andel i hela bygdegodset.⁷⁸

Denna teoretiska konstruktion förkastades av den dåvarande departementschefen, justitieministern Herman Kling. Fideikommissarier-

nas eget förslag var ombildning till aktiebolag,⁷⁹ och de arbetade hårt på flera fronter för att få denna tanke accepterad. De hade, som nämnts, representanter i utredningen, de bildade en egen intresseorganisation, och de fick stöd även från instanser utanför deras egen krets. Sveriges advokatsamfund avgav i frågan ett osedvanligt omfattande remissvar, som gick fideikommissariernas ärenden väl i händer. Advokaternas engagemang hade en naturlig förklaring. I pennan höll bl.a. advokaten Wilhelm Penser i Eslöv, en av de skånska fideikommissariernas hovauditörer.⁸⁰

Departementschefen gav således vika i denna fråga, och i propositionen föreslogs möjlighet till avveckling av fideikommissen i aktiebolags form. Avvecklingen föreslogs ske i två steg, i den delen följde man den Sandströmska principen. Fideikommisset skall enligt lagen upphöra när den som vid lagens ikraftträdande är innehavare av fideikommisset avlider (§ 3). När fideikommisset upphör skall den avlidnes efterträdare ta hälften av egendomen och i återstoden ta arv eller testamente som om den tillhört den avlidne (§ 7). Det inrättades en fideikommissnämnd, som skulle vara arvingarna behjälpliga vid avvecklingen,⁸¹ och det öppnades också en möjlighet att genast avveckla dels fideikommiss av ringa värde, och dels fideikommiss med säregna förordnanden, s.k. atypiska fideikommiss.

När frågan kom upp i riksdagen 1963 så hade luften till stor del gått ur ballongen. Visserligen hade jurister genom uppsatser i fackpressen skyndat till fideikommiss-institutionens försvar⁸² och visserligen hade ett stort antal motioner väckts i frågan, men debatten var lam – utgången var given.

Fideikommissarien Hans Wachtmeister på Johanneshus trädde upp i talarstolen i andra kammaren och inledde sitt anförande med en travestering av den romerska gladiatorshälsningen: »Ave Kling et Sträng imperatores! – – – Moriturus vos salutat!» Hell Eder kejsare. Den till döden invigde hälsar Eder.⁸³ Lagen antogs också samma år.⁸⁴

Avvecklingslagen har nu varit i kraft i 15 år. Under denna tid har av de 180 fideikommiss som fanns 1963 ett 60-tal avvecklats enligt lagen. Fideikommissnämnden kommer, mot bakgrund av lagens konstruktion, att få arbeta ännu i många år, och vi kan troligen trampa fideikommissjord i Lunds närhet ännu många år – om det oss lyster.

Noter

- 1 Om fideikommissinstitutets äldre historia, se STIG JUUL: Fideikommissarisk substitution, Khvn 1934, s. 22 ff.
- 2 JUUL: A.a., s. 32 ff.
- 3 A. ERLER: [Art.] Familienfideikommiss. – Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte, Bd. 1, Berlin 1971, sp. 1071 ff.
- 4 Om KNIPSCHILD, se Allgemeine Deutsche Biographie, Bd 16, 1882, s. 297 f.
- 5 4. Titel, 2. Abschnitt Von gemeinschaftlichen Familienrechten §§ 47–226.
- 6 Vi fick ett första förbud mot dueller 1662, det s.k. duellplakatet, vilket upprättades efter kontinentala förebilder. – IVAR NYLANDER: Duell och ärekränkning. Saga och Sed 1966, s. 5 ff.
- 7 C. G. BERGMAN: Testamentet i 1600-talets rättsbildning. – Lunds universitets årskrift 1918 N.F. Avd. 1 Bd 14 Nr 8 s. 96.
- 8 BERGMAN: A.a. s. 97 ff.
- 9 Königsmarcks kvarlåtenskap uppgick till minst 1.729.779 Rdlr. Om detta testamente se: KLAUS-RICKARD BÖHME: Hans-Christopher von Königsmarcks Testament. – Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte Bd 41–42, 1969–70, s. 134 ff. – Jfr BERGMAN: A.a. s. 99 f.
- 10 Rättsfallet refererat av BERGMAN: A.a. s. 103 ff., och STIG JÄGERSKIÖLD: Farväl till fideikommissen? – Fornvännen 1963 s. 66 ff.
- 11 ÅKE HOLMBÄCK: Om 1686 års testamentsstadga. Sthlm 1916, s. 16.
- 12 SCHMEDEMAN: Justitiaewercket, Sthlm 1706, s. 992 f.
- 13 1690 års förslag kap. XIX Om wilkorligt testamente. – WILHELM SJÖGREN: Förarbetena till Sveriges rikets lag 1686–1736, Bd IV, Uppsala 1902, s. 105 f. 1694 års förslag: Kap. XIX. – WILHELM SJÖGREN: A.a., Bd IV, s. 179 f. 1717 års förslag Kap. XX. – WILHELM SJÖGREN: A.a., Bd V, Uppsala 1903, s. 81 f.
- 14 ÅKE HOLMBÄCK: Cronhielm och 1734 års lag. – Minnesskrift ägnad 1734 års lag. Bd 1, Sthlm 1934, s. 54.
- 15 W. SJÖGREN: A.a., Bd VI, Uppsala 1904, s. 68.
- 16 DAVID NEHRMAN (pres.): De fideicommissis familiarum illustrium, resp. Lars Johan Colling, Lund 1740.
LARS JOHAN COLLING (pres.): De fideicommissis familiarum illustrium, resp. Oluf Beurtz, Lund 1753.
LARS JOHAN COLLING (pres.): De fideicommissis familiarum illustrium, resp. Pehr Bring, Lund 1754.
DAVID NEHRMAN: Inledning til then swenska iurisprudentiam civilem, Lund 1729, s. 410 f.
LARS TENGVALL: Afhandling om fideicommissen efter Kongl. stadgan angående testamenten och allmänna lagen författad, Lund, 1790.
- 17 LARS TENGVALL: A.a., s. 83 ff.
- 18 MONTESQUIEU: Esprit des Lois V, 9: »les substitutions gênent le commerce».
- 19 1809 års riksdag: Borgareståndets protokoll, Bd 3: 1, s. 801 ff.
- 20 Lagutskottets betänkande vid 1809 års riksdag: Ridderskapet och Adelns protokoll Bd 4 Avd. 2 s. 1393 ff. – Även i [J. HOLMBERGSON:] Om inskränkning i friheten att göra fideicommissen, Sthlm 1810.
- 21 1809 års riksdag: Ridderskapet och Adelns protokoll Bd 5 s. 414 ff.
- 22 STURE M. WALLER: Rutger Macklean och 1809–1810 års riksdag. En studie över hans verksamhet och åsikter mot idéhistorisk bakgrund. – Skrifter utg. av Fahlbeckska stiftelsen, Bd 39, Lund 1953.

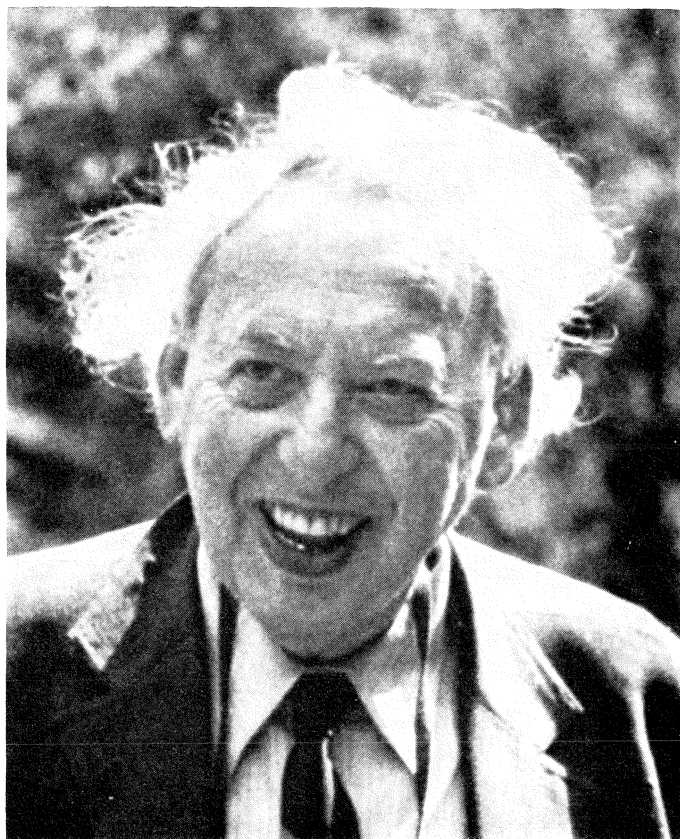
- 23 HANS GABRIEL TROLLE-WACHTMEISTER: Anteckningar och minnen. I urval ordnade och utgifna af Elof Tegnér. Bd 1, Sthlm 1889, s. 246.
- 24 Vid återremissen vidhöll lagutskottet 7.2.1810 i princip sitt tidigare utlåtande. 1809–10 års riksdag: Ridderskapet och adelns protokoll Bd 5, Avd 2, s. 1586 ff.
- 25 Riksarkivet: Nedre justitierevisionens arkiv. H.D:s protokoll i lagfrågor 2.4.1810.
- 26 HANS GABRIEL TROLLE-WACHTMEISTER: A.a., s. 244 f.
- 27 Bl.a. kom professor Rydin att kraftigt reagera mot denna dispensmöjlighet. H. L. RYDIN: Några anmärkningar om Konungens rätt att göra nåd samt dess förhållande till dispensations- och restitutionsrätten. Uppsala universitets årsskrift 1861, s. 8.
- 28 STIG JÄGERSKIÖLD: A.a. s. 84.
- 29 STIG JUUL: A.a. s. 80.
- 30 STIG JUUL: A.a. s. 141 ff.
- 31 Förslag till ärfdabalk 1818 s. 58 ff. Protokoll hållet vid lagkommitténs allmänna sammankomst 27.6.1817. – Förslag till ärfdabalk 1818 s. 90 ff. – Jfr SOU 1929: 22 s. 96 f.
- 32 Förslag till ärfdabalk 1847.
- 33 1856–58 års riksdag: Bondeståndets protokoll Bd 3 s. 180.
- 34 1856–58 års riksdag: Sammansatta lagutskottets och Allmänna Besv.- och Ekon.-utskottets betänkande nr 17. – 7 saml. 2 avd. Nr 17.
- 35 1856–58 års riksdag: Bondeståndets protokoll, Bd 6, s. 271.
- 36 LEIF KIHLEBERG: Folktribunen Adolf Hedin, Sthlm 1972, s. 180 f.
- 37 1882 års riksdag: FK motion nr 24.
1883 års riksdag: FK motion nr 14.
- 38 1883 års riksdag: FK protokoll Bd 2 Nr 35 s. 1–13.
- 39 1882 års riksdag: Lagutskottets utlåtande nr 25.
- 40 1882 års riksdag: AK protokoll Bd 3: 28, s. 24 f.
- 41 1889 års riksdag: FK protokoll Bd 3: 37, s. 38 ff. – 1906 förelåg f.ö.i justitiedepartementet ett förslag till lag i ämnet, men det kom aldrig att föreläggas riksdagen.
- 42 1889 års riksdag: Lagutskottets utlåtande nr 50.
1889 års riksdag: FK protokoll Bd 3: 37, s. 56.
- 43 1890 års riksdag: AK motion nr 128.
- 44 1893 års riksdag: AK motion nr 31.
1894 års riksdag: AK motion nr 79.
- 45 1893 års riksdag: AK motion nr 31 s. 20.
- 46 1893 års riksdag: Lagutskottets utlåtande nr 26.
1894 års riksdag: Lagutskottets utlåtande nr 41.
- 47 1906 års riksdag: AK motion nr 84.
- 48 1906 års riksdag: Lagutskottets utlåtande nr 20.
- 49 1906 års riksdag: FK protokoll I: 26 s. 7 f.
- 50 1906 års riksdag: FK protokoll I: 26 s. 12.
- 51 1906 års riksdag: FK protokoll I: 26 s. 17 f.
- 52 RICKARD HAACK: [Art.] Anerbenrecht. – Handwörterbuch der Rechtswissenschaft, Bd 1, Berlin & Leipzig 1926, s. 139 f.
- 53 1886 års riksdag: AK motion nr 109. – Den kapitalförstörelse som reformen medförde var enligt Ohlsson en fördel. Det blev enligt honom »det naturligaste sättet för ett sådant system att i tidernas längd *defatigera* eller i värde så småningom dö bort».
- 54 1906 års riksdag: AK protokoll I: 26 s. 70. – Lindhagen motionerade själv i denna

- fråga 1907. 1907 års riksdag: AK motion nr 149. Lagutskottets utlåtande nr 38.
- 55 1909 års riksdag: FK motion nr 7.
- 56 1909 års riksdag: Lagutskottets utlåtande nr 13. – Jämkningsen åstadkoms genom att AK frånträdde sitt beslut i vad avsåg stadsfastighet, och FK sitt i vad avsåg att influten köpeskilling för försåld lantfastighet, som utgör fideikommiss, skall kunna förvandlas till fideikommiss i stadsfastighet.
- 57 Om Hamilton se: KURT PETERSSON: [Art.] Hamilton, Raoul Gustaf. – Svenskt biografiskt lexikon, Bd 18, s. 123 ff.
- 58 1914 års A-riksdag: AK motion nr 80. – 1914 års B-riksdag: AK motion nr 87.
- 59 1914 års B-riksdag: Lagutskottets utlåtande. Saml. 9 Nr 26.
- 60 1914 års B-riksdag: FK protokoll Bd 3 Nr 57: 27. AK protokoll Bd 5 Nr 65: 79. Riksd.skriv. 22.9.1914 nr 279.
- 61 Ehrensvärd utsågs 1918 till svensk minister i Paris och påföljande år till Sveriges ombud vid förhandlingarna om Nationernas förbund.
- 62 En av Ehrensvärd författad »Detaljerad framställning av fideikommissfrågans behandling i riksdagen» finnes i SOU 1923: 40 s. 377 ff.
- 63 STIG JUUL: A.a. s. 142 ff.
- 64 Jordkommissionens betänkande. Del VI. Om Sociala arrendebestämmelser, avlösnings av arrendejordbruk, förekommande av vanhävd, upphävande av fideikommiss i fast egendom, anskaffande av tomtmark till bostäder m.m. – SOU 1923: 40 s. 328 ff.
- 65 1924 års riksdag: FK motion nr 99. – Jfr även 1921 års riksdag: FK motion nr 87.
- 66 1927 års riksdag: FK protokoll 42 s. 8 ff.
- 67 SOU 1929: 22, s. 87 ff.
- 68 Lag om testamente 25.4.1930 (SFS 1930: 104). – Jfr NJA II 1930 s. 135 ff.
- 69 Ett rop i öknen var K. I. Ekmans motion i AK 1930 (nr 158), som i »bildningens, kulturens och den historiska forskningens intresse» krävde att samlingar av böcker, brev samt föremål av historiskt, konstnärligt eller kulturellt intresse skulle undandragas och även framgent kunna bilda fideikommiss.
- 70 1906 års riksdag: FK protokoll Bd 1 nr 26 s. 38.
- 71 SOU 1923: 40.
- 72 Lag med vissa bestämmelser rörande arrende av fideikommissjord 13.5.1921. (SFS 1921: 207).
- 73 Promemoria angående avveckling av bestående fideikommiss. SOU 1935: 50.
- 74 SOU 1935: 50 s. 30.
- 75 1942 års riksdag: Enkel fråga nr 9 AK 5: 3.
- 76 1950 års riksdag: Interpellation nr 28. AK nr 20 s. 13. – Jfr HERMAN ZETTERBERG: Riktlinjer för en avveckling av fideikommissen. – Festskrift tillägnad Birger Ekeberg, Sthlm 1950, s. 582 ff. 1952 års riksdag: Enkel fråga nr 13. AK nr 7 s. 7. 1954 års riksdag: Interpellation nr 36. AK nr 8 s. 9.
- 77 Avveckling av fideikommissen. SOU 1959: 40.
- 78 SOU 1959: 40 s. 213 ff.
- 79 NJA II 1963 s. 284 ff.
- 80 Avveckling av fideikommissen? Yttrande av advokatsamfundets styrelse över fideikommissutredningens betänkande. – Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund 1960 s. 359 ff. – Yttrandet är författat av fem advokater, Wilhelm Penser, Eslöv, Karl-Gunder Hedström, Stockholm, Gustav Karlsson, Stockholm, Ake Wettermark, Malmö och Nils-Erik Lindblom, Stockholm.
- 81 Avvecklingslagen §§ 18–20. Nämnden, som består av ordf. och fyra andra ledamöter, handlägger numera även ärenden enligt permutationslagen (SFS 1972: 205).

Fideikommissinstitutet i svensk rätt

- 82 Ex.vis. HARRY GULDBERG: Om fideikommissens avveckling. – Svensk Juristtidning 1963 s. 577. STIG JÄGERSKIÖLD: Farväl till fideikommissen? – Fornvännen 1963 s. 65.
- 83 1963 års riksdag: AK protokoll Bd 5 nr 34 s. 76.
- 84 Lag om avveckling av fideikommiss den 6.12.1963 (SFS 1963: 583). – Jfr NJA II 1963 s. 218 ff.

Minnesota

Carl-Erik Quensel

Av *Carl-Erik Särndal*

Carl-Erik Quensels professorsgärning vid Lunds universitet omspände en lång följd av år. Som 33-åring tillträdde han år 1941 den tjänst, som han skulle komma att behålla till pensionsåldern. Dessförinnan hade han uppehållit professuren under en tvåårsperiod. Vad de högre studierna beträffar hade han, efter studentexamen i hemstaden Malmö, varit lundensare alltigenom.

För att rätt förstå Quensels verk är det belysande att först erinra sig utvecklingen, speciellt vid Lunds universitet, av det ämne han företredde, statistik. Quensels verksamhetsperiod omfattar en signifikant del av ämnets korta historia; naturligt nog inträffade stora omstruktureringar under den tiden.

I sin ursprungliga, »statsbeskrivande» form har »statistik» ett långt förflutet i Sverige, detta beroende på vår gamla tradition inom området officiell statistik. Av mycket yngre datum är statistik i modern mening, det vill säga vetenskapen som – med sannolikhetsläran som bas – studerar metoderna och principerna för analys av datamaterial.

Det var egentligen först kring sekelskiftet som utvecklingen mot modern metodvetenskap började. En serie speciellt viktiga resultat nåddes under 1930- och 40-talen. Man hör ibland sägas, av äldre forskare, representanter för den generation som aktivt deltog i den betydelsefulla utvecklingen, att det var den teoretiska statistikens gyllene tidsålder. Detta är kanske bara en äldre generations syn på saken. Men faktum kvarstår, att framstegen var snabba och oväntade, och entusiasmen stor. Man nådde då fram till den matematiska formuleringen av de basmetoder, som ännu idag utgör kärnan av statistikens teori. Som exempel kan nämnas, att den Neyman-Pearsonska teorin för hypotesprövningstest och estimationsförfaranden då växte fram.

Idéernas genomslagskraft erfor man, med viss tidseftersläpning, då

man inom de flesta empiriska vetenskaper, inte minst de samhällsvetenskapliga, insåg nödvändigheten av statistisk slutledningsmetod i forskning och undersökningar.

Vi som fått vår statistiska utbildning de senaste tjugo åren kan också med all rätt säga att vi upplevt en snabb utveckling, som man dock i mycket upplever som ett resultat av tillgången till modern data-maskinteknologi. Statistiska metoder har förbättrats och nya tillkommit genom att det har blivit möjligt att mångusenfaldiga antalet data-operationer som kan utföras på en given tidsenhet.

Den första statistikprofessuren i Sverige tillkom i Uppsala år 1910. De första ämnesföreträdarna där var ännu inriktade i huvudsak mot officiell statistik. I Lund fick man vänta till 1926 på en professur i ämnet. Dess förste innehavare var S. D. Wicksell, Quensels lärare och ende föregångare på tjänsten.

Även i Lund hade ämnet stark anknytning i samhällsvetenskaperna. Från 1902 fanns sålunda vid universitetet en »e.o. professur i statskunskap och statistik». Man önskade dock snart markera ämnets betydelse och självständiga karaktär. År 1907 gjordes framställning till konsistoriet om upprättandet av en ordinarie professur i statistik inom filosofiska fakultetens historiska sektion.

Den dominerande tanken inom sektionen var förmodligen, att professuren skulle inriktas mot samhällsstatistik, befolkningslära och ofentlig statistik. Men en sådan inriktning var inte självklar i alla läger. Professorn i astronomi, Carl Charlier, som själv hade lämnat viktiga bidrag till den statistiska teorin, betonade vid ärendets behandling i konsistoriet den betydelse, som statistisk metodik var på väg att få inom diverse naturvetenskaper. Dessa metoder hade som bas nya resultat inom sannolikhetsläran, och man borde, menade Charlier, hos företrädaren för ämnet statistik fordra en kompetens av bredare slag. Detta skulle innebära bland annat en matematisk inriktning av annan grad än om professuren vore uteslutande avsedd för de samhälleliga aspekterna.

Av olika anledningar dröjde det sålunda till 1926 innan den sedan 1902 förefintliga professuren i statskunskap och statistik delades i två professurer, en i vardera ämnet. Den i statistik gick alltså till S. D. Wicksell. Han hade, som elev till Charlier, skolats i den teoretiska statistikens senaste landvinningar, men hans intresse stod också till samhällsstatistiken, och han anlätades flitigt för allmänna uppdrag på detta område.

Vad Quensel beträffar, så skulle han som professor komma att efterlikna sin lärare Wicksell i det att han tillmötesgick det dubbla önskemålet om inriktning dels mot samhällsstatistik, dels mot teoretisk statistik, som kommit fram i den tidiga debatten kring professurens inrättande.

Så här efteråt ter sig en sådan sammanjämkning kuriös, eller i varje fall svårbemästrad, därför att det rör sig om två forskningsområden, båda viktiga, som – åtminstone i nuläget – arbetar med ganska olika mål och medel. »Officiellt» markerades inte denna skillnad förrän år 1969, då landet fick sin första professur i demografi, en personlig tjänst för Quensels lärjunge och medarbetare, Hannes Hyrenius, tidigare professor i statistik.

Quensel kom, som antytts, att uppleva en väsentlig del av det unga statistikämnets historia. Han bidrog till utvecklingen under »guldåldern» på 30- och 40-talen. Det allmänna accepterandet av statistisk metod inom samhällsvetenskaperna fick till följd, att snart sagt alla studenter skulle undervisas i statistik i någon form, även om det bara gällde en grundkurs. De stora studentkullarna gjorde sitt till, och följden blev, mot slutet på 50-talet och särskilt under 60-talet, att väldiga studerandeskaror deltog i lågstadieundervisning i statistik. Men det var även god tillgång på studiebegåvningar på högstadie- och forskarnivå. Quensel hade i början av 40-talet tagit över en idyllisk liten institution; han fick uppleva hur såväl student- som lärarantal växte och växte. Institutionen blev en stundom tungadministrerad apparat. Under senare år stabiliserades studentantalet, eller var till och med i sjunkande.

Speciellt under tidigare delen av sin professorsperiod kombinerade Quensel framgångsrikt de två forskningsinriktningarna, samhällsorienterad statistik och den statistiska metodlärans teori. Huvudparten av hans publicerade arbeten faller inom det förra fältet.

Han medverkade i, och ledde senare själv som institutionschef, ett antal viktiga undersökningar av samhällsstatistisk natur. Dessa undersökningar gav också de studerande vid institutionen utmärkt inblick i de olika faserna av statistiskt utredningsarbete; datainsamling, tabellsammanställning, analys och tolkning. Tyvärr har dylik verksamhet till stor del försvunnit från dagens undervisning i statistik; den har på något sätt fallit utanför ämnets ram och i stället tagits upp på annat håll.

Quensel blev flitigt anlitad som expert i samhälls- och befolknings-

statistiska frågor. Flera av de undersökningar han ledde var uppdrag, som föll inom ramen för Statens Offentliga Undersökningar.

Frågeställningarna var mångskiftande.

I ett flertal arbeten, speciellt under 40- och 50-talen, studerade Quensel den svenska befolkningsutvecklingen speciellt i ljuset av variationer i äktenskapsfrekvens, civilståndsfördelning och barnantal. Tendenserna till sjunkande nativitet var ett orostecken i samhället, som ingående analyserades.

Han intresserade sig också för de regionala befolkningsomflyttningarna och deras betydelse för samhällsutvecklingen. Fenomen i det industrialiserade samhället som landsbygdens avfolkning och flykten från jordbruket belystes till exempel av Quensel i en större uppsats från 1940.

Inkomstfördelning och skattetryck i Sverige var ett tredje föremål för hans intresse; ett fjärde, och ett av hans favoritämnen, gällde de studiesociala förhållandena i vårt land. I en stor undersökning följde man upp vissa givna studenttargångar utifrån synpunkterna socialt ursprung, skolbetyg, vidare utbildning och yrkesval. En närbesläktad insats är Quensels diskussion av metodproblem i samband med den svenska begåvningsreserven.

Att arbeta med dessa undersökningar gav djupgående insikt i vitala samhällsfunktioner; en god bas för studerande som avsåg göra karriär inom statlig och annan förvaltning. En av dem som under Quensels ledning arbetade på och disputerade för doktorsgrad inom det studiesociala området var sedermera utbildningsministern Sven Moberg.

Även om Quensel hade djupt rotade intressen inom samhälls- och befolkningsstatistik uppfattar jag det som hans grundmening – åtminstone den grundmening han hade under de sista tjugo åren, den period jag kände honom – att statistikämnets centralområde borde utgöras av sannolikhetslära och statistisk metodlära.

Med tiden fick också de statistiska undersökningarna relativt sett mindre utrymme i institutionens verksamhet. En sådan utveckling tvingades delvis fram av expansionen inom övriga samhällsvetenskaper. Inrättandet av professurer i sociologi fick som naturlig följd, att detta ämne tog över den verksamhet, som bestod i datainsamling jämte analys för beskrivande och förklarande av sociala fenomen. Inom geografiämnet började man studera modeller för migration och folkmängdens regionala mönster.

Utvecklingen gick följaktligen därefter att »statistik» kom att betyda

»sannolikhetslära och statistisk metodlära», inte bara vid Quensels institution, utan också i överensstämmelse med gängse internationellt sätt att uppfatta ämnet.

»Metoderna», det är alltså de redskap varmed man, på tillförlitligast möjliga sätt, drar slutsatser från det statistiska materialet. Studiet av metoderna, deras bakgrund, förutsättningar och funktionssätt, sker med matematikens medel. Det är därvid lätt hänt, och det har faktiskt i hög utsträckning hänt, såväl i Sverige som i utlandet och till skada för statistikerna som yrkeskategori, att matematiken i sig själv blir ett mål, att ett forskningsproblem i statistik blir endast i mycket långsökt mening motiverat av en praktisk frågeställning.

Quensel var ingen anhängare av – och heller inte skolad för – långt driven matematisering. Han var en mycket realistiskt inriktad statistiker, och däri ligger delvis förklaringen till hans stora skicklighet som sådan. När han arbetade med ett teoriproblem låg den praktiska motiveringen alltid nära till hands.

Vad gäller hans forskning på det teoretiska planet, så representerade Quensel en lundensisk tradition, eller snarare en dansk-svensk tradition. Trots intresset för samhällsstatistiken blev det ett teoriämne, som blev föremål för hans doktorsavhandling från 1938. Där studerade han felfördelningslagarna för variansen, korrelationskoefficienten och andra karakteristika i stickprov dragna från icke-normalfördelade populationer.

Utifrån antagandet om en exakt normalfördelad population, från vilken stickprov drages slumpmässigt, hade de så kallade »exakta felfördelningslagarna» för olika stickprovskarakteristika studerats alltifrån 1900-talets första årtionde med början i Students berömda t -fördelning, som anger felfördelningen för skillnaden mellan stickprovsmedeltal och populationsmedeltal, satt i relation till stickprovets standardavvikelse. Fisher, Hotelling, Wishart, Wilks och andra forskare, främst i USA och i England, fortsatte till fram på 30-talet denna utveckling.

Dessa forskare visste nog att en normalfördelad population representerar ett idealtillstånd för den matematiska statistikern och på sin höjd en första approximation till verklighetens populationer; man hoppades, med visst fog, att den approximationen ofta var god. Ganska tidigt väcktes dock frågan om hur allvarliga felen kan bli om normalfördelningsbaserade statistiska slutledningsmetoder användes trots att data inte är normalfördelade.

Det var här som Quensel med fördel kunde utnyttja den forsknings-

tradition han var uppfostrad i, vars föregångsmän bland andra var danskarna Gram och Thiele och lundensarna Charlier och Wicksell. Man förordade ett speciellt sätt att representera icke-normalitet, nämligen i form av en serieutveckling, sådan att måttlig avvikelse från normalitet kunde beskrivas med ett fåtal av seriens tidiga termer. Denna Gram-Charliers A-serie, med motivering i den så kallade elementarfels-hypotesen, blev ett av huvudverktygen i Quensels studier, vilka ledde till att han kunde visa, hur de vanligaste felfördelningslagarna ändrades under avvikelse från normalfördelad population.

Quensel gjorde under 40- och 50-talen fortsatta betydelsefulla insatser på samma område, varvid han experimenterade med olika formuleringar för hur en icke-normalfördelad population kan tänkas uppstå. Han inspirerade medarbetare vid institutionen till viktiga arbeten på närliggande frågeställningar.

En av Quensels basfrågor var alltså: Hur giltiga är de gängse statistiska procedurerna om verkligheten avviker från grundförutsättningarna? Senare, på 60-talet, skulle statistikforskare, främst i USA, återkomma till liknande problem. Man strävade efter »robusta metoder», det vill säga sådana som är relativt okänsliga för skiftningar i förutsättningarna. Quensel undersökte tidigt, med matematiska medel, frågeställningar påminnande om dem, som man på 60-talet med stor effektivitet kunde studera bland annat genom Monte Carlo-experiment på datamaskin.

Quensel insåg betydelsen av metodlärans fortsatta framsteg på 50- och 60-talen. Han följde intresserat med utvecklingen inom till exempel områden som variansanalys och försöksplanering, icke-parametriska metoder, multivariat analys, survey sampling och ekonometri. Undervisningen och intresseinriktningarna vid hans institution reflekterade detta. Jag och mina samtida kom vid Quensels institution att få en mycket annorlunda bild av ämnet än den han själv fått vid sina egna grundstudier 30 år tidigare.

Genom det statistiska fältets expansion tillkom närbesläktade ämnen. Professurer inrättades allmänt vid rikets universitet i matematisk statistik. Även på detta område bidrog Quensels institution med en specialist, Umeå-professorn Gunnar Kulldorff. Svenska statistiker har diskuterat vad skillnaden bör vara mellan »statistik» och »matematisk statistik», detta utan att vi enligt min mening kommit så mycket längre än att konstatera att fakultetstillhörigheten, samhällsvetenskaplig för statistik, matematisk-naturvetenskaplig för matematisk statistik, bör ge

en fingervisning om respektive tillämpningsområden, medan däremot innehållet i de två ämnena anses i stort sett identiskt.

Hjälpmedlen för statistisk databehandling effektiviserades. Kring 1957 gjorde vi ännu analyser med hjälp av en mekanisk hålkortsmaskin i källaren på den dåvarande statistiska institutionen på Sölvegatan, men mot slutet av 50-talet fick Lund sin första elektroniska datamaskin, i samband med tillkomsten av ämnet numerisk analys.

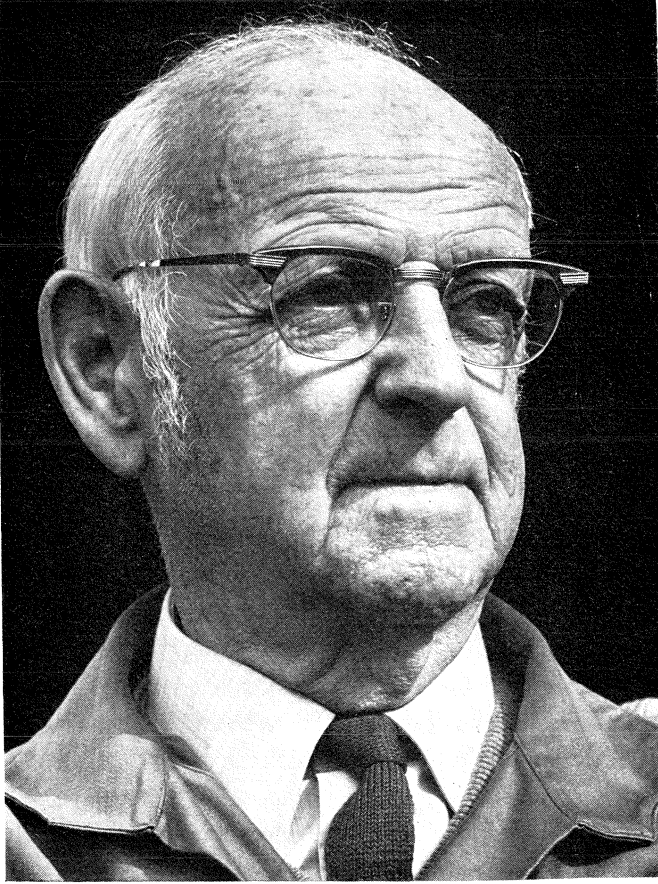
När statistiskt tänkesätt blev allmänt accepterat inom de empiriska vetenskaperna, då kom också talrika exempel på det slapphänta användandet, för att inte säga missbruket, av statistisk metodik. Quensel följde noga med, i den mån hans tid tillät, och när han såg tvivelaktigt användande av eller bristande förståelse för statistiskt resonemang, då tvekade han inte att vänligt men bestämt komma med tillrättallägganden.

Utredningar och akademiska avhandlingar granskade han ofta, av rent intresse, från statistisk synvinkel, och kom vanligen med konstruktiv kritik. Han såg allvarligt på detta och betonade, att det var statistikerns skyldighet att på detta sätt engagera sig. Quensel hjälptes i sin verksamhet som kritiker av en eminent förmåga att efter hastig granskning av tabellmaterial och andra redovisade fakta snabbt kunna avslöja felkällor, som var fördolda för de flesta andra iakttagare.

Quensels intresse och insatser för »tillämpningsområdena» passerade inte obemärkt. Han blev bland annat år 1967 medicine doctor honoris causa vid Lunds universitet, en utmärkelse som han livligt uppskattade.

Betecknande för Quensel var – och detta inpräntade han noga – att statistikern alltid måste ställa sig frågor av typen: Av vad värde är en statistisk slutsats om metodens förutsättningar inte är uppfyllda? Varpå beror felaktiga slutsatser, och hur allvarliga är felen? Hur modifieras metoderna om bakgrundssituationen är en annan än den antagna? Vad för konsekvenser får skeva, icke slumpmässiga urval, eller speciella egenheter i den samplade populationen? Redan i valet av avhandlingsämne ser man prov på detta sökande och ifrågasättande.

Man beundrade Quensels förmåga att, när han konfronterades med en samling numeriska fakta, kunna sätta fingret på möjligheten av komplicerade förklaringar, samband och orsaksförhållanden. Han hade en mycket fin intuition för vad data möjligen kunde ha att förtälja, och han varnade för att fastna för första bästa, ytligt sett plausibla tolkning. Han förmedlade därmed till mig och många andra en kritisk attityd som statistiker, ett sätt att tänka, som varit till stor nytta.

Eiler Græbe

Av *Carl-Axel Acking*

Det var år 1932. Malmö hade anordnat en tävling om utformningen av Gustaf Adolfs torg. Om första prisförslaget hette det: »Första pris-tagaren har förstått anläggningens psykologiska värde och använt sin arkitektoniska skicklighet på samma sätt som man numera handhaver en restaureringsuppgift. Skulptören har avstått från att låta sitt genilysa på långt håll. Hans verk attacheras blygsamt till kastanjen, det vackraste trädet i anläggningen.» Så skrev Nils A. Blanck om detta förslag. Förslagets upphovsman var arkitekten Eiler Græbe och skulptören han samarbetat med var hans gode vän Gerhard Henning. Att förslagets upphovsman riktigt fattat problematiken och var värdig omdömet visas också i arkitektens fortsatta gärning.

Långt senare kan vi i Græbes egen skildring från år 1963 av den invändiga restaureringen av domkyrkan i Lund ta del av hans arbetsfilosofi: »Allt bör helst gro och växa fram inifrån, varje detalj underordna sig den monumentala helheten och naturligt foga sig in i omgivningen.» Den gamla katedralens mäktiga språk har genom sekler talat, men efter den genomförda inre restaureringen har den tillförts nya röster som med sprödare toner berikat den och som kommit rummet att sjunga. Den som är lyhörd och känslig, kan ana, att detta beror på en mängd samverkande faktorer. Bland andra, att en speciell karaktär av ljusföring låter väggytornas, valvens och pelarnas struktur mjukt framtona. Genom hantverksskickligt varierade ytor förtonas skuggor och dagar. Före restaureringen var kyrkorummet överfyllt med tunga bänkkvarter, inramade av skärmar, och pelarbaserna stod inklämda som i bås. Græbes arkitektoniska grundsyn har gjort, att Lunds domkyrkas interiör numera framstår i en renhet och klarhet, som det måste vara angeläget att bibehålla.

Den djupa inlevelse i det romanska rummets krav som Eiler Græbe tillägnat sig under lång tids sysslande med Lunds domkyrkas interiör, gav han praktiskt uttryck för, då han vid restaureringen i stor utsträckning frilade golvytorna. Han var angelägen om att pelarbaser och andra arkitektoniska partier befriades från engagemang av inredningsföre-

mål såsom bänkar och dylikt, för att rummets fundamentala element ostört skulle tillåtas kommunicera med golvytan. Genom frilagda golvytor betonades och befrämjades också det naturliga rörelseschemat för kyrkobesökaren och gångsystemet blev ett självklart rumsligt korsformat uttryck. Det är detta som ligger djupast i den arkitektoniska rumsupplevelsen; den omärkliga regianvisning vi får för vårt spatiala beteende. Detta som ges i rum av hög konstnärlig dignitet, men som nutidsmänniskan förvånansvärt ofta saknar förmåga att uppfatta; även inom kretsar som sysslar med andra andliga angelägenheter. Det skulle för Græbe varit en plåga att få uppleva igenproppningen av nordöstra arkadfältets viktigaste bågöppning och belamrandet av golvytan där, som nyligen skett.

Under förberedelsetiden för den stora restaureringen och under de tider mellan restaureringsplanens godkännande i december 1955 och arbetstillståndets beviljande 1956 lät Græbe sina idéer långsamt mogna och företog studieresor runt om i Europa. Då så småningom de ekonomiska förutsättningarna för de stora arbetena förelåg, vidtog hans prövande av sina idéer. Med största omsorg skedde detta. Efter många och långvariga försök bearbetade han och filade på lösningen, tills han nådde fram till den största enkelhet och självklarhet. För den icke sakkunnige kunde det te sig som om inget problem funnits, då resultatet förelåg.

Ingen anar väl med vilken omsorg exempelvis färgen på fönsterglasen valts, eftersom man inte märker den. Men samspelet mellan den huggna sandstenens ytor och det ljus, som förmedlas genom fönstrens utsökta glas i ganska mörka, svagt varmgrå varierande toner, är exempel på hur skönheten i detta rum vunnit nya dimensioner i vår tid. Detta är också ett exempel på hur tidigare tankar på konstnärligt rikt formade färgfönster efter moget begrundande fick vika för enkelhet och krav på rummets renhet. Det anspråkslösa och försynta men djuplodande i Græbes personlighet har på detta sätt också kommit att framträda i hans sätt att bemästra de fundamentala rumsliga problemen.

Tack vare att domkyrkorådet på arkitektens förslag förvärvade den mark, där sandstenen till domkyrkan hämtats vid dess uppförande, hade man tillgång till samma sten. Mera finns, trots att 800 ton sådan insatts i murarna invändigt vid den senaste restaureringen.

Eiler Græbe hade förmågan att koncentrera sin arbetsinsats för Lunds domkyrka till ett helt och stort grepp om själva kyrkorummet och lyckades också i ett gott samarbete med domkyrkorådet och de granskande

myndigheterna genomföra sina intentioner där. Väl medveten om att kryptan och det västra partiet med de bägge tornen också var i stort behov av åtgärder, sparade han dock dessa problem, liksom frågorna om utformningen av området söder om domkyrkan och den blivande bebyggelsen av denna tomt samt Kraftstorgs planering, till kommande generationer.

Även om den stora restaureringen av Lundakatedralens interiör framstår som Eiler Græbes förnämsta verk bör erinras om att många av Lunds stifts församlingar i Skåne och Blekinge har fått sina kyrkor restaurerade och sina orgelfrågor lösta med arkitektonisk omsorg av Eiler Græbe, som också hänsynfullt och vackert löst många problem gällande kyrkogårdsutvidgningar och byggandet av gravkapell. Om benämningen stiftsarkitekt funnits hade den passat honom.

Eiler Græbe, som avled i december månad år 1976, blev 84 år gammal. Han föddes i Köpenhamn 1892 och var son till direktören Johan Alfred Græbe och Ellen, född Mathisen. Sedan familjen flyttat till Malmö gick han i skola där och tog studentexamen 1910. Därefter gick han i murarlära och fick byggpraktik. Sina yrkesstudier bedrev han vid Konstakademien i Köpenhamn och som utexaminerad arkitekt 1923 gjorde han studieresor i Europa, USA och Främre Orienten samt praktiserade hos bland andra professor Kay Fisker. Från 1922–43 bedrev han arkitektverksamhet i Malmö och 1943–71 i Lund. Sedan han 1930 blivit arkitekt i Kungliga Byggnadsstyrelsen, en numera borttagen hederstitel, tilldelad dem som kvalificerat sig för statliga uppdrag, började han restaurera kyrkor, herresäten och andra byggnader i Skåne, där han också byggde nytt. Bland annat kontorsbyggnader, arbetarbo-städer och skolor samt villor för välsituerade adessläkter och storföre-tagare.

Biskop Rodhe kallade honom 1943 till Lund och placerade honom i domkyrkorådet. Strax därefter efterträdde han Theodor Wählin som domkyrkoarkitekt. En unik befattning som sedan 1870 funnits i Lund, därför att detta stift har en domkyrka med egen ekonomi, grundad på ett stort antal jordegendomar. Avkastningen av egendomarna räcker i dag icke till för att ha kvar den befattning Græbe lämnade 1967.

Redan i sina tidigare arbeten, som var både av profan och kyrklig art, märks den inlevelse i uppgiften, som skulle karaktärisera hela hans gärning. Han kunde i samband med restaureringar av landsortskyrkor och annat manövrera med en självständig säkerhet mellan de båda

Carl-Axel Acking

ytterligheter, som man riskerar att hamna i. Å ena sidan en antikvarisk renodlad pastisch och å andra sidan en ansträngt aktualitetspräglad modernism. Den helhet han eftersträvade fick stöd i ett materialval och en form- och färgbehandling som rörde stor konstnärlig behärskning.

Även om Lunds stift var huvudområdet för hans verksamhet genom ett mycket stort antal restaureringar av kyrkor och andra uppgifter, finner vi också resultat av hans omvårdnad på Gotland och i Småland. Rone och Grötlingebo kyrkor bland de förra och Gårdsby bland de senare är några exempel. Bland hans senaste restaureringsarbeten märks Vä kyrka 1964–66, S:t Petri Klosterkyrka i Ystad 1966–67 och Maglars kyrka 1970–71.

Tillsammans med sin ungdomsvän och kollega Fritz Schlegel ritade han Landskrona krematorium. Bland till vänskapskretsen hörande bildkonstnärer, som han samarbetade med, märks skulptören Gerhard Henning, målarna Paul Høm och Pär Siegård. Den senare fick väl sitt genombrott som kyrkomålare just genom Eiler Græbe. Bland yrkesmålare och byggnadsarbetare stod han högt, inte minst genom förmågan att hävda hantverksmässiga och arkitektoniskt konstnärliga synpunkter inför de ofta nog så besvärliga propåer, som kunde komma genom lokala kyrkomyndigheter och kyrkvårdars tvärsäkerhet. Utan översittarfasoner och bryskhet men genom tålmodigt lirande och övertygande argumentering drevs projekten fram, så att resultatet blev det avsedda.

Under ett stort antal år hade de teologie studerandena vid universitetet förmånen att i sin praktiska utbildning ha Eiler Græbe som förmedlare av den arkitektoniska synen på de kyrkliga byggnaderna och handhavandet av det kulturhistoriska ansvaret därför. Av teologiska fakulteten förärades han utmärkelsen teologie doktor honoris causa 1968. I dag får teologerna klara sig utan tillgång till arkitekt bland lärarna.

Alla de många som haft med Eiler Græbe att göra har haft förmånen få lära känna en ovanlig kulturpersonlighet. Med en stillsamt mediterande framtoning förenade han förmågan att hinna med mycket. Han kunde konsten att vänta och lät då den starka viljan, den konstnärliga skaparkraften och målmedvetenheten döljas bakom en försynt och förnäm förtänksamhet. Denna kunde förbrylla, men den humoristiska glimten i ögat lät ana mycket av människokännande.

Av de arkitekter som gjort bestående insatser i Lunds domkyrka efter Adam van Düren torde Eiler Græbe komma att nämnas bland de främsta.

Gunnar Aspelin

Av Göran Hermerén

Gunnar Aspelin föddes 1898 i Södra Mellby utanför Kristianstad och skulle alltså detta år blivit 80 år. Han disputerade 1925 i Lund på en avhandling om Hegel och blev professor i filosofi i Göteborg 1936. Där verkade han i 13 år, innan han 1949 återvände till sin gamla studentstad som professor i teoretisk filosofi.

Gunnar Aspelin var en allsidig humanist av ett slag som i våra dagar blir alltmera sällsynt. Egna forskningar på många områden och ett äkta intresse för vad hans kolleger forskade om på andra skaffade honom så småningom ett vidsträckt vetande inom humaniora, teologi och samhällsvetenskap, vilket dokumenterades i hans mycket omfattande vetenskapliga produktion.

Hans arbeten innehåller stora översikter och synteser, specialstudier av tänkare från skilda tidevarv samt systematiska diskussioner av teoretiska och metodiska problem. Han bar sin stora lärdom med lätthet och lät aldrig sina skrifter tyngas av en onödigt stor vetenskaplig notapparat. På ett ställe skriver han om John Locke: »Han framlägger sina teorier utan pretentioner med välgörande frihet från allt slags lärdomshögfärd.» Dessa ord kunde lika gärna gällt honom själv.

Till de stora översikterna och synteserna hör »Tankelinjer och trosformer» (2 uppl. 1955), »Tankens vägar I-II» (1958), samt »Världsbilder och livsideal». Det första av dessa arbeten är ett försök till överblick över den nyaste tidens huvudströmningar inom vetenskap, filosofi och religion. Det andra är en framställning av filosofins historia, skildrad mot bakgrunden av den kulturella miljön. I det sista av dessa arbeten konfronteras olika kulturformer med varandra i en komparativ idéhistorisk analys. I samtliga imponeras man av det breda perspektivet, av förmågan att kombinera helhetsperspektiv med detaljrikedom.

I sina filosofihistoriska monografier demonstrerade Gunnar Aspelin

en enastående förmåga att leva sig in i skilda tänkares verk. Hans kanske bästa arbeten i denna genre handlade om så olika tänkare som Locke och Hegel. Hos dem båda fanns drag han intresserade sig för och kunde levandegöra: kunskapskritiken och common-sensefilosofin hos Locke, och helhetsperspektivet och historiefilosofin hos Hegel.

Vid sidan av de stora undersökningarna och synteserna skrev Gunnar Aspelin också en lång rad idéhistoriska specialstudier och essayer. En del av dem har samlats i antologin »Vägarnas möte» (1972). Han skrev inte bara om lärda humanister och filosofer från skilda tider utan också mer systematiska uppsatser om idéhistoriens forskningsobjekt och metodik, och i en av de viktiga uppsatserna i denna antologi försöker han just precisera förhållandet mellan idéhistoria, filosofins historia och fackvetenskapernas historia. På många sätt försökte Gunnar Aspelin också stödja och befrämja idéhistorisk forskning i Sverige och inte minst i Lund.

En av Gunnar Aspelins tidigare skrifter är »Utgångspunkterna för Hugo Münsterbergs värdelära» (1929). I detta arbete analyseras några ledande idéer i Münsterbergs filosofi och deras förutsättningar. På många sätt är detta ett intressant arbete; i varje fall för sin tid måste det betecknas som klart analytiskt, och i flera senare (delvis opublicerade) skrifter behandlade Gunnar Aspelin analytiska och systematiska problem, t.ex. kritik av fenomenalismen inom positivismen. En del av dessa kritiska idéer skymtar också i hans inledning till Ayers »Foundations of Empirical Knowledge».

Under sin tid som professor befrämjade Gunnar Aspelin också på olika sätt den analytiska filosofins utveckling. På hans seminarier diskuterades under den tid jag var hans elev t.ex. böcker av Hans Reichenbach, Peter Geach och Willard van Orman Quine. Han stimulerade och uppmuntrade också dem – och det var många – som ville arbeta med analytiska frågor. Men samtidigt är det också klart att han inte utan vidare ville identifiera filosofi med analytisk filosofi. Hur han såg på filosofins uppgift framgår t.ex. av följande avslutande passus i »Tankens vägar», del II:

Den [filosofin] har att klargöra de principer, som vetenskaperna bygger på, och därvid måste den taga lika mycket hänsyn till humaniora som till naturvetenskaperna. Det stränga krav på klarhet och precision, som den logiska empirismen och besläktade riktningar uppställt, måste tillämpas utan kompromiss. Men det får inte tillämpas med doktrinär ensidighet utan med fördomsfri öppenhet mot alla tankemöjligheter.

Den har också att förstå de aktuella livsproblem som reser sig för varje tänkande människa i den moderna kulturkrisen, att pröva halten av gamla och nya förkunnelser och att skilja mellan sak och sken, mellan det hållbara och det ohållbara.

...

Att se det verkliga som verkligt, det överkliga som överkligt, det är målet för all äkta filosofi i våra dagar som på Buddhas och Sokrates' tid.

Det bör understrykas (eftersom motsatsen ibland tas för given) att detta är en programförklaring som även många positivister och analytiska filosofer i och för sig skulle kunna hålla med om. Också bland dem finns eller fanns det systembyggare, också bland dem forskare som försökte skilja mellan sken och verklighet genom att konstruera beskrivningsmodeller av världen, dvs. försökte inordna specialvetenskapernas resultat på olika områden i motsägelsefria och fullständiga beskrivningar av verkligheten. Även Rudolf Carnaps berömda *Logische Aufbau der Welt* kan ses som ett arbete i denna tradition.

Citatet från Tankens vägar är intressant också i ett annat avseende. Det visar på den centrala ställning vetenskapsteorin enligt Gunnar Aspelin hade inom filosofin. På denna punkt var han helt entydig och konsekvent, långt innan vetenskapsteorin etablerats som ett självständigt ämne i Göteborg och senare i Umeå.

I många av hans skrifter behandlades också vetenskapsteoretiska frågor; ett försök att analysera den historiska begreppsbildningens egenart gjordes redan (1926) i »Historiens problem» och till samma tema återvände han i boken »Tankehistoriens problem» (1970). I den senare redogör Gunnar Aspelin för de metoder han använt och de förutsättningar han utgått från i sina utvecklingshistoriska studier. Den är ett värdefullt bidrag till den ganska magra svenska litteraturen om de humanistiska vetenskapernas teori. När det gäller att främja vetenskapsteorins ställning i Sverige, gjorde Gunnar Aspelin utan tvekan en pionjärinsats, som lätt kommer i skymundan för hans mer omfattande filosofi- och idéhistoriska författarskap.

Som universitetslärare gjorde Gunnar Aspelin också en annan pionjärinsats. Redan som ung docent föreläste han i sociologi i Lund, och även som professor i filosofi i Göteborg undervisade han i sociologi. Sociologi är numera ett väletablerat och självständigt ämne vid alla universitet i Sverige. När den svenska sociologins historia en gång skall skrivas, bör man minnas vad Gunnar Aspelin gjort för att etablera detta ämne i Sverige.

Gunnar Aspelin hade också en annan viktig och värdefull egenskap: förmågan att inta en sorts kritisk distans till modeforeteelser i vetenskapens värld. För även i vetenskapens värld åker kjollängden upp och ner; olika »ismer» och »tiker» avlöser varandra. Var och en av dem innehåller i allmänhet alltid något av värde, men ingen av dem ger hela sanningen. Även elementära insikter i vetenskapernas historia borde uppmana till en viss skepsis mot sådana anspråk på att vara vetenskapens sista ord – och också mot försöken att utdöma tidigare forskargenerationers insatser.

Gunnar Aspelin blev tidigt intresserad av Karl Marx, och under sina sista år var han sysselsatt med ett stort arbete om Marx. På många håll nuförtiden ställs marxismen och positivismen emot varandra och »positivism» tenderar mer och mer att användas som ett skällsord. Något sådant var helt främmande för Gunnar Aspelin, inte bara för att han genom sina filosofihistoriska och systematiska studier visste vilka teser positivisterna omfattade och vilka de inte omfattade, utan också för att han hade förmågan att kunna inta en kritisk distans både till positivismen och till dess kritiker.

I en uppsats med titeln »Positivismen på de anklagades bänk» som trycktes i tidskriften Sociologisk forskning så sent som 1973 diskuteras kritiken av den positivistiska traditionen framför allt i svensk samhällsvetenskaplig debatt. Aspelin är där enligt min mening med rätta kritisk mot positivismens metodmonism, alltså mot försöken att lansera en enda typ av metod som Den Vetenskapliga Metoden. »Måste inte», frågar Gunnar Aspelin, »vetenskaperna söka sig fram på många olika vägar, när de söker kartlägga olika områden av vår rikt nyanserade erfarenhetsvärld?» Men samtidigt tar han avstånd från åtskilliga av de invändningar som förekommer i vulgärdebatten om positivismen. Och här, liksom i sina tidigare skrifter »Karl Marx, samhällsforskare och samhällskritiker» (1971) och »Karl Marx som sociolog» (1972) påvisar Gunnar Aspelin att det också finns en del intressanta beröringspunkter mellan Marx och positivismen.

Under de sista åren av sin tid som professor var Gunnar Aspelin ganska pressad av den tilltagande byråkratiseringen av universiteten. Det administrativa arbetet tog alltmera tid i anspråk och gick ut över forskning och undervisning, som han ju med rätta betraktade som universitetens huvuduppgifter. Men efter sin pensionering 1964 verkade han som fri skriftställare och författade en rad vetenskapliga verk, kanske fler böcker under sin tid som pensionär än många forskare hin-

ner med under en hel livstid.

Gunnar Aspelin var mycket produktiv, som förteckningen (i festskrifterna) över hans samlade skrifter visar. Hans arbetsförmåga var också stor, och hans kapacitet togs i anspråk för många uppdrag innanför och utanför universitetet. Han var Lundagårds förste redaktör, han var med i den radikala kretsen kring D. Y. G. och Clarté och fungerade som idégivare i många sammanhang. Han skrev flera flitigt använda läroböcker, han skrev lexikonartiklar, och ett stort antal bokrecensioner i dagspressen. Han var i flera decennier medredaktör i tidskriften *Theoria* och var också sedan 1960 medlem av Studiekamratens redaktionskommitté. Han var sakkunnig i universitetsutredningen 1945 och har avgivit sakkunnigutlåtanden vid tillsättandet av i runt tal ett dussin professorer i filosofi i Skandinavien.

På sina seminarier samlade Gunnar Aspelin studenter från olika fakulteter och av olika årgångar. Hans intellektuella nyfikenhet var stor. Också hans intellektuella generositet var påfallande. Han var alltid inställd på att söka efter något riktigt och värdefullt i det han lyssnade till eller läste; trångsynt akademisk arrogans stod han helt främmande inför.

Han var alltså öppen för andra tankeströmningar än dem han själv sympatiserade med, men kombinerade denna odogmatiska inställning med krav på intellektuell redbarhet och klarhet. Hans lärdom förenades med ett klart sinne för väsentligheter och med tolerans och vidsynthet när det gällde t.ex. ämnesval för avhandlingsarbete.

Gunnar Aspelin hade ett stort personligt intresse för sina elever. Hans studenter blev ofta hans vänner, och han fortsatte att hålla kontakt med dem efter studietiden. Han var anspråkslös, vänfast och gästfri; han samlade ofta sina studenter i hemmet i Lund eller på Solbacken i Kivik. Upplevelsen av den varma och vänliga atmosfär som rådde i hans hem, blev för många ett minne för livet. De som hade förmånen att få vara hans vänner och elever kommer att minnas honom med saknad och tacksamhet.

Arthur Thomson

Av *Carl-Gustaf Andrén*

Då Arthur Thomson var kansler för rikets universitet föredrogs – berättas det – en gång en skrivelse från skolöverstyrelsen. Skrivelsen innehöll en anmodan att yttra sig över ett förslag till studieplan inom lärarutbildningen och hörde därmed hemma inom universitetsutbildningen. Då föredragningen avslutats, bad Thomson att få skrivelsen, läste igenom den, tog sin penna och skrev tvärs över första sidan: »i detta ärende beslutar jag» samt satte sitt namn under. Föredraganden fick därefter i uppdrag att återsända aktstycket till SÖ. Tillfrågad många år senare om sanningshalten i berättelsen satt han först tyst ett ögonblick men konstaterade sedan lakoniskt: »jag kan inte erinra mig händelsen, men den förefaller inte otrolig».

Berättelsen – sann eller ej – är på sitt sätt representativ för vissa framträdande drag hos Arthur Thomson under hela hans verksamma tid: medvetenheten om det egna arbetsområdet, förmågan att snabbt sätta sig in i ärenden av skilda slag och viljan att fatta avgörande beslut – även snabba sådana – allt egenskaper som gjorde honom ovanligt väl skickad för de stora och ansvarsfulla uppgifter, som successivt pålades honom under en lång följd av år inom samhället som ämbetsman, lärare och forskare.

Den rika utrustningen var uppenbarligen ett arv inte minst från fadern, predikanten inom Svenska missionsförbundet Olof N. Thomson. Både denne och Arthurs mor Sigrid Åkesson tillhörde väckelsens första generation. Redan som 24-åring började Olof Thomson 1876, sedan han återvänt efter några år i USA, att framträda som predikant. Arthur Thomson föddes 1891 i Mönsterås i Kalmar län på hjältekonungen Gustaf II Adolfs dödsdag den 6 november och fick såsom andra förnamn i väckelsens anda det bibliska namnet Natanael, »Gud

giver». Fadern var då predikant i Mönsterås men blev 1898, efter några år i Södertälje, distriktsföreståndare i Kristianstad, därvid karakteriserad som »en ung och duglig kraft».

Endast 17-årig avlade Arthur Thomson studentexamen vid Kristianstads högre allmänna läroverk. Han hade valt reallinjen och gick ut med högsta betyg i sin examen, betyg som varslade om lysande utsikter för den akademiska bana den nyvordne studenten valde. Hösten 1909 skrev Thomson in sig vid Uppsala universitet, där han tillhörde Smålands nation. Bevekelsegrunden till att han valde Uppsala och inte det mer näraliggande Lunds universitet synes ha varit önskan att få studera under den berömde historieprofessorn Harald Hjärne. Det blev alltså inte naturvetenskaperna som fångade hans intresse trots inriktningen i skolan utan i stället humaniora och han ägnade sig först åt historia. Samtidigt därmed kompletterade han sitt studentbetyg med latin – en nödvändig förutsättning på den tiden för studier i ämnet historia. Universitetsstudierna under bl.a. historikern Sven Tunberg innefattade förutom historia också geografi och statskunskap och ledde 1915 till både fil. kand. och fil. lic. examina. Redan 1912 hade Thomson emellertid övergått till att bli deltidstudierande. Hösten detta år blev han nämligen anställd vid Önnestads folkhögskola nära Kristianstad som lärare i historia, geografi, stats- och kommunalkunskap samt matematik.

I Arthur Thomsons långa och aktiva verksamhet urskiljer man lätt olika perioder, var och en präglade av den huvuduppgift som då åvilade honom. Samtidigt kan man inte undgå att lägga märke till hur han tydligen alltid haft en enastående förmåga att utan svårighet kombinera flera arbetsuppgifter på ett fruktbart sätt. Sina grundläggande universitetsstudier förenade han såsom redan nämnts med krävande ämnesläraruppgifter vid Önnestads folkhögskola och fortsatte därmed i stort sett till disputationen 1923. Till den första perioden hör också docent-åren, också de präglade av dubbelarbete genom uppdrag främst inom folkbildningsarbetet: föreläsningsskonsulent, riksstudieledare för ABF, föreståndare för centralbyrån i Lund för populärvetenskapliga föreläsningar. Samtidigt gav sig Thomson också in i politiken och blev först stadsfullmäktig i Lund 1927–29, senare riksdagsledamot (s) i andra kammaren 1929–32.

Sin aktivitet i riksdagen ägnade Thomson energiskt och målmedvetet framför allt frågor rörande universitet, skolväsende, folkbildning och bibliotek. I debatten 1929 om åtgärder mot arbetslöshet bland blivande lärare underströk han att det givetvis ligger »i samhällets intresse att

icke tillströmningen till de lärda banorna blir alltför stor». Bedömningar utifrån läget på arbetsmarknaden, som han senare skulle ägna mycket av sina krafter åt, lyser klart igenom då han framhåller att det inte är ett »intresse för samhället att utbilda ett mycket större antal personer än som kan vinna anställning».

Med liv och lust gav han sig in i debatten om det akademiska befordringsväsendet, vars omläggning diskuterades vid riksdagen 1930. Med instämmande i förslaget från första tillfälliga utskottet, som han själv tillhörde, hävdade han att sakkunniginstitutionen var »den viktigaste garantin för att vetenskapliga och objektivitetens krav skola iakttagas». Det är därför viktigt att »tillse att de sakkunniga utses på ett sådant sätt att man har största möjliga garanti för att objektivitetens och rättvisans krav bli tillgodosedda». I linje härmed pläderade han för att de sakkunniga också skulle vara närvarande vid den slutliga behandlingen av ett tillsättningsärende, en ordning som först 45 år senare genomfördes. Den rigorösa noggrannhet som kom att präglade hans egen handläggning av befordringsärenden under kanslerstiden har han alltså teoretiskt grundlagt på ett tidigt stadium.

År 1923 framlade Thomson det omfattande resultatet av sina lärda mödor i sin gradualavhandling »Grundskatterna i den politiska diskussionen 1809–1866. Ett bidrag till lantmannapartiets förhistoria». Avhandlingen utgjorde emellertid bara en första del kring detta problem för tiden 1809–1823 och bar undertiteln »De grundläggande principdiskussionerna 1809–1823 rörande frågorna om all jords lika beskattning och avskaffandet av grundskatterna». Doktorsavhandlingen visade klart Thomsons forskarbegåvning och forskarinriktning. Hans historiska begåvning kommer till uttryck inte minst i den inledande historiska delen som är en utomordentligt initierad och komprimerad framställning om grundskatteväsendets uppkomst. Fakultetsopponenten docenten Fredrik Lagerroth karakteriserar honom i sin recension påföljande år som en »historiker av rang». Avhandlingen visar hur väl förtrogen Thomson var med hela den kamerala sidan av problemet samtidigt som han låter den bärande principdiskussionen få komma till sin rätt och därmed också belyser frågans parlamentariska aspekt. Genom att skildra opinionen har Thomson också vidgat sin framställning utöver själva grundskattefrågan och påvisat hur miljö och atmosfär vid tidpunkten för det nya statsskickets införande och tiden närmast därefter varit starkt påverkande komponenter också i grundskattefrågan. Lagerroth talade i sin recension också om en »imponerande arbetsprestation»

och »ur kvalitativ synpunkt ett betydande verk». Recensenten är dock kritisk mot avgränsning och bestämning av problem. Kanske något överraskande klandrar han författaren för hans obenägenhet att ta position i den strid han skildrar. Det sammanfattande omdömet är emellertid att avhandlingen är »resultat av sällsynt gedigen och samvetsgrann forskning samt mindre vanlig tankeenergi» – ett omdöme som stått sig väl och allttjämt äger sin giltighet. Att Thomson erhöLL docentur på avhandlingen var ganska självklart.

Efter disputationen blev Thomson docent först i finanshistoria – troligen den ende med denna ämnestitel – och senare, 1927, i statskunskap. Som universitetslärare – docent och tf. professor – utvecklade han i olika undervisningsformer sitt ämne. I en återkommande propedeutisk kurs gav han den grundläggande utbildningen om det svenska statsskickets utveckling efter 1809. Seminarieövningarna – en då delvis ny form som gav tillfälle till arbetsuppgifter och diskussioner – behandlade enligt universitetskatalogen helt allmänt »statskunskap». Vetenskapliga föreläsningar – den klassiska undervisningsformen – höll Thomson regelbundet under dessa år. Till att börja med ägnade han sina föreläsningar åt problem i anslutning till avhandlingen, såsom de politiska och ekonomiska åskådningarna i Sverige under 1800-talets förra del, det svenska statsskickets utveckling efter 1809 och den svenska finansförvaltningens utveckling efter 1809. Under de senare åren av denna period tog Thomson upp ett annat ämnesområde och gav vidgat utrymme åt svensk kommunalförvaltningshistoria liksom åt svensk statsrätt. Intresset för kommunalkunskapen hade säkerligen sina rötter bl.a. i Thomsons lärargärning i Önnestad. Det möter också i hans recension av Ragnar Gullstrands doktorsavhandling Bidrag till den svenska sockensjälvstyrelsens historia under 1600-talet. Thomson som var fakultetsopponent, ger sig i sin recension in på en aktiv diskussion av material och resultat. Han vill vidga perspektivet så att de kyrkliga frågor, som Gullstrand behandlar, inte får framstå som isolerade utan insatta i sitt samhälleliga sammanhang – först då blir det möjligt att förstå dem på ett rätt sätt.

Arbetet med frågorna om sockensjälvstyrelsen liksom engagemang i kommunalpolitiken har möjligen gett Thomson inspiration till att syssla med den svenska kommunallagstiftningen. Samtidigt som han ger sig in i kommunalpolitiken i Lund föreläser han om kommunalförvaltning. Från denna tid föreligger också två opublicerade manuskript »Grunddragen av den svenska sockenlagstiftningens utveckling 1723–1809» och »Till-

komsten av 1817 års förordning». Ett parti av den första publicerade Thomson först 1927 och senare 1959 med titeln »När ett komma gjorde två till tre. Ett bidrag till vår kommunallagstiftnings historia». Den lilla uppsatsen ger en intressant förklaring till att antalet sockenstämmor uppfattades ändrat från två till tre och ger samtidigt en inblick i relationen mellan lagstiftning och praxis.

Under docentåren publicerade Thomson 1926 artikeln »Liberal. Några anteckningar till ordets historia». Själv satte han senare i livet denna uppsats mycket högt. Skarpsinnigt och odiskutabelt visar författaren här hur den politiska termen liberal i franskt språkbruk övertagits från engelskan vid 1800-talets början och belägger dess användning i svensk politisk debatt 1809, vilket antagligen skett under inflytande från Frankrike. Därmed har han också helt lyckats avvisa gängse internationell uppfattning att termen kommit i bruk först i Spanien 1810.

Enligt samstämmiga vittnesbörd var han en ovanligt inspirerande, generös och pliktmedveten universitetslärare. Från honom utgick också betydelsefulla impulser som gav uppslag och inriktning åt flera elevers forskningsarbete.

Den andra perioden spänner över de båda innehållsrika decennierna 1930- och 1940-talen. Under denna tid kom Thomsons eminenta administrativa och organisatoriska begåvning och effektivitet att tas i anspråk för utomordentligt ansvarsfulla uppgifter inom samhället. Det började med hans uppdrag som undervisningsråd 1931 och hans engagemang året därpå i statens arbetslöshetskommission, där han under en följd av år beklädde allt högre poster för att 1940 bli ordförande och chef för den då omorganiserade statens arbetsmarknadskommission, en uppgift som han innehade till 1946. Redan 1939 hade han utnämnts till landshövding för Malmöhus län men var tjänstledig åren 1940–46 just för sitt arbete inom arbetsmarknadskommissionen.

Thomsons insatser i arbetslöshetskommissionen, senare arbetsmarknadskommissionen, präglades av praktisk realism med förmåga att inte hemfalla åt formell byråkrati. Ungdomsarbetslösheten i början av 1930-talet synes ha fått en snabb lösning mycket tack vare hans insatser. Den 16 januari 1934 tillsattes särskilda sakkunniga rörande ungdomsarbetslösheten. Thomson blev ordförande och i direktiven framhölls att utredningsarbetet »torde bära bedrivs med all möjlig skyndsamhet», en anmaning som verkligen följdes. Rekordsnabbt, redan den 29 mars samma år framlade de sakkunniga ett digert och faktaspäckat betänkande rörande åtgärder för bekämpande av ungdomsarbetslösheten med

bl.a. förslag om betydande utvidgning av utbildning och kursverksamhet som ett led i att skapa bättre förutsättningar för ungdomar att finna arbetsuppgifter och med ställningstagande till s.k. frivillig arbetstjänst, förslag som också fick ligga till grund för beslut.

I samband med omorganisationen av arbetsmarknadskommissionen framträdde dess nye chef och ordförande vid flera tillfällen med presentation av problem och program. Thomson utgav också en sammanfattande framställning härom i skriften »Arbetsmarknadens reglering», 1940, där han med stor sakkunskap tecknade bakgrunden – hans historiska sinne förnekar sig inte – och fixerade arbetsuppgifterna. I skriften klargör han hur rådande arbetsmarknadsproblem rymde de svåra frågorna om arbetsförmedlingstvång och tjänsteplikt, dvs. överflyttning från överflöds- till bristområden. I stället för tvångsåtgärder, som han själv var negativ till och såg som en sista utväg, var det enligt honom »otvivelaktigt effektivare att försöka med utbildnings- och omskolningsåtgärder». Av humanitära skäl ställde han sig också negativ till varje tanke på en allomfattande reglering av arbetsmarknaden genom exempelvis tvångsdirigering av tillgänglig arbetskraft. Boken avslutas också med den personliga deklarationen: »en *total* reglering av arbetsmarknaden kunna vi nämligen enligt min uppfattning inte åstadkomma på ett vettigt sätt – i varje fall passar en sådan inte oss».

Under de senare åren i arbetsmarknadskommissionen var Thomson den som framsynt planerade och drog upp riktlinjerna för hur arbetsmarknadsfrågorna skulle kunna lösas, när kriget skulle upphöra och en ingripande omställningsprocess måste ske.

Under 1930- och 40-talen blev Thomson också hårt ianspråktagen för en rad utredningsuppdrag inom vitt skilda områden, såsom social försvarsberedskap, högre socialvetenskaplig och social utbildning, näringslivets lokalisering, markutredningen, samarbetet mellan Lunds universitet och allmänna sjukhuset i Malmö, regler för anordnande av beredskapsarbete, länsstyrelseutredningen och investeringskommittén.

Trots sin starka inriktning på förvaltnings- och ämbetsmannauppgifter höll Thomson kontinuerlig kontakt med både utbildning och forskning. Han var således styrelseordförande för socialinstitutet först i Stockholm 1940–47 och därefter i dess sydsvenska motsvarighet 1947–51. Likaså påtog han sig ordförandeskapet i det nyinrättade samhällsvetenskapliga forskningsrådet 1947, ett uppdrag som han fullgjorde med stor insikt och målmedvetenhet ända fram till 1959.

I årsavslutningstalen vid socialinstitutet i Stockholm tar Thomson i

flera fall tillfället i akt att principiellt klargöra sin syn på viktiga frågor som berör utbildning och forskning. Han understryker således 1940 – med underförstådd anspelning på rådande krissituation – skyldigheten för de nyexaminerade att använda sina kunskaper »för att skilja slagord från fakta». År 1943 framhåller han hur de som lämnar institutet i många fall kommer att få framträdande platser i samhället, platser som ger maktpositioner och att det då är viktigt att »erkänna också andras rätt att bestämma» – kanske en självvrannsakens eftertanke från en man som själv under en lång följd av år redan suttit i ovanligt betydelsefulla och inflytelserika maktpositioner. Sin uppfattning om lärar- och forskaruppgiften inom högskolan formulerade han i sitt tal 1944 med orden: »det är vårt privilegium att lärarna vid våra högskolor inte till- och av-sättes med hänsyn till politisk uppfattning, att de ha att meddela undervisning, inte propaganda, att de ha rätt och plikt att forska fritt».

Redan 1939 utnämndes Thomson såsom ovan nämnts till landshövding i Malmöhus län men var tjänstledig 1940–1946. Det är inte underligt att viss otålighet gjorde sig gällande i länet, som saknade sin hövding men man måste där erkänna att hans insatser i arbetsmarknadskommissionen kanske var viktigare för landet såsom helhet. Sedan han väl tillträtt lade han ner ett mycket initiativrikt och energiskt arbete inom länet till stor nytta för såväl kulturella som förvaltningsmässiga frågor. Under denna tid började han dessutom att på nytt ta upp sin egen forskningsverksamhet och universitetsbiblioteket i Lund fick se honom bland raden av forskare.

Den tredje perioden inleds med att Thomson 1952 utses till kansler för rikets universitet, enligt dåtida ordning vald av representanter för universiteten. Den nya post han nu kom att bekläda, erhöll han tack vare sitt starka engagemang redan under tidigare år i frågor som rörde utbildning och forskning. Kanslersperioden kom att präglas av utomordentligt stor aktivitet och betydande insatser för förnyelse av högre utbildning och forskning. Genomgripande reformer utfördes på praktiskt taget samtliga områden som låg under kanslerns myndighet. Personligen deltog Thomson i det omfattande revisionsarbetet med examensstadgorna. Redan 1953 kom stadgan för filosofiska examina, utarbetad i samverkan med professor David Hannerberg. Mot bakgrund av bristsituationen på lärarsidan sänktes i denna stadga antalet betygsenheter i examen från sju till sex och samtidigt infördes den nya fyrbetygsenheten. År 1955 kom stadgorna för medicinska och teologiska examina. Den sistnämnda, för vars tillkomst biskop Anders Nygren och

professor Sven Kjällerström var huvudansvariga, innebar en radikal omläggning av studiet också här med en anpassning till lärarutbildningens behov. Slutligen 1958 förelåg ny stadga för juridiska och samhällsvetenskapliga examina. I samtliga fall utarbetades de nya stadgorna i direkt samverkan med företrädare för universiteten. Som ett andra led i arbetet genomfördes en samordning och formell anpassning av de lokala ämnesstudieplanerna till stadgorna, en delvis hårdhänt revision, som ledde till 1957 års mall för studieplaner vid filosofisk fakultet. De personliga satsningarna från Thomsons sida i detta omfattande arbete tog sig bl.a. uttryck i ett stort antal ämnes- och fakultetskonferenser anordnade i kanslerns regi. Han fann uppenbarligen ett stort nöje i att själv leda dem effektivt och rationellt och hans förvaltningstekniska skicklighet kunde inte undgå att väcka beundran. Som kansler framträdde han på en gång som de svenska universitetens kraftfulle beskyddare och talesman gentemot högre myndigheter och samtidigt som tuktomästaren av samma universitet, vilkas rektorer och övriga representanter också fick pröva på vad hans chefsskap innebar.

Under de arbetstyngda åren som kansler började Thomson metodiskt att forska igen. Som nämnts hade han redan som landshövding tagit upp denna verksamhet. År 1950 publicerade han i festskriften till Fredrik Lagerroth en artikel om frihetstidens prästvalslagstiftning. Därmed anknöt han till ett problemkomplex som han sysslade med mer än 20 år tidigare i uppsatsen om »Andreas Rydelii memorial vid 1738–39 års riksdag». Resultatet av forskningarna kring detta problem framlade han i en större undersökning redan 1951 under titeln »Studier i frihetstidens prästvalslagstiftning». I sin spännande framställning klargör Thomson utvecklingen i de olika parternas inflytande vid prästtillsättningar och hur denna ledde fram till tremannaförslaget och rätten att kalla fjärde provpredikant och samtidigt tillgodosåg församlingar eller domkapitel eller kungamakt. Av särskilt intresse är den klarläggande framställningen av utvecklingen beträffande rösträtten, där spänningen är tydlig mellan kravet på demokratiska principer och koncentration till ägandet av jorden. Den graderade röstskalan, som blev ett resultat härav, kom sedan att behärska såväl borgerliga som kyrkliga val fram till 1900-talets början. Drygt 20 år senare – 1974 – fick ovannämnda undersökning sin fortsättning i »Fortsatta studier i frihetstidens prästvalslagstiftning. 1731–39». I denna redovisar Thomson praxis och tillämpning av 1731 års bestämmelser som bakgrund till beslutet vid riksdagen 1738–39 och diskussionen om lottningen som »valprincip». Med sina

båda undersökningar kring samma huvudtema har Thomson gett klarläggande och intressanta inblickar också i ståndssamhällets uppbyggnad och funktion. Undersökningen om prästvalslagstiftningen inledde den period i Thomsons författarskap som kom att inriktas på rättshistoriska studier. Redan 1953 utkom skriften »Till frågan om 1731 års kyrkoordningsförslag», också den ett resultat av trägna arkivstudier. Här belyser han inte endast tillkomsten av förslaget utan också den eklestiska deputationens arbete liksom en rad andra frågor som sammanhänger med lagförslaget.

Historiskt perspektiv och ovanlig erfarenhet som ämbetsman utgör bakgrunden till den betydelsefulla artikeln »På nådigste befallning» (1956), där Thomson behandlar administrativ praxis och rutin på ett speciellt beslutsområde inom statsförvaltningen från 1600-talet fram till nutiden. Han följer här användningen av det citerade uttrycket och kan med stor insikt klarlägga konstitutionell utveckling och tillämpning vad gäller departementschefers möjligheter resp. begränsningar att själva bestämma i vissa frågor. Med intressanta och fängslande exempel belyser Thomson här ett centralt författningsproblem.

I förhållande till gradualavhandlingen hade Thomson börjat söka sig tillbaka i historien. Hans intresse hade också alltmer inriktats på ett nytt stort problemkomplex. I en föreläsning inför Kungl. humanistiska vetenskapssamfundet i Lund redovisade han 1954 huvuddragen och huvudresultaten av en mycket omfattande undersökning om olika straffformer, benämnd »Pliktpall och straffstock». Därmed hade han också angett riktpunkten för sitt forskningsarbete under en 20-årsperiod. Visserligen kom han att publicera en del mindre uppsatser, som låg utanför detta område, såsom »Johan III och stadfästelsen av 1571 års kyrkoordning» (1965) – där han ger en skarpsinnig lösning av KO:s rättsliga status – och »Morgongåva enligt appendix till 1608 års edition av Kristoffers landslag» (1964) men hans övriga produktion ansluter sig nära till det rättshistoriska huvudproblemet. Tanken att framlägga en enda övergripande undersökning om de nämnda straffformerna övergav han och publicerade till att börja med 1960 »Barnkvävningen. En rättshistorisk studie», ett digert arbete som spänner över tidrymden från de medeltida landskapslagarna till 1800-talets slut. Med användning av ett mycket stort och tidigare outnyttjat material, inte minst synnerligen belysande rättsfall, sätter Thomson in problemet i ett större samhälleligt sammanhang.

Thomson pekar på den urgamla principen att barnkvävning av våda

hörde under kyrklig och inte under världslig rätt. Framställningen visar sedan hur under historiens gång just denna princip blev anledning till maktkampen mellan världsliga och kyrkliga myndigheter t.ex. om rätt forum, om kyrkoplikten – dess utformning och vilka som skall undergå den – och den uppenbara skriften. Inte minst klargörande är undersökningen om den uppenbara skriftens utveckling. Ursprungligen avsedd att vara en akt varigenom den felande försonades med församlingen, utvecklades den till att uppfattas som ett fruktat kyrkostraff, något som ledde till en ödesdiger sammanblandning av uppenbar skrift och kyrkoplikt. I konflikten mellan världslig och kyrklig makt är det enligt Thomson den humana inställningen som utgör drivkraften i kyrkliga myndigheters strävan att förhindra att barnkvävning av våda skulle överföras till världslig myndighet och därmed kriminaliseras.

Undersökningen om barnkvävningen omfattar främst straffrättens historia men innehåller också viktiga bidrag till rättshistoria, kyrkohistoria och kulturhistoria. Under de kommande åren publicerade Thomson ett flertal större och mindre arbeten rörande det omfattande straffformsproblemet. Till dessa hör »Stöld av annans hustru» (1963) – ett debattinlägg i en då pågående diskussion om tolkning av lagbestämmelser – »Otidigt sängelag» (1966), »Hävdande under äktenskapslöfte» (1967) och »Från horpall till tjuvpall» (1967).

År 1972 utger Thomson sitt stora över 400 sidor omfattande arbete »I stocken. Studier i stockstraffets historia». I företalet påpekar han att han egentligen avsett att skriva en avhandling som behandlade de båda skamstraffen – plikt-pall och stockstraff – men att han varit tvungen att begränsa sig till »en separat framställning om stockstraffet».

Thomson ställde som sin uppgift att undersöka stockstraffets roll inom straffrätten. Han bygger sin framställning på ett mycket omfattande material och den svenska utvecklingen sättes genomgående i relation till motsvarande förhållanden på europeisk mark främst från Norden och Tyskland. I inledningen ger författaren definitioner och begreppsbestämningar för att söka fixera och klarlägga stockstraffets avgränsning. Med ett rikhaltigt bildmaterial belyser han bibeltexter som handlar om stockstraffet. I ett särskilt avsnitt behandlas stocken i de religiösa bildframställningarna. Under ständiga utblickar till andra länder låter författaren läsaren sedan följa stockstraffets utveckling och tillämpning i svensk lagstiftning. Han understryker därvid att stocken ej var skamstraff i Sverige under medeltiden utan kan beläggas först genom KO 1571. Det hör där liksom under 1600-talet till skoldisciplinen. Först

1687 kom en föreskrift om att det vid varje kyrka skulle finnas en stock. Straff i stocken utmättes för eder och svordomar om vederbörande icke kunde betala ålagda böter. Det utvidgades under början av 1700-talet till ytterligare mål. I 1734 års lag spelar det en undanskymd roll men i praktiken utvidgades bruket och straffet utgjorde ett betydelsefullt korrektionsmedel. Efter att alltmer ha kommit ur bruk under början av 1800-talet avskaffades stockstraffet vid 1840–41 års riksdag.

»I stocken» är ett utomordentligt grundligt standardverk. Det insamlade materialet är synnerligen omfattande och har en stor bredd, där författarens beläsenhet och detaljkunskaper om lagmaterialet i framför allt Sverige är imponerande.

För sina betydelsefulla insatser på olika områden erhöll Thomson höga utmärkelser. På det vetenskapliga tillerkändes han hedersdoktorat i tre fakulteter – teologisk, juridisk och medicinsk, de båda första för sina betydande forskningsarbeten inom resp. fakultets område och det tredje för sina insatser för medicinsk forskning och utbildning, dels såsom kansler, dels såsom ordförande i medicinska forskningsrådet. Han blev därmed ett unicum, som till sitt namn kunde foga titeln »doctor quattuor facultatum» i den mån han icke såsom serafimerriddare och därmed en av »rikets herrar» enbart titulerades »herr Thomson».

Arthur Thomson var i hela sin framtoning ämbetsmannen, väl medveten om att det pålagts honom ovanligt stora och ansvarsfulla uppgifter, som han genom sin personliga utrustning ägde kapacitet att lösa. Därför ställde han också utomordentligt – nästan hänsynslöst – stora krav på sig själv. Också hans personal blev snart medveten om de krav han ställde på den men fick samtidigt uppleva solidariteten från chefens sida och omvittnar gärna hur självklart chefsskapet framstod just genom Thomsons kunskaper och begåvning.

I Thomsons forskargärning möter samma egenskaper. I sina undersökningar skyr han ingen möda för att söka lösa det uppställda problemet. Starkt kritisk mot allt slarv, bristande akribi och i än högre grad mot ensidighet och försnävning av problem tillämpade han också dessa principer rigoröst på sitt eget arbete. I brevväxling i samband med tillkomsten av ett av hans under senare år tillkomna arbeten frågar han med anledning av några smärre fel i manuskriptet »om jag gör rätt i att envisas med att göra vetenskap». Det är en reflexion som man inte genast förknippar med forskaren och ämbetsmannen Arthur Thomson men som måste finnas med för att bilden av honom skall bli rättvisande.

Klara Wijkander

Av Bertil Ejder

Vetenskaps societetens stiftande ledamot sedan 1940 fru Klara Wijkander f. Kock avled den 25 september 1977 i Lund. Hon var född den 28 november 1888 och således vid sin bortgång nära 89 år gammal.

Detta är i kortaste form meddelandet om en förlust som i höstas drabbade Societeten. Men det är mycket mer än så. Det är ett tillkännagivande, att en av de sista representanterna för det lärda Lund från tiden före det första världskriget har lämnat oss. För dem som kände Klara Wijkander närmare verkar det som om vi hade förlorat en ankargrund, som vi till nyligen var lyckliga nog att ha.

Klara Wijkander var dotter till professor Axel Kock, på äldre dagar vårt universitets rector magnificus (1911–1916) och själv Societetens hedersledamot från 1924. Hennes moder var dotter till förste teologie professorn och domprosten Carl Olbers. Hennes rötter gick alltså mycket djupt ner i den skånska myllan. Vid dotterns födelse var Axel Kock docent i nordiska språk vid Lunds universitet. Sitt andra dopnamn, Severina, fick flickan efter den doktor Oscar Severin Edvard Ström, provinsialläkare i Skytts härad, som var den ene av den unge Axel Kocks förmyndare då hans föräldrar tidigt hade gått bort. Doktor Ström skattades mycket högt i familjen Kock.

Redan 1890 blev Axel Kock professor i sitt ämne vid den då nygrundade Göteborgs högskola och samtidigt dess rektor. På ett – som det senare skulle visa sig – karakteristiskt sätt var Klara Kock alltså mycket tidigt både lundensare och göteborgare. Då Axel Kock redan 1893 återvände till Lund som privatlärare, bekymrad över sin sviktande syn, som åtminstone enligt hans egen tro inte for väl av tillvaron i Göteborg, följdes han givetvis av sin familj.

Det är inte särskilt mycket den större yttrevärlden vet om Klara

Kock under denna tid. Hon var tydligvis ett under av receptivitet och mogenhet, därom vittnar hennes hågkomster på äldre dagar. – Hon utexaminerades 1909 från Privata högre lärarinneseminariet i Stockholm.

I Axel Kocks korrespondens skymtar redan tidigt medlemmar av den framstående släkten Wijkander. Där ser man bland andra översten vid Värmlands regemente, sedermera generalmajoren Theodor Wijkander, och där uppträder rektorn vid den läroanstalt, som numera kallas Chalmers tekniska högskola, astronomiprofessorn August Wijkander.

Klara Kock blev 1910 maka till dåvarande ombudsmannen i Brand- och Lifförsäkrings-A.B. Svea i Göteborg, sedermera assuransdirektören Theodor Wijkander, och blev för andra gången göteborgare. Därmed inleddes en period i hennes liv, kännetecknad av, utom representationsplikter, ett mångsidigt och fruktbart socialt arbete. Ty det var naturligtvis inte förenligt med en så verksam och utåtriktad natur som Klara Wijkanders att stanna inom väggarna av ett hem, låt vara att detta var stort och erbjöd många krävande uppgifter.

Om Klara Wijkanders omfattande och mångsidiga verksamhet på de antydda fälten kan mycket sägas och har i olika sammanhang också sagts. Man bör här kanske i första hand nämna hennes insatser inom den viktiga föreningen Barnavärn. Denna upprättade ett par hem för ogifta mödrar, med särskild avsikt att dessa skulle lära sig att väl vårda sina nyfödda barn, varjämte föreningen främjade utbildningen av småbarnssköterskor. Denna verksamhet av pionjärkaraktär har sedermera övertagits av den offentliga sociala omsorgen.

Det kan vidare antecknas, att Klara Wijkander skänkte av sina krafter till Centralrådet för halvöppen barnavård, styrelsen för Göteborgs förskoleseminarium samt den filantropiska föreningen Genom eget arbete. Överallt beklädde hon mycket framskjutna poster, som hennes kunnskap och hennes ledaregenskaper snabbt förskaffade henne.

Själv har hon fört pennan i den instruktiva artikeln »En återblick på 'Föreningen för barnbespisning och skollovskolonier i Göteborg' verksamhet», i denna förenings Minnesskrift 1886–1966. Hon tillhörde föreningen, startad 1890, under många år, ända från 1919, och var en av dess drivande krafter. I den nämnda artikeln visar sig såväl hennes överblick och kunnskap i administrativa ting som hennes sinne för de små konkreta problemen.

Något artskilt härifrån var hennes arbete inom Göteborgskretsen av Fredrika Bremerförbundet, vilken hon var med om att starta. Kollegor

där har vittnat om den ledande roll hon spelade, inte bara under åren 1940–47, då hon var ordförande i kretsen. Också under andra perioder hade medlemmarna tillfällen att lyssna till henne, då hon talade om gammalt och nytt, belysande det utifrån sina egna rika erfarenheter. Arbetet i kretsen var naturligtvis till icke ringa del praktiskt och har inte avsatt överväldigande många spår i protokollen i de olika sektionerna.

Men de redan i föräldrahemmet grundlagda lärda instinkterna tog sig också uttryck. År 1937 utkom i Göteborg första delen av den numera långa och ytterst välenommerade skriftserien »Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning». På insidan av främre omslaget står: »Tryckningen av Meijerbergs arkiv för Svensk Ordforskning, I, har till väsentlig del bekostats av assurancesdirektör och fru Theodor Wijkander.» Det är inte särskilt svårt att gissa, vems ande det är som svävar över denna vackra gärning till svensk språkvetenskaps fromma.

Typisk för den generösa inställningen till vetenskapen är också följande, kanske mindre kända förhållande.

Då Axel Kock år 1928 hade lett den auktoritativa tidskriften »Arkiv för nordisk filologi» i fyrtio år, frånträdde han på eget initiativ redaktörskapet. Klara och Theodor Wijkander gjorde då till Lunds universitet en mycket betydande donation, som bildar »Axel Kocks fond för nordisk filologi» och vars avkastning skulle möjliggöra det fortsatta utgivandet av Arkivet. Arrangemanget består alltjämt och antydes på varje häftes omslag och titelblad.

Det skall f.ö. nämnas, att Klara Wijkander på liknande, ofta ännu mer diskreta sätt ekonomiskt understödde vetenskapen. Hon hade själv inte från början fått ägna sig åt den, men den stod hennes hjärta nära. Stödjande hedersledamot i Kungl. Gustav Adolfs Akademien var hon sedan 1952.

En senare insats av liknande slag gjorde Klara Wijkander så sent som 1975, mindre än två år före sin bortgång. Hon instiftade då för Vetenskaps societeten i Lund en fond som bär Axel Kocks namn. Ur denna fond skall Societetens styrelse varje år utdela en belöning till en yngre forskare inom de språkliga ämnena vid Lunds universitet. Såväl kapital som ränteavkastning skall vara förbrukade efter tjugo år.

Bland Axel Kocks många efterlämnade brev (i Lunds universitetsbibliotek) finns ett par, där man erfar hur vänner till honom hjälper till att i Arild spåra upp en lämplig sommarbostad för den Kockska familjen. Hur länge dessa sommaruppehåll pågick, vet minnestecknaren inte

säkert. Också andra medlemmar av den lundsiska intelligentian hade f.ö. vid denna tid hittat vägen till det idylliska Arild. Under första hälften av 1930-talet tillkom nu det vackra och välutrustade hus, som blev familjen Wijkander-Kocks sommarbostad. Många av familjens vänner inom vetenskapen har där under årens lopp haft sin gång. En mängd av Societetens medlemmar bevarar helt visst i tacksamt minne en eftermiddag i september 1971, då vi var Klara Wijkanders gäster i Arild. Det var dagen för den traditionella höstutflykten, mot vanligheten inte gynnad av vädrets makter. Man hade i kall blåst strövat omkring på Kullaberg, värmd endast av – låt vara utmärkta – kåserande föredrag om berget och dess märkvärdigheter. Nere i det Wijkanderska huset väntade emellertid fru Klara den förblåsta skaran. De som var med kommer nog alltid att minnas stunden framför brasan, då man fick höra om Arildstrakten och livet där i äldre tid.

Klara Wijkanders Göteborgstid slutade successivt. Då hennes make Theodor Wijkander hade avlidit år 1948, stannade hon under allt längre perioder i Arild. Sedan länge fångad av natur och kultur på Kullaberg, hennes barndoms och ungdoms stora upplevelse, fortsatte hon alltjämt att studera det från olika synvinklar och gjorde bl.a. för det ändamålet vetenskapliga resor till Lund, påbörjade redan 1940, där hon bland annat gästade Landsmålsarkivet. Hon sökte där stöd för sina tankar, jämförde sina anteckningar med vad som där fanns och utgav slutligen 1957 sitt numera välkända arbete »Ortnamn på Kullaberg». Då detta skrives, planeras tredje upplagan av verket. Det geografiska området är i boken väl avgränsat, namnskatten är av betydande storlek, och undersökningen är gjord med inlevelse och kombinationsförmåga. Man konstaterar, att den sentida turismens och pensionatsgästernas Kullaberg inte är identiskt med det man möter på de gamla lantmäterihandlingarnas blad. Valdemarsgrottan, Palnatokes skränt och allt vad det heter är produkter av turistindustriens strävan att förse denna märkliga naturformation med en historisk-romantisk bakgrund, den äldre verkligheten är en annan och högst jordbunden. Klara Wijkander insåg detta. I hennes bok träder det gamla agrara landskapet fram. Dess namnskatt, här kärleksfullt framlagd och tolkad, är mindre sensationell än den turisterna frossade i men i stället ett talande vittnesbörd om mötet mellan natur och människa. Men även om det hela inte är så eggande och prålande som nationalromantikens Kullaberg med accessoarer, är boken ett bevis på ett ovanligt djupt intresse för en lärorik sak. Det skall också sägas, att den speciella riktning, inom vilken denna

insats faller, alltjämt inte är särskilt starkt omhuldad i vårt land.

Några uppsatser från denna tid i Kullabygd, Kullens hembygdsförenings årsbok, är att betrakta som förarbeten till det större verket.

Efter framgången med Kullabergs ortnamn ägnade Klara Wijkander ortnamnen på Hallands Väderö ett liknande studium. (Ortnamn på Hallands Väderö. I: Sydsvenska ortnamnssällskapets årsskrift 1963–64; också separat.) Även detta ämne är naturligtvis väl värt ett sådant studium. Dock får denna publikation stå tillbaka för den om Kullabergsnamnen. Väderön är mindre än Kullaberg, möjligen också mindre intressant från onomatologisk synpunkt.

Ytterligare en insats av Klara Wijkander är att nämna, den som knöt sig till utgivandet av en del av hennes faders kolossala brevväxling. Av den kommer förhoppningsvis breven mellan honom och Esaias Tegnér d.y. att inom överskådlig tid att utges. Några av de allra tidigaste har redan publicerats i Societetens årsbok 1975. Vad som i dessa »provbrev» ådrager sig uppmärksamhet är inte bara dokumenten som sådana utan också det vetande Klara Wijkander förstod att anknyta till dem. Hennes minne för personer och händelser var enormt rikt, och det bildade inte en torr katalog, snabbt meddelad och uttömd. Fastmer kunde hon, då anledning gavs, producera och reproducera väl valda delar av detta stoff i ständigt nya former och med nya viktiga och färgrika detaljer. Detta betyder inte, att hon upprepade sig. Tvärtom förblev hennes sinne så ungt, att hon väl kunde skilja på vad som redan var sagt och vad som ännu återstod. Och det var inget likgiltigt minnesgods som radades upp för den förtjuste åhöraren, utan hon levde själv med i framställningen och hade sina egna högst personliga och ibland rätt skarpt formulerade åsikter om de agerande och förhållandena kring dem. Hon var en utomordentligt entusiasmerande representant för en epok som med hennes frånfälle nästan slutgiltigt tog steget in i historia och lärdomshistoria. Men hon ville inte vara eller framstå uteslutande som en kunskapsrik traditionsbärare. Uppmanad att fästa på papperet en del av detta stoff, som annars lätt skulle försvinna, kunde hon utbrista ungefär: »Kommer inte på fråga! Det skulle ta en förskräcklig tid, och det skulle vara rysligt tråkigt att sitta där och skriva!» – Det är att frukta, att stora delar av detta vetande har gått förlorat med Klara Wijkanders död.

Men i de kretsar, där hon rörde sig, strödde hon frikostigt omkring sig av sin andes håvor. En sådan krets var de emeriterade på Thulehem i Lund, dit hon småningom flyttade och där hon ofta var medelpunkten i

ett hänfört lyssnande sällskap. En annan är Sydsvenska ortnamnsällskapet, till vilket hon kände sig dragen. Där kunde hennes livserfarenhet, hennes vördnad inför ett traditionsstoff men också hennes orädda kritik blomma upp på ett sätt som väckte respekt också hos de unga sakförståndiga.

Klara Wijkander skulle nog inte själv ha gillat tal om att hon lämnar efter sig ett stort tomrum. Hon var mycket saklig och osentimental. Icke desto mindre gör hon det. Vetenskaps societeten i Lund sörjer henne djupt, både för det hon själv var och för det hon därutöver representerade.

Vetenskaps societeten i Lund 1977

Bortgångna hedersledamöter

Montelius, Gustaf Oscar Augustin, riksantikvarie, f. 9/9 1843, † 4/11 1921.

Thomsen, Vilhelm Ludvig Peter, excellens, professor, f. 25/1 1842, † 13/5 1927.

Tegnér, Esaias Henrik Vilhelm, professor, f. 13/1 1843, † 21/11 1928.

v. Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich, excellens, professor, f. 22/12 1848, † 25/9 1931.

Müller, Sophus Otto, museumsdirektör, f. 24/5 1846, † 24/2 1934.

Kock, Karl Axel Lichnowsky, professor, f. 2/3 1851, † 18/3 1935.

Meillet, Paul Jules Antoine, professor, f. 11/11 1866, † 21/9 1936.

Evans, Sir Arthur John, professor, f. 8/7 1851, † 11/7 1941.

Wölfelin, Heinrich, professor, f. 21/6 1864, † 19/7 1945.

Hirn, Yrjö, professor, f. 7/12 1870, † 23/2 1952.

Croce, Benedetto, senator, f. 25/2 1866, † 20/11 1952.

Heckscher, Eli Filip, professor, f. 24/11 1879, † 23/12 1952.

Löfstedt, Haimon Einar Harald, professor, f.d. praeses, f. 15/6 1880, † 10/6 1955.

Weibull, Lauritz Ulrik Absalon, professor, f.d. praeses, f. 2/4 1873, † 2/12 1960.

Ekwall, Bror Oskar Eilert, professor, f. 8/1 1877, † 23/11 1964.

Josephson, Ragnar, professor, f.d. praeses, f. 8/3 1893, † 27/3 1966.

Nilsson, Nils Martin Persson, professor, f. 12/7 1874, † 7/4 1967.

Werin, Algot Gustaf, professor, Lund, f. 19/10 1892, † 2/12 1975.

Hedersledamöter

Gjerstad, Erik Einar, professor, Lund, f. 30/10 1897, 67.

Lönnroth, Nils Erik Magnus, professor, Göteborg, f. 1/8 1910, 70.

Styrelse

Praeses: *Curt Kihlstedt* (1976)

Vice praeses: *Carl-Gustaf Undhagen* (1976)

Sekreterare: *Louise Vinge* (1972).

Vice sekreterare: *Lars Österlin* (1976)

Skattmästare: *Axel Roos* (1967).

Vetenskaps societeten i Lund

Medlemmar: *Elam Tunhammar* (1961) (t.o.m. 19/11), *Birger Gerhardsson* (1974), *Göran Bornäs* (1976) (t.o.m. 19/11), *Thure-Gabriel Gyllenkrok* (1976), *Jörgen Faxe* (1977) (fr.o.m. 20/11), *Bo Westerhult* (1977) (fr.o.m. 20/11).

Suppleanter: *Torbjörn Vallinder* (1974), *Sten Åke Nilsson* (1976), *Bo Westerhult* (1976) (t.o.m. 19/11), *Eva Österberg* (1977) (fr.o.m. 20/11).

Valnämnd

Ordförande: Societetens Praeses.

Medlemmar: *Erland Lagerroth* (1967), *Gunnar Törnqvist* (1971), *Carl-Gustaf Undhagen* (1975), *Göran Rystad* (1975).

Suppleanter: *Per-Edwin Wallén* (1974), *Folke Bohlin* (1975).

Granskningsnämnd

Ordförande: Societetens Sekreterare.

Medlemmar: *Sören Halldén* (1974), *Sven Tägil* (1974), *Erland Lagerroth* (1975), *Jan Svartvik* (1975).

Redaktionskommitté för Skånsk senmedeltid och renässans

Ordförande: Societetens Praeses.

Sekreterare: *Lennart Sjöstedt* (t.o.m. 19/11), *Göte Paulsson* (fr.o.m. 20/11).

Medlemmar: *Birgitta Odén*, *Erik Cinthio*, *Axel Roos*, *Oscar Reutersvärd*.

Revisorer

Olof Nordström (1965), *Sven Ekbo* (1967).

Suppleanter: *Hans Regnell* (1966), *Gunnar Törnqvist* (1969).

Bortgångna stiftande ledamöter

v. Hallwyl, Walter, greve, f. 26/1 1839, † 27/2 1921.

Edstrand, Reinhold Theodor Werner, direktör, f. 15/6 1882, † 25/11 1923.

Swartz, Carl Johan Gustaf, universitetskansler, f. 5/6 1858, † 6/11 1926.

Petrén, Karl Anders, professor, f. 2/12 1868, † 16/10 1927.

Wachtmeister, Axel Wilhelm, greve, kammarherre, f. 16/7 1869, † 24/8 1929.

Engeström, Max Emil Leopold, konsul, f. 15/11 1867, † 25/3 1930.

v. Geijer, Fredrik Wilhelm Gustaf, ryttmästare, godsägare, f. 8/2 1865, † 16/5 1930.

v. Hallwyl, Anna Fredrika Wilhelmina, f. *Kempe*, grevinna, f. 1/10 1844, † 27/7 1930.

Haffner, Johan, stadsläkare, f. 6/9 1876, † 14/4 1931.

Sahlin, Johan Albert, fabriksägare, f. 7/9 1868, † 17/5 1936.

Swartz, Pehr Johan Jacob, direktör, f. 21/10 1860, † 5/6 1939.

Westrup, Johan Wilhelm Magnus, v. konsul, f. 13/5 1862, † 9/11 1939.

Vetenskaps societeten i Lund

- Lundahl, Nils*, fil. dr, f. 23/5 1858, † 16/6 1940.
- Gyllenkrok, Nils Johan Malcolm*, friherre, hovstallmästare, f. 15/10 1887, † 9/4 1941.
- Coyet, Hilda Eleonore Henriette Dorotée Amelie*, f. friherrinnan *Cederström*, f. 16/3 1859, † 28/8 1941.
- Montelin, Adolf Fredrik*, apotekare, f. 17/1 1871, † 28/10 1941.
- Sahlin, Carl Andreas*, fil. dr, f. 15/12 1861, † 22/1 1943.
- Jacobsen, Helge*, direktör, f. 24/12 1882, † 21/6 1946.
- Lundberg, Sven Emil*, bergsingenjör, direktör, f. 21/8 1889, † 24/3 1947.
- Lundblad, Nils Waldemar*, hovrättsassessor, direktör, f. 7/12 1888, † 25/9 1947.
- Munksgaard, Ejnar Johannes*, forlagsboghandler, dr phil., f. 28/2 1890, † 6/1 1948.
- Thott, Gustaf Otto Tage Stig*, greve, hovjägmästare, f. 29/1 1885, † 4/7 1948.
- Sahlin, Bo Carl Henrik*, med. lic., direktör, f. 24/7 1901, † 18/2 1949.
- Nordqvist, Gunhild Theresia Elvira*, f. *Edstrand*, doktorinna, f. 23/9 1883, † 18/12 1951.
- Roos, Axel Bernhard*, jur. dr, advokat, f. 4/3 1886, † 24/8 1957.
- v. Schmiterlöw, Adelheid Emma Otburgis*, godsägare, f. 15/8 1875, † 16/5 1959.
- Edstrand, Karin Thekla Eleonora*, fröken, f. 3/7 1880, † 7/12 1959.
- Sandberg, Ivar Nils Gotthard*, direktör, f. 28/7 1881, † 2/1 1961.
- Berger, Svante Edwin Larsson*, direktör, f. 13/5 1871, † 2/2 1962.
- Dunker, Henry Christian Louis*, fabriksdisponent, f. 6/9 1870, † 3/5 1962.
- Lundeqvist, Gösta Evald Andreas*, civilingenjör, direktör, f. 3/10 1892, † 12/7 1962.
- Neusten, Andreas Edvard*, byggmästare, f. 18/3 1885, † 27/9 1962.
- Sahlin, Stig Erik Gunnar*, ambassadör, f. 2/8 1899, † 10/6 1963.
- Wiberg, John Åke Truls*, överintendent, f. 30/3 1902, † 25/11 1963.
- Berger, Carl Magnus*, direktör, f. 18/3 1915, † 20/11 1964.
- Bergh, Thorsten Christian Howard*, jur. o. fil. kand., konsul, f. 1/10 1901, † 11/1 1965.
- Wigstrand, Gunnar*, disponent, f. 11/1 1903, † 19/11 1965.
- Palmstierna, Carl Otto*, friherre, hovjägmästare, f. 3/1 1900, † 12/10 1966.
- Dahlgren, Sture Hjalmar Thorild*, fil. dr, assuransdirektör, f. 25/6 1888, † 5/2 1968.
- Jensen, Arthur Marinus*, direktör, f. 13/2 1891, † 17/5 1968.
- Weibull, Märta Maria (Mary) Sofia*, f. *Fahlbeck*, fru, f. 18/1 1897, † 9/11 1968.
- Trolle-Bonde, Carl*, greve, f. 13/5 1907, † 7/10 1969.
- Hjelme-Lundberg, John*, konsul, f. 26/5 1902, † 9/8 1970.
- Wehtje, Ernst Jonas*, tekn. dr, direktör, f. 17/7 1891, † 4/8 1972.
- Bergengren, Axel Göran Magnus*, civilekonom, f. 16/6 1921, † 19/8 1972.
- Trolle-Bonde, Anna Ingeborg Blenda*, f. *von Essen*, grevinna, f. 2/3 1908, † 7/9 1973.
- Bendz, Olof Gregor Mortimer*, godsägare, f. 15/9 1904, † 9/9 1973.

Thomasson, Tage Emanuel, civilingenjör, direktör, f. 16/10 1894, † 4/9 1974.
Græbe, Eiler Otto, domkyrkoarkitekt, f. 23/7 1892, † 5/1 1977.
Wijkander, Klara Severina, f. *Kock*, fru, f. 28/11 1888, † 25/9 1977.

Stiftande ledamöter

Lundström, Margit Johanna Palæmona Cecilia, f. *von Geijer*, generalska, Landskrona, f. 24/2 07, 32.
Ehrnberg, Gösta Theodor, direktör, Simrishamn, f. 26/5 95, 42.
Crafoord, Holger Alf Erik, direktör, Lund, f. 25/7 08, 52.
Thott, Greta Linnéa, grevinna, Holmeja, f. 25/2 08, 53.
Hammariskiöld, Sven Ludvig, direktör, f.d. hovrättsråd, Malmö, f. 14/12 01, 54.
Sandblom, Grace, f. *Schaefer*, fru, Pully Vand, Schweiz, f. 13/5 07, 54.
Hansen, Einar Anton, direktör, Malmö, f. 14/11 02, 55.
Gyllenkrok, Thure-Gabriel, friherre, Björnstorp, f. 23/5 22, 57.
Tunhammar, Elam Wihlgott, direktör, Malmö, f. 18/1 03, 58.
Hansen, Jozzi Ella, f. *Jensen*, verkst. direktör, Malmö, f. 23/7 12, 59.
Möller, Frans Ballieu, direktör, Lund, f. 25/2 97, 60.
Wetterlundh, Sune Charles Gustaf, verkst. direktör, Malmö, f. 11/2 04, 60.
Ekblom, Sven Gustav Ingemar, konsul, Helsingborg, f. 17/3 03, 62.
Rausing, Gad Anders, docent, direktör, f.d. praeses, Lund, f. 19/5 22, 62.
Holmström, Nils Gunnar Teodor, jur. kand., direktör, Malmö, f. 30/10 04, 63.
Rausing, Hans Anders, direktör, Lund, f. 25/3 26, 63.
Larsson, Sven Gunnar, direktör, Stockholm, f. 29/5 11, 64.
Roos, Axel Bernhard, bankdirektör, Malmö, f. 16/6 22, 64.
Berger, Dagmar Linnea Charlotta, f. *Boon*, fru, Halmstad, f. 19/6 15, 65.
Hallström, Hadar Erik H:son, direktör, Helsingborg, f. 15/6 00, 65.
Acking, Carl-Axel, professor, Lund, f. 8/3 10, 66.
Lauritzson, Tore, civilingenjör, Haarlem, Holland, f. 19/4 13, 66.
Holmberg, Hans Ake, tekn. dr, Lund, f. 31/1 19, 67.
Palmstierna, Anne-Marie Aurore, friherrinna, Maltesholm, Tollarp, f. 26/7 07, 67.
Ståhlbrandt, Åke E., direktör, Trelleborg, f. 9/3 14, 67.
Kamprad, Feodor Ingvar, direktör, Vedbæk, Danmark, f. 30/3 26, 69.
Lindh, Sten, ambassadör, Malmö, f. 24/10 22, 69.
Strömbom, Nils Alfred Ragnar, kapten, fil. lic., Genève, f. 30/10 98, 69.
Malmros, Frans Jacob, konsul, Trelleborg, f. 4/11 25, 71.
Samuelson, Sten Olov, professor, Lund, f. 30/4 26, 71.
Faxe, Carl Jörgen Cornelius, direktör, Malmö, f. 2/7 12, 72.
Gierow, Karl Ragnar Knut, författare, fil. dr, Stockholm, f. 2/4 04, 72.
Penser, Per Wilhelm Julius, advokat, Eslöv, f. 29/5 01, 72.
Rasmusson, Karl Eric, direktör, Lund, f. 28/1 16, 72.
Kennedy, Douglas Gilbert James, godsägare, Råbelövs slott, Kristianstad, f. 5/3 12, 73.
Lilliehöök, Lennart F. B:son, verkst. direktör, Malmö, f. 21/4 24, 75.
Wessman, Gunnar, verkst. direktör, Uddeholm, f. 23/9 28, 75.

Vetenskaps societeten i Lund

Mörck, Einar Walter, direktör, Trelleborg, f. 10/6 14, 76.

Trolle-Bonde, Gustaf, greve, Trolleholm, f. 2/5 43, 77.

Seniorer

Pedersen, Johannes Peder Ejler, professor, Köpenhamn, f. 7/11 83, 27.

Kjellin, Tor Helge, professor, Gävle, f. 24/4 85, 20.

Liljegren, Sten Bodvar, professor, Stockholm f. 8/5 85, 20.

Weibull, Curt Hugo Johannes, professor, Göteborg, f. 19/8 86, 20.

Rooth, Erik Gustaf Theodor, professor, Lund, f. 22/4 89, 33.

Galster, Georg, fil. dr, museumsinspektör, Köpenhamn, f. 17/5 89, 44.

Karlgren, Klas Bernhard Johannes, professor, Stockholm, f. 5/10 89, 20.

Hedström, Karl Fredrik Gunnar, professor, Lund, f. 31/12 90, 37.

Ruin, Hans Valdemar, professor, Lund, f. 18/6 91, 40.

Kjellberg, Sven Torsten, museiintendent, Lund, f. 22/6 92, 44.

Richter, Herman Bror, docent, förste bibliotekarie, Lund, f. 6/9 93, 35.

Pleijel, Hilding Athanasius, professor, Lund, f. 19/10 93, 35.

Löfstedt, Ernst Martin Hugo, professor, Uppsala, f. 13/12 93, 34.

Carlsson, Nils Gunnar, professor, Helsingborg, f. 7/3 94, 26.

Collinder, Erik Alfred Torbjörn (Björn), professor, Uppsala, f. 22/7 94, 36.

Lindquist, Ivar Artur, professor, Lund, f. 31/5 95, 25.

Åkerman, Johan Henrik, professor, Lund, f. 31/3 96, 34.

Skautrup, Jens Peter Andreas, professor, Århus, f. 21/1 96, 46.

Knutsson, Knut Peter, professor, f.d. stadsbibliotekarie, Stockholm, f. 5/3 97,
28.

Elovson, John Harald, docent, universitetslektor, Lund, f. 1/6 97, 37.

Olivecrona, Knut Hans Karl, professor, Lund, f. 25/10 97, 35.

Dedering, Sven Emanuel, professor, Lund, f. 10/12 97, 38.

Amundsen, Leiv, professor, Oslo, f. 30/5 98, 49.

Steen, Sverre, professor, Oslo, f. 1/8 98, 46.

Bayer, Raymond, professor, Paris, f. 2/9 98, 47.

Skard, Eiliv, professor, Oslo, f. 19/10 98, 51.

Helgason, Jón, professor, Köpenhamn, f. 30/6 99, 38.

Postan, Michael, professor, Cambridge, f. 24/9 99, 51.

Sveinsson, Einar Ólafur, professor, Reykjavik, f. 12/12 99, 45.

Hannerberg, Carl David, professor, Stockholm, f. 29/7 00, 52.

Frisk, Jöns Ivan Hjalmar, professor, Göteborg, f. 4/8 00, 44.

Wieselgren, Per Väinö, fil. dr, lektor, Eslöv, f. 4/8 00, 47.

Strömbäck, Dag Alvar, professor, Uppsala, f. 13/8 00, 35.

Mägiste, Julius, professor, Lund, f. 19/12 00, 53.

Kjällerström, Sven Gottlieb, professor, Lund, f. 28/1 01, 39.

Moltke, Erik, dr. phil., Köpenhamn, f. 4/4 01, 43.

Svensson, Sigfrid Oskar, professor, Lund, f. 1/6 01, 47.

Mackensen, Lutz, professor, Bremen, f. 15/6 01, 32.

Kakridis, Johannes, professor, Saloniki, f. 17/11 01, 47.

Diano, Carlo, professor, Padova, f. 2/2 02, 53.

- Lombard, Alf*, professor, Lund, f. 8/7 02, 40.
Akerlund, Alvar Walter, universitetslektor, Lund, f. 23/12 02, 36.
L'Orange, Hans Peter, professor, Oslo, f. 2/3 03, 40.
Syme, Ronald, professor, Oxford, f. 11/3 03, 48.
Clark, Sir Kenneth McKenzie, museidirektör, London, f. 13/7 03, 42.
Blatt, Franz, professor, Århus, f. 31/8 03, 34.
Johannisson, Ture Gustaf, professor, Göteborg, f. 26/9 03, 41.
Hafström, Adolf Gerhard G:son, professor, Stockholm, f. 27/3 04, 55.
Svendsen, Paulus, professor, Oslo, f. 17/4 04, 58.
Ek, Sven Theodor, docent, lektor, Lund, f. 17/5 04, 52.
Ahldén, Tage Robert, professor, Lund, f. 24/8 04, 55.
Hald, Kristian, professor, Köpenhamn, f. 9/9 04, 53.
Arngart, Olof Sigfrid, professor, Lund, f. 15/4 05, 42.
Jankuhn, Herbert, professor, Göttingen, f. 8/8 05, 58.
Sundberg, Sune Waldemar, docent, Lund, f. 18/1 06, 60.
Falk, Knut-Olof, professor, Lund, f. 19/4 06, 46.
Dahlberg, Anders Torsten, professor, Göteborg, f. 18/8 06, 44.
Svalenius, Ivan Håkan, docent, lektor, Lund, f. 7/9 06, 44.
Christensen, Aksel Erhard, professor, Köpenhamn, f. 11/9 06, 50.
Rydbeck, Monica Augusta Elisabeth Christina, docent, förste antikvarie, Stockholm, f. 11/11 06, 44.
Ahlström, Gustaf Gunnar, professor, Stockholm, f. 25/11 06, 45.
Axelson, Bertil Folke Bonde, professor, Lund, f. 22/12 06, 38.
Gierow, Krister Adolf, överbibliotekarie, Lund, f. 11/5 07, 56.
Bjurling, Oscar Anders, professor, Lund, f. 12/5 07, 56.
Billeskov Jansen, Frederik Julius, professor, Köpenhamn, f. 30/9 07, 54.
Jarring, Gunnar Valfrid, ambassadör, Stockholm, f. 12/10 07, 37.
Kapsomenos, Stylianos Georg, professor, Saloniki, f. 29/11 07, 50.
Yrwing, Hugo Ulrik, docent, lektor, Lund, f. 23/1 08, 61.
Zilliacus, Johan Henrik, professor, Helsingfors, f. 23/1 08, 54.
Staiger, Emil, professor, Zürich, f. 8/2 08, 54.
Welinder, Per Emil Carsten, professor, Lund, f. 28/4 08, 54.
Segerstedt, Torgny, professor, Uppsala universitets rektor, Uppsala, f. 11/8 08, 36.
Wikander, Oscar Stig, professor, Uppsala, f. 27/8 08, 48.
Bendz, Claës Gerhard Mortimer, professor, f.d. praeses, Lund, f. 16/10 08, 43.
Pfannenstill, Bertil Algot, docent, universitetslektor, Lund, f. 22/2 09, 48.
Neumann, Sven Gösta, docent, Lund, f. 10/3 09, 62.
Moritz, Manfred S., professor, Lund, f. 4/6 09, 55.
de Boüard, Michel, professor, Caen, f. 5/8 09, 54.
King, Arthur Henry, docent, Orem, Utah, USA, f. 20/2 10, 62.
Bengtsson, Bengt Svante, museiintendent, Lund, f. 2/3 10, 62.
Riis, Poul Jørgen, professor, Köpenhamn, f. 26/5 10, 62.
Nilsson-Ehle, Hans Gregor Gunnar, professor, Göteborg, f. 17/7 10, 49.
Westergård-Nielsen, Christian Emil, professor, Århus, f. 24/11 10, 61.
Kjellman, Nils Reinhold, docent, rektor, Lund, f. 8/2 11, 60.

Vetenskaps societeten i Lund

- Lindblad, Gustaf Martin Esaias*, professor, Lund, f. 26/2 11, 50.
Westin, Gunnar Torvald, professor, Stockholm, f. 29/10 11, 52.
Fischer-Jørgensen, Eli, universitetslektor, Köpenhamn, f. 11/2 11, 60.
Glob, Peter Wilhelm, riksantikvar, Köpenhamn, f. 20/2 11, 54.
Ahlbäck, Torvald Olav Otto, professor, Malax, f. 28/3 11, 59.
Jensen, Povel Johannes, professor, Köpenhamn, f. 3/5 11, 62.
Halldórsson, Halldór Torfi Gudmundur, professor, Reykjavik, f. 13/7 11, 59.
Normann, Carl-Edvard, professor, Lund, f. 26/1 12, 55.
Gerleman, John Gillis, professor, Lund, f. 27/3 12, 51.
Fink, Troels Marstrand Trier, professor, generalkonsul, Flensburg, f. 18/4 12, 55.
Barck, Per-Olov, professor, Helsingfors, f. 12/5 12, 66.
Stjernquist, Per Nilsson, professor, Lund, f. 14/5 12, 63.
Gravier, Maurice Pierre Albert, professor, Paris, f. 7/6 12, 62.
Malmberg, Bertil, professor, Lund, f. 22/4 13, 48.
Noreng, Harald, professor, Bergen, f. 25/4 13, 61.
Johannesson, Nils Gösta, docent, lektor, Eslöv, f. 19/10 13, 63.
Ollén, Gunnar, docent, Malmö, f. 22/11 13, 58.
Lundström, Sven Gunnar, professor, Uppsala, f. 30/1 14, 51.
Nilsson, Sven Augustinus, professor, Uppsala, f. 9/11 14, 52.
Korlén, Hans Gustav Vilhelm, professor, Stockholm, f. 27/1 15, 50.
Fehrman, Carl Abraham Daniel, professor, f.d. praeses, Lund, f. 3/2 15, 50.
Hadding, Kerstin, professor, Lund, f. 7/2 15, 64.
Waller, Sture Magnus, docent, Lund, f. 8/3 15, 56.
Björck, Tor Erland Staffan, professor, Lund, f. 5/8 15, 52.
Ekbo, Sven Arnold, professor, ordbokschef, Lund, f. 7/8 15, 56.
Becker, Carl Johan, professor, Köpenhamn, f. 3/9 15, 59.
Gabrieli, Mario, professor, Rom, f. 23/9 15, 63.
Reutersvärd, Oscar Gustaf Adolf, professor, Lund, f. 29/11 15, 64.
Lyttkens, Hampus Elof Axel, professor, Lund, f. 19/2 16, 67.
v. Wright, Georg Henrik, professor, kansler för Åbo akademi, Helsingfors, f. 14/6 16, 53.
Mannsåker, Dagfinn, riksarkivar, Oslo, f. 30/6 16, 66.
Egardt, Brita Sigrid Anna Lovisa, docent, Lund, f. 7/8 16, 68.
Holm, Per Olof Gösta, professor, Lund, f. 7/8 16, 63.
Sundqvist, Anders, docent, Lund, f. 15/9 16, 61.
Hägerstrand, Stig Torsten Erik, professor, Lund, f. 11/10 16, 57.
Ejder, Gustaf Åke Bertil, professor, Lund, f. 2/11 16, 52.
Smidt, Kristian, professor, Oslo, f. 20/11 16, 66.
Eldjárn, Kristján, president, fil. dr, Bessastaðir, Island, f. 6/12 16, 70.
Dravina, Velta Tatjana, bitr. professor, Stockholm, f. 25/1 17, 64.
Hartman, Sven Samuel, professor, Lund, f. 22/6 17, 69.
Blegvad, Mogens, professor, Köpenhamn, f. 25/6 17, 65.
Södergård, Olof Östen, professor, Lund, f. 26/8 17, 65.
Stjernquist, Nils Nilsson, professor, Lund, f. 29/8 17, 53.
Lárusson, Magnus Már, professor, Reykjavik, f. 2/9 17, 66.

- Carlsson, Sten Carl Oscar*, professor, Uppsala, f. 14/2 17, 53.
Stjernquist, Berta Ingeborg, professor, Lund, f. 26/4 18, 58.
Virtaranta, Erkki Pertti Ilmari, professor, Helsingfors, f. 20/5 18, 53.
Thomsen, Rudi, professor, Århus, f. 21/7 18, 59.
Brøndsted, Mogens Holger, professor, rektor, Odense, f. 12/11 18, 70.
Klindt-Jensen, Ole, professor, Århus, f. 31/3 18, 73.
Benson, Sven Archer, professor, Göteborg, f. 22/1 19, 54.
Regnéll, Hans Otto, professor, Lund, f. 30/1 19, 54.
Rooth, Anna Birgitta, professor, Uppsala, f. 15/5 19, 60.
Åsdahl Holmberg, Ella Märta Mathilda, professor, Göteborg, f. 24/8 19, 58.
Carlsson, Nils Gösta, professor, Stockholm, f. 19/9 19, 59.
Wallner, Björn Anders, docent, universitetslektor, Lund, f. 1/10 19, 69.
Norborg, Lars-Arne, docent, universitetslektor, Lund, f. 27/10 19, 62.
Roelandts, Karel, professor, Louvain, f. 6/5 19, 60.
Sundby, Bertil Johannes, professor, Bergen, f. 21/7 19, 61.
Oberholzer, Otto, professor, Kiel, f. 11/12 19, 64.
Arvidsson, Rolf Lennart, docent, förste bibliotekarie, Lund, f. 5/1 20, 73.
Back, Pär-Erik, professor, Umeå, f. 20/9 20, 59.
Beyer, Edvard Freydar, professor, Oslo, f. 6/10 20, 63.
Gårding, Eva, docent, Lund, f. 14/7 20, 71.
Higham, John, professor, Baltimore, Maryland, USA, f. 26/10 20, 67.
Löwendahl, Gösta Emil Oskar, docent, universitetslektor, Lund, f. 13/6 20, 59.
Pettersson, Hans Olof, docent, lektor, Lund, f. 17/4 20, 63.
Rudberg, Stig Yngve, professor, Lund, f. 28/10 20, 66.
Røstvig, Maren-Sofie, professor, Oslo, f. 27/3 20, 65.
Schaar, Claes Göran Gustav Viktor, professor, Lund, f. 18/5 20, 53.
Smith, Gudmund John Wilhelm, professor, Lund, f. 29/1 20, 60.
Thors, Carl-Eric, professor, Helsingfors, f. 8/6 20, 65.
Cinthio, Erik Axel Hampus, bitr. professor, Lund, f. 26/2 21, 61.
Fenger, Henning, professor, Århus, f. 9/8 21, 66.
Hagen, Anders, professor, Bergen, f. 15/5 21, 61.
Henriksen, Aage Skjoldborg, professor, Köpenhamn, f. 25/4 21, 74.
Malmer, Mats Erik Gustaf Sigurd P., professor, Stockholm, f. 18/10 21, 70.
Nordström, Axel Olof, docent, universitetslektor, Lund, f. 28/5 21, 64.
Odén, Agnes Birgitta, professor, Lund, f. 11/8 21, 58.
Sjöstedt, John Lennart, docent, universitetslektor, Lund, f. 5/6 21, 64.
Skyum-Nielsen, Niels Holger, professor, Köpenhamn, f. 17/10 21, 72.
Strömberg, Märta Linnéa Ingeborg, docent, universitetslektor, Lund, f. 7/11 21, 67.
Vitestam, Nils Gösta, professor, Lund, f. 2/3 21, 67.
Andrén, Carl-Gustaf, professor, Lund, f. 1/7 22, 61.
Andersson, Sven Helge Sigfrid, docent, universitetslektor, Växjö, f. 27/10 22, 62.
Fridlitzius, Joel Gunnar Ferdinand, professor, Lund, f. 29/6 22, 62.
Halvorsen, Eyvind Fjeld, professor, Oslo, f. 4/5 22, 62.

Vetenskaps societeten i Lund

Arbetande ledamöter

A. INLÄNDSKA

- Rystad, Nils Göran*, professor, Lund, f. 31/7 25, 58.
Palm, James Vilhelm Jonas, professor, Uppsala, f. 29/6 25, 59.
Sandström, Sven Erik Åke, professor, Lund, f. 26/2 27, 59.
Swahn, Jan-Öjvind, docent, Lund, f. 15/5 25, 61.
Holm, Hans Ingvar, professor, Lund, f. 25/10 23, 62.
Mogren, Jan Olof Mårten Adolf, docent, universitetslektor, Karlstad, f. 8/6 24, 63.
Wallén, Per-Edwin Magnus, professor, Lund, f. 15/4 25, 63.
Aström, Paul Fredrik Karl, professor, Göteborg, f. 15/1 29, 64.
Halldén, Sören, professor, Lund, f. 19/5 23, 65.
Bringéus, Nils-Arvid Edvard Alarik, professor, f.d. praeses, Lund, f. 29/3 26, 65.
Kihlstedt, Curt Axel, professor, praeses, Lund, f. 8/12 27, 66.
Lagerroth, Lars Erland, docent, Lund, f. 10/1 25, 66.
Fabricius, Cajus, professor, Göteborg, f. 28/9 25, 67.
Jörberg, Gustav Lennart, professor, Lund, f. 26/1 27, 67.
Loman, Bengt Ragnar Carl, professor, Lund, f. 7/8 23, 67.
Bjerstedt, Sven Åke Ingvar, professor, Malmö, f. 10/4 30, 68.
Kornhall, David Christian, docent, universitetslektor, Lund, f. 5/11 28, 68.
Romberg, Hans Arnold Bertil, docent, Lund, f. 8/12 25, 68.
Tägil, Sven Otto, professor, Lund, f. 15/12 30, 68.
Törnqvist, Gunnar Evald, professor, Lund, f. 23/1 33, 68.
Gustafsson, Stig Gunnar Valdemar, bitr. professor, Lund, f. 10/8 23, 69.
Petersson, Hans Fredrik, bitr. professor, Lund, f. 29/11 24, 69.
Lagerroth, Siv Ulla-Britta, docent, Lund, f. 19/10 27, 70.
Svartvik, Jan Lars, professor, Lund, f. 18/8 31, 70.
Vallinder, Torbjörn, docent, universitetslektor, Lund, f. 30/11 25, 70.
Améen, Lennart Gustaf Gunnarsson, docent, universitetslektor, Lund, f. 4/7 26, 71.
Ek, Sven Birger, docent, Landskrona, f. 10/6 31, 71.
Olsson, Bernt Oskar Hemfrid, docent, Helsingborg, f. 11/5 29, 71.
Rosengren, Inger Tilly, professor, Lund, f. 14/7 34, 71.
Undhagen, Carl-Gustaf, docent, Malmö, f. 6/1 26, 71.
Österlín, Lars Gustaf, docent, Lund, f. 5/10 23, 71.
Gerhardsson, Birger, professor, Lund, f. 26/9 26, 72.
Gierow, Pär Göran Axel, professor, Lund, f. 20/8 30, 72.
Larsson, Lars-Olof Ingvar, docent, universitetslektor, Växjö, f. 15/11 34, 72.
Pamp, Bengt Torsten, docent, Lund, f. 3/11 28, 72.
Rhenman, Erik Axel, professor, Lund, f. 18/12 32, 72.
Westerhult, Bo Anders, docent, Lund, f. 18/4 29, 72.
Vinge, Louise, docent, Lund, f. 24/11 31, 72.
Genzell, Carl-Axel Uno, docent, Lund, f. 20/10 31, 73.
Kristensson, Gillis Per-Erik, docent, Lund, f. 19/2 28, 73.
Lindborg, Rolf Harry, docent, Lund, f. 7/3 31, 73.

- Nilsson, Sten Ake*, docent, Lund, f. 9/4 36, 73.
Thalberg, Björn, professor, Lund, f. 18/2 24, 73.
Bohlin, Folke Bernhard, docent, universitetslektor, Lund, f. 21/9 31, 74.
Bornäs, Nils Göran Gudmund, docent, universitetslektor, Lund, f. 1/7 35, 74.
Đurovič, Ľubomír Jan, professor, Lund, f. 9/2 25, 74.
Jonsson, Hans Erling, docent, Lund, f. 10/6 28, 74.
Simonsson, Tord Lennart Wolmer, docent, Lund, f. 13/2 26, 74.
Ståhl, Ingemar, professor, Lund, f. 2/6 38, 74.
Wieslander, Hans Johan Magnus, docent, universitetslektor, Växjö, f. 30/7 29, 74.
Blomqvist, Jerker, t.f. professor, Uppsala, f. 6/4 38, 75.
Bramstäng, Nils Ake Gunnar, professor, Uppsala, f. 13/6 32, 75.
Håkanson, Lennart Ake, docent, Lund, f. 14/10 39, 75.
Kieffer, René Jean Joseph, docent, Lund, f. 22/9 30, 75.
Lindell, Ebbe, bitr. professor, Malmö, f. 15/10 25, 75.
Nalepa, Jerzy, docent, Lund, f. 29/7 26, 75.
Swedner, Hugo Harry Harald Rodney, docent, Lund, f. 28/5 25, 75.
Österberg, Eva Birgitta, docent, Lund, f. 25/10 42, 75.
Bäckman, Sven Arvid, docent, Lund, f. 14/11 30, 76.
Eckerdal, Lars Hugo, docent, Lund, f. 15/8 38, 76.
Hast, Karl Sture Arne, ordboksredaktör, Lund, f. 23/5 24, 76.
Hermerén, Göran, professor, Lund, f. 5/9 39, 76.
Roos, Carl Martin, professor, Lund, f. 15/5 41, 76.
Söderpalm, Sven Anders, docent, Lund, f. 11/4 33, 76.
Widebäck, Göran Viktor, docent, Lund, f. 6/10 30, 76.
Wärneryd, Olof Ingemar, professor, Lund, f. 4/7 31, 76.
Bergh, Nils Anders Birger, professor, Lund, f. 25/6 35, 77.
Lewan, Nils Oskar Enoch, docent, Lund, f. 18/3 29, 77.
Nilsson, Stig Bertil, docent, Lund, f. 18/3 28, 77.
Pålsson, Lennart, professor, Lund, f. 13/10 33, 77.

B. UTLÄNDSKA

- Enkvist, Nils Erik August*, professor, Abo, f. 27/9 25, 59.
Jacobsen, Eric August, professor, Köpenhamn, f. 5/4 23, 61.
Weibull, Hans Jörgen, professor, Århus, f. 25/4 24, 61.
Egerod, Søren, professor, Köpenhamn, f. 8/7 23, 63.
Glamann, Kristof, professor, Köpenhamn, f. 26/8 23, 63.
Huldén, Lars Evert, professor, Helsingfors, f. 5/2 26, 63.
Christensen, Johnny, professor, Köpenhamn, f. 5/3 30, 68.
Vilkuna, Asko, professor, Jyväskylä, f. 17/11 29, 69.
Ladefoged, Peter Nielsen, professor, Los Angeles, f. 17/9 25, 70.
Wiegelmann, Günter Franz, professor, Münster, f. 31/1 28, 70.
Johannesson, Eric Oscar, professor, Berkeley, California, USA, f. 4/5 23, 71.

Vetenskaps societeten i Lund

- Sørensen, Knud Oscar*, professor, Århus, f. 2/2 28, 71.
Banton, Michael Parker, professor, Bristol, f. 8/9 26, 72.
Stoklund, Bjarne, professor, Köpenhamn, f. 17/1 28, 72.
Sørensen, John Kousgård, professor, Köpenhamn, f. 6/12 25, 72.
Wilson, David Mackenzie, professor, London, f. 30/10 30, 72.
Wrede, Johan Otto Wilhelm, professor, Helsingfors, f. 18/10 35, 72.
Zettersten, Sven Arne Paul, professor, Köpenhamn, f. 10/1 34, 72.
Foote, Peter Godfrey, professor, London, f. 26/5 24, 73.
Johnsen, Erik, professor, Köpenhamn, f. 16/11 28, 73.
Lidin, Olof Gustav, professor, Köpenhamn, f. 3/2 26, 73.
Sjöblom, Bengt Gunnar Olof, professor, Köpenhamn, f. 28/2 33, 73.
Bosson, James Evert, professor, Berkeley, California, USA, f. 17/7 33, 74.
Christie, Nils, professor, Oslo, f. 24/2 28, 74.
Olsen, Olaf, professor, Århus, f. 7/6 28, 74.
Salomonsen, Per, afdelningsleder, Ålborg, f. 29/3 28, 74.
Westman, Rolf Rainer Otto Robert, professor, Åbo, f. 21/6 27, 74.
Krummacher, Friedhelm Gustav-Adolf Hugo Robert, professor, Erlangen, f. 22/1 36, 75.
Boyer, Régis, professor, Paris, f. 25/6 32, 75.
Kittang, Atle, professor, Bergen, f. 20/3 41, 75.
Kersten, Adam, professor, Warszawa, f. 26/4 30, 76.
Klinge, Matti, docent, Helsingfors, f. 31/8 36, 76.
Larsson, Gustav Edvin, professor, Oslo, 24/1 25, 76.
Bohlin, Torgny, professor, Bergen, f. 20/5 25, 77.
Jensen, Johan Fjord, professor, Århus, f. 17/12 28, 77.
Koblik, Steven Samuel, professor, Claremont, Californien, f. 27/5 41, 77.
Lundquist, Lennart Harald Sture, professor, Köpenhamn, f. 13/2 38, 77.
Pinborg, Jan Beck, professor, Köpenhamn, f. 29/4 37, 77.
Ritte, Hans, Universitätslektor, Dr Phil, München, f. 20/8 30, 77.

Vetenskaps societetens verksamhet 1977

Som *stiftande ledamot* har invalts greve Gustaf Trolle-Bonde, Trolleholm.

Som *inländska arbetande ledamöter* har invalts professorerna Birger Bergh, docenterna Nils Lewan och Stig Nilsson och professorerna Lennart Pålsson, samtliga Lund.

Som *utländska arbetande ledamöter* har invalts professorerna Torgny Bohlin, Bergen, Johan Fjord Jensen, Århus, Steven Koblik, Claremont, Californien, Lennart Lundquist, Köpenhamn och Jan Beck Pinborg, Köpenhamn, samt universitetslektorn Hans Ritte, München.

Den 25 april hölls ett *sammanträde*, varvid professor Birgitta Odén föreläste under rubriken »Forskarutbildningen 1890–1975. Rapport från ett forskningsprojekt».

Den 24 september hade anordnats en *utfärd* till Louisiana-muséet i Humlebæk, där utställningen »Pompeji år 79» besågs, samt till Helsingör, där dels Karmeliterklostret, dels restaureringsverksamheten i stadskärnan studerades.

Vid *högtidssammanträdet* den 19 november föreläste professor Erik Lundberg, Stockholm, över ämnet »Världens ekonomiska problem och krisen i Sverige».

Av trycket har utgivits *Årsbok 1977*.

Styrelsen har sammanträtt sex gånger.

Gleerupska priset, 1.000 kr, har tilldelats docent Ulla-Britta Lagerroth för hennes teatervetenskapliga forskningar.

Den Kockska belöningen, 1.000 kr, har tilldelats docent Gertrud Lindberg för hennes arbete *Studies in Hermogenes and Eustathios*.

Resestipendier har under vårterminen utdelats till docent René Kieffer, 900 kr, forskarassistent Anders Löfqvist, 200 kr, docent Jan Mogren, 485 kr, docent Thore Pettersson, 400 kr, professor Inger Rosengren, 1.400 kr, professor Göran Rystad, 700 kr, professor Björn Thalberg, 600 kr. Under höstterminen har resestipendier utdelats till fil. dr Johan Callmer, 599 kr, docent Thore Pettersson, 650 kr, fil. dr Leokadia Postén, 636 kr.

Smärre och tillfälliga bidrag till vetenskapligt arbete tilldelades på våren docent Erland Lagerroth, 200 kr, docent Sten Åke Nilsson, 614 kr; på hösten professor Ingvar Holm 1.395 kr, fil. dr Paavo Roos 105 kr.

Lund i januari 1978.

Louise Vinge

Sammandrag av
Vetenskaps societetens i Lund räkenskaper
år 1977

Balanskonto den 1 januari 1977

Tillgångar		Skulder	
Obligationer	367.500: —	Grundfond	416.000: —
Förlagsbevis	30.000: —	Dispositionsfond	100.495: 04
Aktier	102.550: —	Resestipendiefond	21.592: —
Bank	450.249: —	»Skånsk senmedeltid och renässans»	273.248: 84
Postgiro	22.418: 68	Ojga och Thorild Dahlgrens fond	30.426: —
Kontant	7.500: —	AB CWK Glerups fond	15.155: —
Revers	100.000: —	Grevinnan von Hallwyls fond	10.000: —
		Knut och Alice Wallenbergs fond	5.000: —
		Harry Karlssons fond	11.225: —
		50-årsfonden	59.432: —
		Tegnérfonden	106.255: 80
		Axel Kocks fond	21.388: —
		Mattias Olofssons fond	10.000: —
	Kronor 1.080.217: 68		Kronor 1.080.217: 68

Vinst- och Förlustkonto år 1977

Inkomster		Utgifter	
Räntor å obligationer	20.878: 70	Avskrivning å aktier	257: 60
Räntor å förlagsbevis	1.675: —	Föreläsare	963: —
Utdelning å aktier	13.595: —	Forskningsbidrag och belöningar	2.804: —
Ränta i bank	40.445: 97	Sekreteraren	2.000: —
Ränta å revers	1.875: —	Resestipendier	4.685: —
Årsavgifter	6.000: —	Anslag ur:	
Inträdesavgifter	2.000: —	Tegnérfonden	1.200: —
Årsböckerna:		Tegnérpriset	6.000: —
Tryckningsbidrag	17.000: —	Glerupska fonden	1.000: —
Försäljning	1.090: 98	Axel Kocks fond	2.388: —
Återbetald mer- värdeskatt	3.073: —	Årsböckerna:	
Skriftserien:		Tryckningskostnader m.m.	26.921: 90
Försäljning	3.992: 05	Skriftserien:	
»Skånsk senmedeltid och renässans»:		Tryckningskostnader m.m.	2.409: 20
Försäljning	1.384: 05	Erlagd mervärdeskatt	1.171: —
Donation	30.000: —	»Skånsk senmedeltid och renässans»:	
Fondminskningar	1.882: —	Erlagd mervärdeskatt	70: —
		Övriga utgifter	8.917: 05
		Fondökningar	84.105: —
	Kronor 144.891: 75		Kronor 144.891: 75

Balanskonto den 31 december 1977

Tillgångar		Skulder	
Obligationer	445.500: —	Grundfond	422.000: —
Förlagsbevis	30.000: —	Dispositionsfond	118.967: 18
Aktier	105.675: —	Resestipendiefond	20.481: —
Bank	576.332: —	»Skånsk senmedeltid och renässans»	294.483: —
Postgiro	4.933: 68	Olga och Thorild Dahlgrens fond	32.644: —
		AB CWK Gleerups fond	15.260: —
		Grevinnan von Hallwyls fond	10.000: —
		Knut och Alice Wallenbergs fond	5.000: —
		Harry Karlssons fond	11.975: —
		50-årsfonden	63.765: —
		Tegnérfonden	106.519: 50
		Ada och Lars Werins fond	30.000: —
		Professor Axel Kocks fond	20.617: —
		Mattias Olofssons fond	10.729: —
	Kronor 1.162.440: 68		Kronor 1.162.440: 68

Lund den 31 december 1977.

Axel Roos

Specifikation av obligationer, förlagsbevis och aktier den 31 december 1977

Obligationer	%	År	Nom. värde	Bokfört värde
Svenska Staten	3,0	01.02.1937	2.000	1.500
Svenska Staten	3,5	15.12.1941	10.000	10.000
Svenska Staten (3.försvarslånet)	3,5	15.08.1942	10.000	10.000
Svenska Staten	3,5	15.03.1943	10.000	10.000
Svenska Staten	3,5	15.04.1943	20.000	20.000
Svenska Staten	3,5	01.11.1943	25.000	25.000
Svenska Staten	3,5	15.12.1944	10.000	10.000
Svenska Staten	4,5	09.05.1955	5.000	5.000
Svenska Staten	4,75	10.12.1956	5.000	5.000
Svenska Staten	7,25	03.09.1969	20.000	20.000
Svenska Staten	8,0	19.11.1975	10.000	10.000
Svenska Staten	8,5/8	20.11.1975	10.000	10.000
Svenska Staten	9,5	10.11.1976	25.000	25.000
Svenska Staten	9,5	10.07.1977	50.000	50.000
Sveriges Allmänna Hypoteksbank	3,0	01.06.1937	5.000	4.000
Konungariket Sveriges Stadshypoteks-kassa	3,0	15.11.1937	35.000	35.000
Konungariket Sveriges Stadshypoteks-kassa	3,5	15.01.1944	10.000	10.000
Konungariket Sveriges Stadshypoteks-kassa	3,0	15.04.1945	15.000	15.000
Konungariket Sveriges Stadshypoteks-kassa	3,0	15.04.1946	2.000	2.000
Konungariket Sveriges Stadshypoteks-kassa	5,5	10.04.1960	5.000	5.000
Konungariket Sveriges Stadshypoteks-kassa	9,0	10.05.1976	25.000	25.000
Svenska Bostadskreditkassan	5,75	10.01.1960	5.000	5.000
Svenska Bostadskreditkassan	5,75	10.10.1960	5.000	5.000
Svenska Bostadskreditkassan	5,75	10.07.1961	5.000	5.000
Svenska Intecknings Garanti AB	3,0	01.12.1934	5.000	5.000
Stockholms kommuns	5,5	18.12.1963	10.000	10.000
Göteborgs kommuns	6,0	20.02.1962	5.000	5.000
Sandvik AB:s	6,0	02.11.1960	5.000	5.000
Gullspångs Kraft AB	6,0	28.12.1960	5.000	5.000
Sydsvenska Kraft AB	6,0	05.06.1961	5.000	5.000
Korsnäs AB	6,0	10.11.1961	5.000	5.000
Munksjö AB	7,25	25.10.1972	23.000	23.000
Norrköpings Kraft AB	6,0	12.02.1962	5.000	5.000
Uddeholms AB	6,0	01.03.1962	5.000	5.000
Edsele Kraft AB	5,5	15.01.1964	5.000	5.000
Sångkällforsen AB	5,5	07.01.1964	5.000	5.000
Sparbankernas Intecknings AB	7,5	15.01.1971	10.000	10.000
Munksjö AB	9,7/8	10.05.1977	30.000	30.000
			Kronor	445.500

Förlagsbevis	%	År	Nom. värde	Bokfört värde
Svenska Handelsbanken	5,5	20.05.1959	5.000	5.000
Skånska Banken	5,25	20.02.1963	5.000	5.000
Skandinaviska Banken	5,75	10.10.1963	5.000	5.000
Kockums Mek. Verkstad	5,5	15.02.1963	5.000	5.000
Annetorp AB	5,5	10.04.1963	5.000	5.000
Sångkällforsen AB	6,0	07.01.1964	5.000	5.000
			Kronor	30.000

Aktier

214 st. AB Bofors (efter split)	10.700	
54 st. AB Bofors genom fondemission	2.700	10.000
157 st. Bolidens Gruv AB, ser. A	15.700	12.000
376 st. AB Cardo	37.600	17.000
150 st. Industri AB Euroc	15.000	
38 st. Industri AB Euroc genom fondemission	3.800	15.900
90 st. Höganäs AB, stam	9.000	9.400
211 st. Skånska Banken	10.550	9.750
51 st. AB Skånska Cementgjuteriet, ser. B	2.550	
26 st. AB Skånska Cementgjuteriet gn fondemission	1.300	3.500
175 st. Svenska Handelsbanken, stam	17.500	
25 st. Svenska Handelsbanken genom fondemission	2.500	25.000
25 st. Svenska Handelsbanken tecknade indexaktier	2.500	3.125
		Kronor 105.675

Revisionsberättelse

Undertecknade, utsedda att granska Vetenskaps societetens räkenskaper för år 1977, har fullgjort vårt uppdrag och funnit räkenskaperna i allo noggrant och omsorgsfullt förda och försedda med behöriga verifikationer.

Vi tillstyrker full ansvarsfrihet för skattmästaren och styrelsen för den tid revisionen omfattar.

Lund i mars månad 1978.

Sven Ekbo

Olof Nordström

Skriftförteckning

Skrifter utgivna av Vetenskaps societeten i Lund

1. *Herbert Petersson*. Studien über die indogermanische Heteroklasie. 1921.
2. *Alf Nyman*. Kring antinomierna. 1920.
3. *Axel W. Persson*. Staat und Manufaktur im römischen Reiche. 1923.
4. James Harrington's Oceana, edited with notes by *S. B. Liljegren*. 1924.
5. *John Frödin*. Siljansområdets fåbodbygd. 1925.
6. *Sigurd Agrell*. Runornas talmystik och dess antika förebild. 1927.
7. *N. Otto Heinertz*. Etymologische Studien zum Althochdeutschen. 1927.
8. *Alf Nyman*. Schema och slutsats. 1928.
9. *Fredrik Lagerroth*. Platons stats- och rättsbegrepp. 1928.
10. *Sigurd Agrell*. Zur Frage nach dem Ursprung der Runennamen. 1928.
11. Stockholms stads tänkebok 1524–1529 av Mr Olauus Petri Phase, utg. genom *Ludvig Larsson*, häft. 1–2. 1929. Häfte 3: Register av *Sven Ljung*. 1940.
12. Gudmundi Olai Thesaurus Adagiorum linguæ septentrionalis antiquæ et modernæ, utg. av *G. Kallstenius*. 1930.
13. *Torsten Wennström*. Studier över böter och myntvärden i Västgötalagarna. 1931.
14. *Heinrich Hoppe*. Beiträge zur Sprache und Kritik Tertullians. 1932.
15. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. I. Sigtuna-galdern. 1932.
16. *Albert Wifstrand*. Von Kallimachos zu Nonnos. 1933.
17. *Ingvar Andersson*. Erik XIV:s engelska underhandlingar. 1935.
18. *Anders Gagnér*. Florilegium Gallicum. 1936.
19. *Gunnar Carlsson*. Eine Denkschrift an Caesar über den Staat. 1936.
20. Smärre dikter av Lejonkulans dramatiker utgivna av *Erik Noreen*. 1937.
21. *Johan Akerman*. Das Problem der sozialökonomischen Synthese. 1938.
22. *Erik Noreen*. Författarfrågor i Lejonkulans dramatik. 1938.
23. *Walter Akerlund*. Studier över Ynglingatal. 1939.
24. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. II. Sparlösastenen. 1940.
25. I Jesper Swedbergs Lefwernes Beskrifning utg. av *Gunnar Wetterberg*. I. Text. 1941.
26. *Ivar Lindquist*. Västgötalagens litterära bilagor. 1941.
27. *Bertil Axelsson*. Das Prioritätsproblem Tertullian – Minucius Felix. 1941.
28. *K. G. Ljunggren*. Almanackorna och det svenska ordförrådet. 1944.
29. *Bertil Axelsson*. Unpoetische Wörter. Ein Beitrag zur Kenntnis der lateinischen Dichtersprache. 1945.
30. *Per Wieselgren*. Neli Sueciani. Ett bröllopsbesvär från sjuttonhundratalet. 1946.
31. *Torsten Dahlberg*. Zwei unberücksichtigte mittelhochdeutsche Laurin-Versionen. 1948.
32. *Fredrik Arfwidsson*. Erik Johan Mecks dagbok 1644–1699. 1948.
33. *Thede Palm*. Trädkult. Studier i germansk religionshistoria. With a summary in English. (Tree-worship. Studies in Teutonic History of Religion). 1948.
34. *Carl-Martin Edsman*. Ignis divinus. Le feu comme moyen de rajeunissement et d'immortalité: contes, légendes, mythes et rites. 1949.
35. *Sven Svensson*. Den merkantila bakgrunden till Rysslands anfall på den livländska ordensstaten 1558. En studie till den ryska imperialismens uppkomst-historia. With a summary in English. (The commercial background of the Russian attack on the Livonian state in 1558. A study on the origins of Russian imperialism). 1951.
36. *Erik Rooth*. Viktor Rydbergs Faustöversättning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die Faustübersetzung Viktor Rydbergs.) 1951.
37. *Sture M. Waller*. Abomötet 1812 och de svenska krigsrustingarnas inställande. Avec un résumé en français. (La conférence à Abo en 1812 et la cessation de l'armement suédois.) 1951.

38. *Hugo Yrwing*. Maktkampen mellan Valdemar och Magnus Birgersson 1275-1281. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Machtkampf zwischen Valdemar und Magnus Birgersson 1275-1281.) 1952.
39. *A. Thomson*. Studier i frihetstidens prästvalslagstiftning. 1951.
40. *Sam. Cavallin*. Vitae Sanctorum Honorati et Hilarii episcoporum Arelatensium. Editio critica cum indice verborum completo. 1952.
41. *Sven A. Nilsson*. Kampen om de adliga privilegierna 1526-1594. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Kampf um die Adelsprivilegien 1526-1594.) 1952.
42. *Arthur Peetre*. Sko klostrets medeltida jordeböcker. Med kommentarer. 1953.
43. *Carl Fehrman*. Kyrkogårdsromantik. Studier i engelsk och svensk 1700-talsdiktning. With a summary in English. (Romantic churchyard poetry. Studies in 18th century English and Swedish literature.) 1954.
44. *Gerhard Bendz*. Emendationen zu Caelius Aurelianus. 1954.
45. *Hugo Yrwing*. Kungamordet i FINDERUP. Nordiska förvecklingar under senare delen av Erik Klippings regering. With a summary in English. (The regicide at FINDERUP. Politic complications in Scandinavia during the later part of the reign of Erik Klipping.) 1954.
46. *Nils Gösta Sandblad*. Manet. Three Studies in Artistic Conception. 1954.
47. *Sven Edlund*. Undersökningar rörande Kalmarprovets prognosvärde beträffande underåriga elevens skolmognad. With a summary in English. (On the prognostic value of the Kalmar readiness test.) 1955.
48. *Sixten Belfrage*. Carl Carlsson Gyllenhielms litterära verksamhet. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die literarische Tätigkeit Carl Carlsson Gyllenhielms.) 1955.
49. *Hugo Yrwing*. Gustav Vasa, kröningsfrågan och Västerås riksdag 1527. Mit deutscher Zusammenfassung. (Gustav Wasa, die Krönungsfrage und der Reichstag zu Västerås 1527.) 1956.
50. *Pietro Belloni e Hans Nilsson-Ehle*. Voci romanesche. Aggiunte e commenti al vocabolario romanesco Chiappini-Rolandi. 1957.
51. *Sven Edlund*. Studier rörande ordförädsutvecklingen hos barn i skolåldern. 1957.
52. *Gunnar T. Westin*. Riksföreståndaren och makten. Politiska utvecklingslinjer i Sverige 1512-1517. 1957.
53. *Carl Fehrman*. Liemannen, Thanatos och Dödens ängel. Studier i 1700- och 1800-talens litterära ikonologi. 1957.
54. *Göran Rystad*. Kriegsnachrichten und Propaganda während des Dreissigjährigen Krieges. 1960.
55. *Gerhard Bendz*. Studien zu Caelius Aurelianus und Cassius Felix. 1964.
56. *Birgitta Odén*. Kronohandel och finanspolitik 1560-1596. 1966.
57. *Erland Lagerroth*. Selma Lagerlöfs Jerusalem, Revolutionär sektarism mot fädernaärvd bondeordning. With a summary in English. (Selma Lagerlöf's Jerusalem. Revolutionary sectarianism versus the traditional peasant heritage.) 1966.
58. *Gösta Svenæus*. Edvard Munch. Das Universum der Melancholie. 1968.
59. *Alf Önnersfors*. Die Hauptfassungen des Sigfridoffiziums. 1968.
60. *Per Wieselgren* (utgivning och kommentar). Brev till Georg Stiernhielm. 1968.
61. *Erland Lagerroth*. Svensk berättarkonst. Röda rummet, Karolinerna, Onda sagor och Sibyllan. With a translation of the last chapter concerning a method of studying works of fiction. 1968.
62. *Bernt Olsson*. Bröllops besvärs Ihugkommelse. Del I (utgivning och kommentar). 1970.
63. *Bernt Olsson*. Bröllops besvärs Ihugkommelse. Del II (en monografi). 1970.
64. *Johannes Th. Kakridis*. Homer Revisited. 1971
65. *Jan Mogren*. Tegnér's översättningsverksamhet. 1971.
66. *Gösta Svenæus*. Edvard Munch. Im männlichen Gehirn. Del I (textband). 1973.
67. *Gösta Svenæus*. Edvard Munch. Im männlichen Gehirn. Del II (bildband). 1973.
68. *Fredrik Lagerroth*. Sverige och Eidsvollsförfattningen. 1973.
69. *Bernt Olsson*. Den svenska skaldekonstens fader och andra Stiernhielmsstudier. 1974.
70. *Arthur Thomson*. Fortsatta studier i frihetstidens prästvalslagstiftning 1731-1739. 1974.
71. *Rolf Lindborg*. Giovanni Pico della Mirandola, Om människans värdighet. Med några kapitel om humanism och mystik och naturfilosofi under renässansen. 1974.

Vetenskapssocieteten i Lund

72. *Ulf Sjødell*. Infödda svenska män av ridderskapet och adeln. Kring ett tema i Sveriges inre historia under 1500- och 1600-talen. 1976.

Skånsk Senmedeltid och Renässans

Skriftserie utgiven av Vetenskapssocieteten i Lund

1. *Gösta Johannesson*. Den skånska kyrkan och reformationen. With a summary in English. (The Scanian church and the reformation.) 1947. Kan erhållas inb. i hfr bd
2. *Nils Gösta Sandblad*. Skånsk stadsplanekonst och stadsarkitektur intill 1658. With a summary in English. (Scanian town planning and town architecture prior to 1658.) 1949. Kan erhållas inb. i hfr bd
3. *Karl F. Hansson*. Lundabiskopen Peder Winstrup före 1658. With a summary in English. (Peder Winstrup, Bishop of Lund, up to 1658.) Med ett tillägg om Peder Winstrup som svensk biskop 1658–1679. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd
4. *K. G. Ljunggren* och *Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Första delen: Nuvarande Malmöhus län. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd
5. *K. G. Ljunggren* och *Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Andra delen: Nuvarande Kristianstads, Hallands och Blekinge län samt Bornholm. 1952. Pris häft. 35 kr., kan erhållas inb. i hfr bd
6. *K. G. Ljunggren* och *Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Tredje delen: Tillkomst, innehåll, handskrifter samt register. 1965. Kan erhållas inb. i hfr bd
7. *Gösta Johannesson*. Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods vid medeltidens slut. Palteboken och 1522 års uppborädsjordebok. 1953. Kan erhållas inb. i hfr bd
8. *Wilhelm Norlind*. Tycho Brahe. En levnadsteckning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Tycho Brahe. Eine Biographie. Mit neuen Beiträgen zu seinem Leben und Werk.) 1970
9. *Salomon Kraft*. Tre senmedeltida godsorganisationer. Mit deutscher Zusammenfassung. (Drei Gutsorganisationen in der ostdänischen Provinz Schonen am Ende des Mittelalters.) 1971

Årsbok 1920–1977

Årsbok 1946 innehåller register för årgångarna 1920–1945, årsbok 1970 för 1946–1969.

Ur innehållet

Artiklar

Olof Arngart: Notes on some English Place-Names

Bertil Malmberg: Det språkliga teckenbegreppet och dess historiska bakgrund

Erland Lagerroth: Sårbar kraftkarl, saklig romantiker.

Två motsättningar i Vilhelm Mobergs väsen och verk

Kjell Å Modéer: Fideikommissinstitutet i svensk rätt.

En rättshistorisk skiss

Minnesord

Carl-Erik Quensel av Carl-Erik Särndal

Eiler Græbe av Carl-Axel Acking

Gunnar Aspelin av Göran Hermerén

Arthur Thomson av Carl-Gustaf Andrén

Klara Wijkander av Bertil Ejder

